

A magyar
Kerámika
Története.

Szerkesztő: dr. Siklóssy László.

Holics, Tata,
Komfa.

FÁBRI.

A MAGYAR KERAMIKA TÖRTENETE C.
SOROZATOS KIADVÁNY MÁSODIK
KÖNYVE MÁR MEGJELENT

CZIME: ,

KUNY DOMOKOS

EGY BUDAI KERAMIKUS
A XVIII IK SZÁZADBAN.

IRTA : Dr. SIKLÓSSY LÁSZLÓ.

ÁRA 10 K.

A MAGYAR KERAMIKA TÖRTÉNETE

Szerkeszti: Dr. SIKLÓSSY LÁSZLO.

HOLICS, TATA, STOMFA

Irták :

DIVALD KORNÉL, SIKLÓSSY LÁSZLÓ, RÉDEY MIKLÓS,
TÖRÖK KÁLMÁN.

BUDAPEST, 1917.

A SZENT-GYÖRGY-CZÉH MAGYAR AMATŐRÖK ÉS GYŰJTŐK EGYESÜLETE KIADÁSA.

Tartalomjegyzék.

Siklóssy László: Előszó	I
Divald Kornél: Régi magyar népies fayenceok	1
Divald Kornél: Régi magyar fazekas-munkák	11
Siklóssy László: Stomfa és a holicsi gyár apró versenytársai	35
Rédey Miklós : A tatai majolika	51
Török Kálmán : Holics	57
Siklóssy László: Néhány adat a tatai keramikai iparra vonatkozólag	76
Illusztrációk:	77

Holicsi fayence-tárgyak.

űvészetünk és iparunk szűkös multjában a magyar keramika története dicsőséges fejezet. Éppen azért muzeumi feladat lett volna emlékeit összegyűjteni és szakszerűen ismertetni. Az 1880-as években ennek biztató jelei mutatkoztak, a feladat teljesítése mindazonáltal elmaradt. Múzeumi gyűjteményeink hiányosak, irodalmunk pedig annyira hézagos, rapszodikus és tévedésekkel spékelt, hogy alig talál benne okulást az elszánt kutató, aki könyvtárakban felkeresi ezeket az elszórtan megjelent — mindenestre tiszteletreméltó szándéku — dolgozatokat.

Az élet karavánja nem ismeri a bürökráciát és halad tovább. A mi saját dolgainkkal nem törődünk, keramikai emlékeink jelentékeny része külföldre került. Külföldi muzeumok, aukciók és kereskedők keltek hozzá, hogy a magyarság is rájőjön saját jószága megbecsülésére. A magyar keramika emlékeinek összegyűjtése meg is indult, de nem hivatalosan: magánemberek, amatőrök és gyűjtők ragadták magukhoz spontán lelkesedésből a vezetést. Az ő folyamatban lévő munkásságuk segítségére sietett a Szent György-Czéh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete, mikor buzgó kiállításai mind erősebb hangsúllyal kapcsolta be ezt a témát.

Ennyit az emlékek összegyűjtéséről. Ami tudományos feldolgozásukat illeti, ezelőtt öt-hat esztendővel mind világosabbá vált előttem, hogy hivatalos oldalról ez nem fog megtörténni. Hátra volt még a lehetőség, hogy valamely agyon szubvencionált diszmunka fogja a problémát, ha nem is megoldani, de kábító pompával eltemetni. Ez az aggodalom sem vált valóra, így bizonyult helyesnek az a kezdeményezés, hogy 1912-től kezdve folyóiratunkban, A Gyűjtő-ben, tervszerűen kezdtem olyan cikkeket közölni, melyek összegyűjtve egybefüggő képet adjanak a magyar keramikáról. E cikkekből mindenkor megfelelő számú különlenyomat készült s ezekből alakulhatott a mai napon közönségünknek átnyújtott kötet. A munka létrehozásának ez a

módja tette lehetővé, hogy semmiféle külső támogatást nem kellett igénybe vennem, viszont ilyképen természetszerűleg születtek meg apró szerkesztési hibák, aféle szervirozási szépséghibák, melyeket bizonyára megbocsát az éhes vándor a jószándéku vendéglátónak.

A mostani kötet első két cikke mindenekelőtt a magyar népies keramikáról, későbbi agyagiparunk fundamentumáról szól.

E tanulmányok nem tartalmazzák a habánság kimerítő történetét és a magyar népies agyagiparnak típusok és vidékek szerint való részletes csoportosítását. E témákra tehát egy későbbi kötetben kiegészítőleg még vissza kell térnünk. A harmadik cikk Stomfáról és a holicsi gyár apró versenye társairól szól, mint amelyek működése szorosabban függ össze a népművészettel és a habán-majolikával, mint Holicsé magáé. Ez után Holicsnak kellett volna következnie, technikai okokból azonban a tatai majolikát kellett közbeékelnünk. A kötet végén az olvasó egy tizenhat oldalas atlaszszerű képanyagot talál, mely részben a mostani, részben későbbi köteteink szövegrészével kapcsolatos.

A következő kötet megjelenése jóformán napok kérdése. Ebben a budai gyár történetét dolgozom fel, melyről eddigi irodalmunk csupán egy-két kétes értékű sort tartalmazott. E dolgozat nem egy sugárral fogja megvilágítani egyéb keramikai telepeink működését, valamint általában a magyar ipari törekvéseket a XVIII. század és XIX. század összehajlásán.

Két további kötetet kíván még meg agyagiparunk eddig nem érintett része. Így : Batiz, Pongyelok, Gács, Girált, Kassa, Körmöcbánya, Selmecbánya, Telkibánya, Regécz, Hollóháza, Miskolcz, Igló stb., majd Herend, végül a pécsi Zsolnay-gyár. Az utolsó kötet az elkerülhetetlen pótlásokon kívül gyári jegytáblát és Magyarország keramikai térképét is tartalmazza majd, valamint egy német nyelvű összefoglalást, hálás elismerésül annak a meleg érdeklődésnek, melyet A Gyűjtő tudományos törekvései iránt a külföld részéről tapasztaltam.

Az így összealkotott négy kötet egységes egész lesz. Célja rendszeresen összefoglalni mindazt, amit a magyar keramika területén eddig feltárni sikerült. És itt a munka nem elégszik meg azzal, hogy a magyar közönséggel a témát megkedveltesse és hogy neki elméletben-gyakorlatban lelkiismeretes tanácsadója legyen, hanem teljes tisztelettel szól közgyűjteményeinkhez is: ismerjék meg azt, amijük van és tudják meg, mi mindenük nincs.

Ha e tanácsomat megfogadják, más lesz a képe valamennyi gyűjteményünknek, mely az iparművészetnek ezzel az ágával foglalkozik. Ha közgyűjteményeink is az amatőr lelkesedésével fognak dolgozni, akkor még most is — elkésetten — olyan anyag- és adathalmazt tráthatnak elénk, amelynek láttára készséggel ismerem majd el, hogy e szerény munkám a kezdeményezőnek tapogatózó lépése volt. Adja Isten, hogy mielőbb így legyen!

NYITRAMEGYEI FAYENCE KANCSÓK. XVIII-XIX. század.
A műegyetem gyűjteményében.

RÉGI MAGYAR NÉPIES FAYENCEOK.

Irta: DIVALD KORNÉL.

középkorban a gazdag emberek főzőedényei rézből, asztali és díszedényei ezüsből vagy aranyból készültek. A középosztályhoz tartozó emberek cserépedényben főztek s óntálakról ettek. A szegény ember főző- és asztali edénye, mint ma is, mindenkor a közönséges mázas cserép volt. A művészi keramika Európában ez utóbbiból fejlődött Spanyol-mór hatás alatt keletkezett az olasz fayence-művesség, amely művésziesen festett ónmázás edényeivel a XV—XVI. században ért el nagy virágzást. Európa többi részében a XV. században a keményre égetett, domborműves diszi-

tésű sómázás kőcserép volt a keramikai diszedények anyaga, amelyekkel azonban mindenfelé könnyű volt az olasz majolikának versenyeznie. S a XVI. század folyamán mindenfelé az olasz fayence hatása alá kerül az agyagművesség. Fejlődésének ettől az irányától azonban csakhamar eltéríti a kínai porcellán, amelynek utánzásában a XVII. századtól kezdve szinte egész Európa agyagművészete művészi céljainak netovábbját látja. Ennek jegyében éri el sajátos virágzását a delfti fayence, amelyet a XVII. században már Európa szerte utánoznak. Németország egyes vidékein, mint a bajorországi Kreussenben, a sómázás kőcserép még most is virágzik. Az olasz fayence hagyományai azonban mindenfelé kivesznek, kivételek ebben a tekintetben csak Auszt-

ÓNMÁZAS FAYENCE EDÉNY 1609-BŐL. Az Iparművészeti Múzeumban. (Az Iparművészet Könyvből.)

riának Itáliával szomszédos tartományai, Csehország és Magyarország. S jóllehet a delfti fayence és ennek utánzatai, valamint később az angol finom fayence nálunk is mindenfelé elterjedt, az ónmázás fayence készítése Magyarországon mindmáig, a porcellán általános elterjedése után sem veszett ki s emlékeivel a XVII. századtól kezdve az ország legkülönbözőbb részeiben találkozhatunk.

Az ónmázás fayence-edények nálunk a XVIII. századtól kezdve alig tekinthetők egyebeknek, mint népművészeti alkotásoknak, amelyek diszitése a régi gyári fayence-ok és porcellánokéhoz képest vajmi primitív. Maga azonban a dicső ősrévalló tehnikája, edények fényes mázas ezzel egybeolvadó zománcos festése, már a múlt században számos régiségkutatónk figyelmét kelte fel. S iparművészetünknek

az ötvösségen kívül alig van ága, amely gazdagabb irodalommal dicsekedhetnék, mint az ónmázás fayence története. A Pasteiner Gyula szerkesztésében a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben megjelent Művészi Ipar című folyóiratnak csaknem minden kötetében találkozunk idevágó cikkekkel. Ezeket többnyire Petrik Lajos, Szendrei János, Diner József és Pap János irták. Fejtegetéseik eredményét az Iparművészet Könyvének 1905-ben megjelent második kötetében Wartha Vince foglalta össze az agyagművészegről szóló értekezésében. Azóta az Ethnographiában és a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítőjében közölt adalékokon kívül régi ónmázás fayence-ainkkal tüzetesebben alig foglalkozott valaki. A Művészi Ipar munkatársai nagyrészt csak Trencsén-, Nyitra- és Pozsony-vármegyékben talált ónmázás fayence edényeket ismertek, továbbá erdélyieket, amelyek az előbbiekkal anyag, technika és stílus dolgában sokrokon-ságot mutatnak. A múlt század nyolcvanas éveiben a kutatás nálunk még vajmi fejletlen volt. Még nagyon is azoknak az osztrák archeológusoknak a hatása alatt állottunk, akik a Bach korszakban Magyarország régi művészetét és műiparát szinte kizárólag külföldi, még pedig első sorban német mesterek közreműködésének tulajdonították. Semmi sem természetesebb, minthogy ónmázás fayence-aink eredetére vonatkozólag is csakhamar megtalálták a német forrást, azoknak az anabaptista mestereknek a képében, akik nálunk Morvaországból való kiűzetésük után a XVI. és XVII. század-

ban az imént említett három északnyugati vármegyénkben telepedtek le s akiknek egyik csoportja 1621-ben Erdélybe vándorolt.

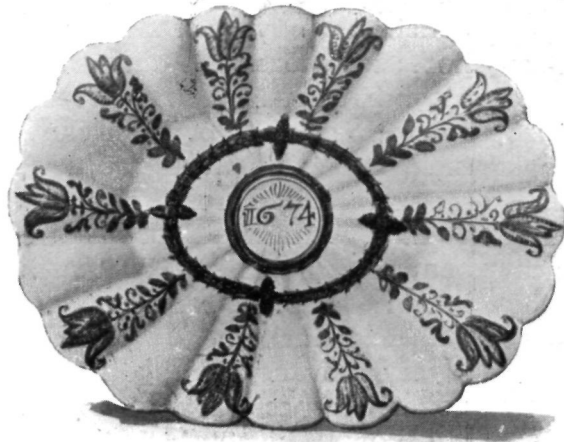
Ezeket az évszázadok folyamán nálunk is sokszor üldözött anabaptistákat a házközösségüket jelző "Haushaben" szó után habánoknak nevezték s tény, hogy számos fazekas is volt közöttük. A habánok lakta vidéken az ónmázás fayencedényeket nálunk régen újkeresztény kancsóknak nevezték s magukat a habán fazekasokat újkeresztény fazekasoknak. De bizonyára nem azért, mintha ezt a tehnikát ők honosították volna meg nálunk, vagy mintha ők lettek volna itt kizárólagos művelői.

Az anabaptisták történetével nálunk Szendrei után Aldássy Antal foglalkozott a legkimerítőbben a Katholikus Szemle 1893. évfolyamában, ahol évkönyveik alapján részletesen tárgyalja eredetüket, házközösségen alapuló szervezetüket és sorsukat Magyarországon. Aldássy szerint a habánok anabaptista felekezete Svájcban, a Limnat partján, Zürich kantonban keletkezett s a Zwingli tanaival elégedetlenkedők alapították, akiket épp azért csakhamar kiűztek innen. A Duna és az Inn mentén vándorolva Salzburg, Steyr és Linz lesz ideig-óráig állomásuk, végül 1525-ben a morvaországi Nikolsburgban telepednek le, ahol 1622-ig maradt fenn nyomuk. Folytonos üldöztetésüknek tulajdoníthatjuk, hogy a habánok idők folyamán kizárólag kézművesek lettek, így nem voltak feltétlenül lekötve a földhöz, amelyről minduntalan elüldözték őket. Morvaországban üldöz-

tetésük 1534-ben kezdődik és 1548-ig minduntalan megújul. Emiatt költözik egy csoportjuk 1546-ban Sobotistra, a Nyáryak Berencs várához tartozó községébe, ahol, miközben újabb habán települők Holicson, Sasváron (Sasin) Alsódióson és Kutin, majd Brockón találnak új otthont, magyarországi prozelitákat is magukhoz vonzanak. Szobotiston 1554-ben hetven új hívőt avatnak fel a habánok. Az üldöztetéstől azonban itt sem menekülnek meg. 1581-ben Nyáry István a szobotisti habánokat Berencs várában záratja el. Brockóból kiűzött társaik Nagylévárdon keresnek menedéket, ahova 1588-ból Morvaországból is átköltö-

FAYENCE PALACK. XVII. század.
A műegyetem gyűjteményében.

FAYENCE-TAL 1674-ből. Iparművészeti Múzeum.
Az Iparművészet Könyvéből.

BÁRTFAI CÉHKORSÓ 1698-ból.
A műegyetem gyűjteményéből.

zik néhány család. 1591-ben itt, Per-
genben és Veitelsbrunnban, 1622-ben
pedig huszonnégy más községben
ítélik száműzetésre a habánokat,
akik szintén hazánkba vándorolnak s
Szobotiston és Lévárdon kívül Vi-
tencen, Csejtén, Kosztolnán, Farkas-
hidán, Máriatölgyesen (Dubnic) és
Szoblahón telepedtek le s egyik rajuk
Erdélyben Alvincen talál otthont.
Bocskay és Bethlen hadaitól a német
habánok sokat szenvedtek. Csejtéről
I. Rákóczi György erőszakkal Sáros-
patakra telepíti az ügyes mesterembe-
rek hírében álló habánokat, akik
akkor, különösen mint vasművesek
kitűnő sarlóikról híresek. 1688-ban
Kolonics Lévárdon vallásuk miatt
üldözi a habánokat, akik azonban
Felsőmagyarországon és Erdélyben
csak a következő század közepén
lesznek mind katolikusok s észak-
kon aztán apránként eltótosodnak.

valamennyi községet, amelyben haj-
danában habánok laktak. Bizonyos,
hogy egy-egy községben való lete-
lepülésük még nem azt jelenti, hogy
az illető község is habán lett. Sőt
mesteremberek lévén, egy-egy falu-
ban tömegesen le sem telepedhettek,
mert különben nem tudtak volna
megélni. A habán-udvar elnevezés,
amely a község habánok lakta
részét jelenti, maga is arra enged
következtetést, hogy mindenütt csak
néhány család keresett menedéket
és foglalkozást s ez sem folytatta
mind a fazekas-mesterséget. S ami-
kor egy-egy községben legfeljebb
egy utcában laktak és különböző
mesterséget folytattak, alig hihető,
hogy egész Magyarországot ők áraszt-
tották volna el azokkal az ónmázás
fayence-edényekkel, amelyekkel a
falusi nép házaiban még ma is, szinte
mindenütt találkozunk, ahol tűzvész
vagy más elemi katasztrófa nem

HABÁN TÁNYÉR. Műgyetem gyűjteménye.

pusztított el a földszinég egy-egy községet. Felsőmagyarország, a Dunántúl, Erdély, sőt egyes alföldi vidékek még ma is tele vannak ónmázás fayence emlékekkel, holott a gyűjtők, külföldi régiségkereskedők, osztrák, de különösen cseh múzeumok ezrével vittek ki tőlünk ilyen edényeket. A prágai és brünni múzeumok idevágó anyagának javarésze Felsőmagyarországról való s még akkor került a cseh intézetek birtokába, amikor nálunk iparművésztünknek ezzel az ágával még alig törődött valaki.

Évszámmal megjelölt ónmázás fayence-aink sorozatával közgyűjteményekben 1609-től kezdve a múlt század derekáig találkozunk. Fazekascéheink régi szabályzatai, mint aminő a Mihalik Józseftől a Múzeumi

és Könyvtári Értesítő II. évfolyamában közzétett kassai 1574-ből, arra engednek következtetést, hogy az ónmázás fayence már akkor sem volt nálunk ismeretlen. Fehér cserép alatt, amelyről ezekben szó van, legalább alig érthetünk mást. Régibb kutatóink a tulajdonképeni habán majolika alatt az 1666—1820 között készült emlékeket értették, amelyek máza fehér alapon vastagon fölra-kott sárga, továbbá kék, zöld és viola színű virágokat, hellyel-közzel állatokat, épületeket és embereket is ábrázol. De, mint tudjuk, vannak az 1666-ik évet megelőző időkből is ónmázás fayence-ink s ezek művészi szempontból értékesebbek, mint a későbbiek. Miért nem tulajdonítják ezeket is a habánoknak s miért tulajdonítják nekik a XVIII. század máso-

dik feléből való emlékeket, amikor a század derekától már habánok nem is voltak? Régebbi kutatóink azt hitték, hogy a tőlük habán típusúaknak tartott emlékek csak az ország északnyugati vármegyéiben maradtak ránk. Ma már tudjuk, hogy ugyanebből az időből ugyanily stílus emlékekkel mindenfelé találkozhatunk: Felsőmagyarországon, Erdélyben s a Dunán túl is. A XVII. század első feléből való emlékeinken, ezek edényformáiban és díszítésében egyaránt elvitázhatatlan az olasz hatás. Ugyanez áll a gmundeni ónmázás fayence-okra vonatkozólag, amelyeket A. Walcher v. Molthein a *Kunst und Kunsthandwerke* 1907. évfolyamában ismertet. Gmundenben az ónmázás fayence-nek szintén kézműves emlékei a múlt század derekáig hasonló fejlődést mutatnak, mint nálunk s a gmundeni és a magyar emlékek között különösen a XVII. században feltűnő a rokonság. Walcher a legrégebbi gmundeni emlékeken szintén közvetlen olasz hatást lát s szerinte ezekhez a későbbi cseh—morva fayence-oknak semmi közük nincsen. S alighanem ugyanaz áll a mi emlékeinkre vonatkozólag is, amelyek mindaddig, amíg az ónmázás fayence-okat nálunk az úri osztály felkarolta, minden ízükben iparművészeti alkotások. Az ónmázás fayence-ok akkor első sorban közhasználati, még pedig többnyire asztali edények. Ónmázuk hófehér, díszítésük mérsékelt s vékonyan van felrakva. Idetartoznak a többnyire szögletes palackok, víztartó edények, zömök arányú, fedeles kancsók és és kupák, a cikkelyes formájú ovális tálak, a kerek tálak és tányérok,

amelyeket szélükön vagy a középén monogrammos cimerek díszítenek. Amikor a deltai fayence a használatnak jobban ellentálló kettős mázával nálunk is elterjedt, e XVIII. század vége felé a mi fayenceaink inkább diszedények lesznek, amelyeket vidéki kastélyok ebédlőjében és városi polgárházakban valamikor éppugy fogas polcon tartottak, amint a nép falusi házaiban még ma is sok felé, de különösen protestáns vidékeken, ahol szent képeket nem akasztanak a falra s a szobák szinte egyedüli díszé igy a fogas polcon sorakozó tarka fayence-edények. Mint diszedények ónmázás fayence-ink ékítményekkel szinte túlterheltek. Amíg festésükön a XVII. században a kék szín az uralkodó, addig most a sárga lép előtérbe, amelyet oly vastagon raknak fel, hogy a díszítés szinte domborművé válik s ezzel is azt fejezi ki, hogy a tálak és tányérok nem szolgálnak többé asztali edényeknek.

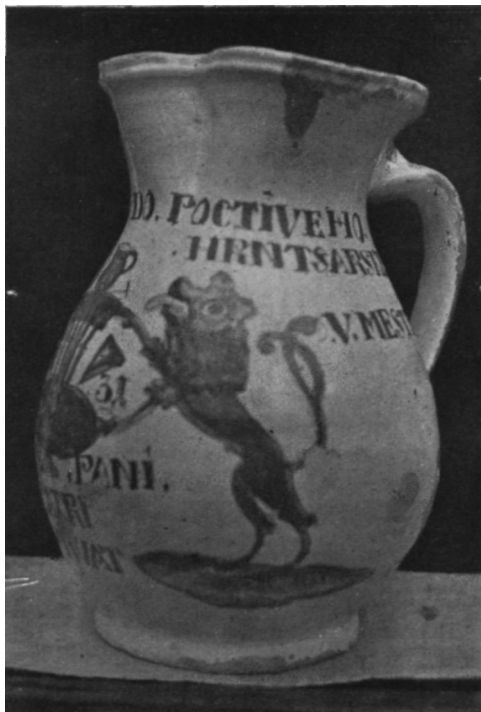
A XVIII. századtól kezdve a múlt század derekáig az ország legkülönbözőbb vidékein szintén nyomról nyomra követhetjük, mint parlagiasodik el ónmázás fayence-aink díszítése, válik ezek technikája nálunk teljességgel népművészetté, falusi vagy kizárólag a falusi nép számára dolgozó városi gölöncsérek munkájává. Ahol a XIX. században még városi mesteremberek mivelik az ónmázás fayence technikát, ezek már nem a régi hagyományok, de a XVIII. században keletkezett fayence-gyáraink hatása alatt állanak, mint a holicsei minták nyomán dolgozó stomfai fazekasok. Az úri osztályt a XVIII. században és a következő első felé-

ZÓLYOMMEGYEI FAYENCE EDÉNYEK.
A besztercebányai Thomka gyűjtemény.
A Szent-György-Czéh XIII. aukciókiállításáról.

SZÉKELY FAYENCE KANCSÓK. XIX. század.
A műegyetem gyűjteményében.

A ZÓLYOMI FAZEKASOK CÉH-KANCSÓJA 1831-ből. A besztercebányai Bárczy-gyűjteményből. — A Szent-György-Czéh XIII. aukció-kiállításáról.

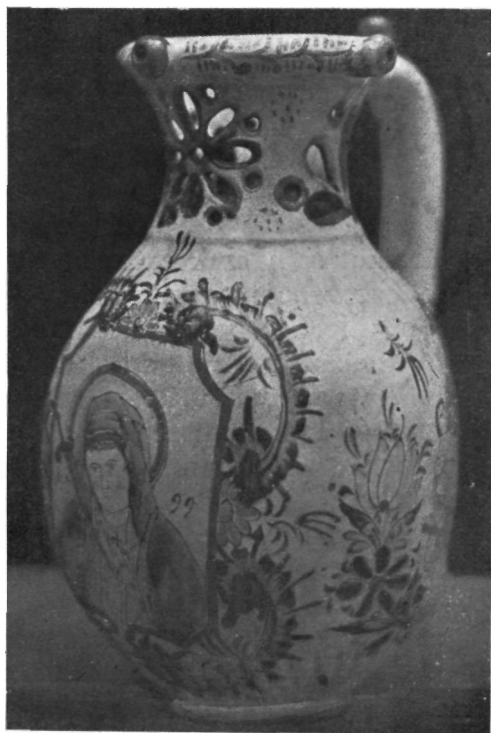
ben nálunk asztali és díszedényekkel fayence-gyáraink látják el. De ugylátszik voltak főuraink, akik a birtokaikon élő fazekasokat ekkor is sűrűn foglalkoztatták s ízlésüknek megfelelő minták után rendeltek meg náluk asztali edényeket. Máriatölgyesen az Illésháziak egykori kastélyában, mely ma Schanzer Béla tulajdona, még most is egész készletek láthatók a XVIII. század derekára valló alakos-diszű, delfti-modorú fayenceokból. Nem tartom lehetetlennek, hogy ezek delfti-minták nyomán ott helyben készültek, miként azok a kétségtelenül hazai ónmázás fayenceok is, amelyek a máriatölgyesi kastély csaknem minden termében láthatók s a XVIII. századbeli

egyszerűbb porcellánedényekre emlékeztető diszitésük fehér alapon szétosztó apró kék virágokból áll. A XIX. századtól kezdve már a finom fayence és a porcellán is egyre általánosabb, amely utóbbinak hódítása miatt szűntek meg rendre fayence-gyáraink. Ami gyári fayence még ma is készül, annak leginkább népünk a fogyasztója, amelynek konzervatív ízlésének köszönhetjük, hogy a régi modorú ónmázás fayence mint kézművesmunka, még ma sem veszett ki. A pozsonymegyei Dejtén még ma is készülnek ilyen edények, amelyek forgalombahozatalával újabban a túrócszentmártoni Lipa nevű tót háziipari egyesület foglalkozik.

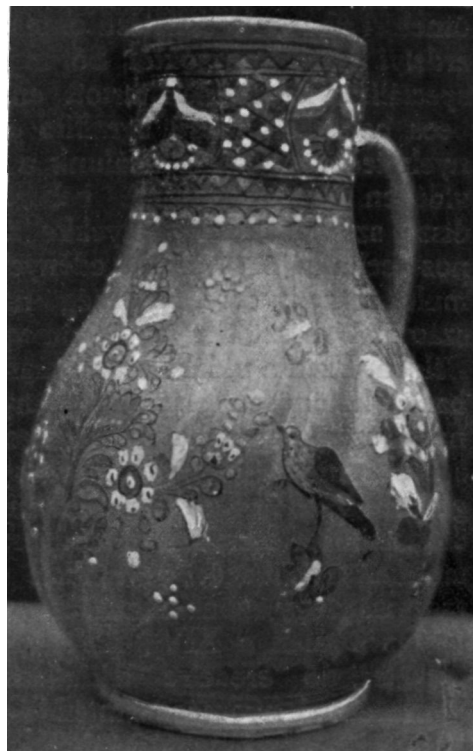
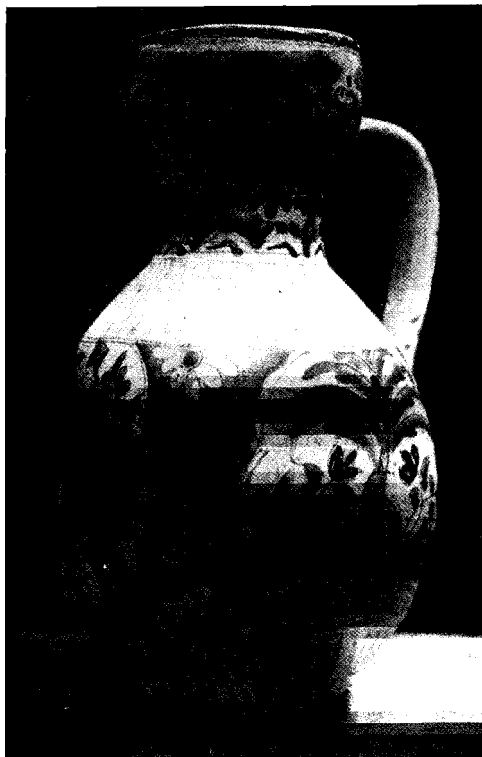
Diszitésük jellege szerint régebbi kutatóink a XVIII—XIX. századbeli keramikai emlékeinket az addig ösmert anyag alapján több csoportba osztották s tót ízlésű habán, német ízlésű erdélyi, magyar típusú erdélyi és székely edényekről beszéltek. Hogy immár tiz felvidéki vármegyét jártam be községről községre, bizvást állíthatom, hogy a magyar típusú erdélyi kancsók vagy a székely bokályok diszitésével azonos stílű emlékek Sáros, Szepes, Liptó és Zólyom vármegyében is igen gyakoriak s még ugyanazokkal a motívumokkal, virágokkal, a nyúl, a szarvas vagy madarak alakjaival is diszítvék, mint ott. A nyugatmagyarországi, ugynevezett habán fayence-ok stilizált magyaros vázás virágaival Sáros és Szepes vármegyében, sőt a Dunán túl is nem kevésbé gyakran találkozunk. A tót ízlésű habán kancsók, szentek alakjával vagy épületekkel diszített példái lényegükben véve alig

ütnek el a hasonló diszítésű ónmázas erdélyi szász kancsóktól. Sőt még a speciálisan erdélyinek tartott engobeos bekarcolt díszű sgraffito edények technikájára is találunk a felvidéken analógiákat. A bekarcolt díszű székely cserépedényekkel azonos technikájú és stílusú edények a múlt század derekán még nagy számmal készültek a hontmegyei Bélien. Ezek a vidéki muzeumainkban, különösen Besztercebányán nagy számmal látható, tót feliratos s évszámmal is megjelölt edények gazdag zöld, sárga és vörhenyes diszítésükkel merőben népművészeti munkák s hatásuk ugyancsak paraszti. Hogy azonban ezek is vajmi fényes s talán a XIV–XV. századig terjedő eredetre tekinthetnek vissza, ennek nyomára szintén Hontban egyik-másik magángyűjteményben jutottam, ahol a XVII–XVIII. századból olyan bekarcolt díszű engobeos cserépedényeket láttam, amelyek biztos kézzel rajzolt mértani motívumait még ma is rendkívül friss hatású élénk árnyalatu kék, sárga és vörös szín jellemzi. Szó sincs róla, diszítésük speciális sajátosságai alapján régi fayence-edényeink egy része vidékek szerint is csoportosítható, mint például a kék diszítésű s diszítésük motívumaiban keleti jellegű erdélyi edények. Általában azonban agyagművességünk népművészeti jellegű emlékei az ország legkülönbözőbb részeiben is egymással feltűnően rokon vonásokat mutatnak. Ez a körülmény arra vall, hogy keramikánk virágzó korszakaiban valamikor egyazon művészetnek és izlésnek hatása alatt állott s ezt, miként az ország sorsát is, az ennek életében domi-

náló magyarság irányította. Ennek, mint leginkább számottevő fogyasztójának izlésével számolnia kellett a felvidéki német és erdélyi szász városok kézmives lakosságának is. Innen van hogy az inkább nemzetközi jellegű középkori stílusok letűntével a XVI. századtól kezdve iparművészetünk összes technikáiban egyre több magyaros vonás érvényesül. Ahol ezt, mint például a XVIII. század derekától kezdve ónmázas fayence-ainkon különösen nemzetiségi vidékeinken nem találjuk meg többé, ez a körülmény csakis arra vall, hogy a technika degenerálódott, istápolói és művelői is már csak a falusi népsoraiban akadtak, amelynek népmű-

FAYENCE KANCSÓ a besztercebányai Bárczy-gyűjteményből. — A Szent-György-Czéh XIII. aukció-kiállításáról.

FAYENCE KANCSÓK a besztercebányai Bárczy-gyűjteményből.
A Szent-György-Czéh XIII. aukció-kiállításáról.

szeti alkotásain ezek sajátos stílusa legtöbbször nem egyéb, mint egy-egy rég letűnt korszak iparművészeti stílusának elfajult s konvencionálissá merevedett változata.

Régi virágzó ötvösségünk tüzetes ismeretét első sorban azoknak a kiállításoknak köszönhetjük, amelyeket nálunk a mult század folyamán ismételtelen rendeztek. Régi agyagművességünkről és iparművészetünk egyéb ágairól határozottabb képet szintén akkor nyerhetnénk a leg hamarább, ha az idevágó emlékeket egybegyűjtve kiállítás alakjában ten-
nők a kutatók és az ezek iránt érdeklődő közönség számára hozzá-

férhetőbbé. Iparművészeti Múzeumunk már eddig is igen gazdag és változatos keramikai anyaggal rendelkezik. S ha vannak is ebben még hézagok, ezeket vidéki muzeumaink és m-
yence emlékeivel ugyancsak könnyű lenne kitölteni. S ha ez utóbbiakon kívül régi kályhacserepekre és egyéb keramikai tárgyakra is kiterjeszkednék a kiállítás, agyagművességünk egykori virágzásáról oly gazdag és változatos képet nyernénk, hogy ez nem sokkal maradna mögötte annak, amelyet eddig iparművészetünk többi ágai közül csakis az ötvösségről ismerünk.

22. LIGETBÁNYAI CSERÉPTÁLAK a Besztercebányai Muzeumban. — Plats en terre cuite de Libetbánya. Musée de Besztercebánya.

RÉGI MAGYAR FAZEKASMUNKÁK.

POTERIES ANTIQUES HONGROISES.

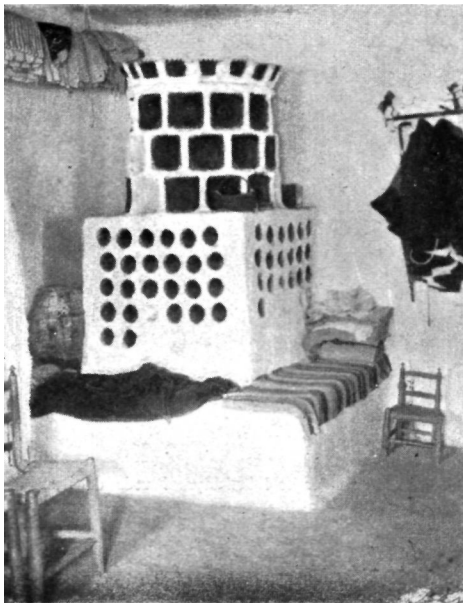
magyar agyagmű-
vesség történetére
vonatkozó kérdése-
ket nálunk a legtöbb
éleslátással néhai
Pulszky Károly,
zseniális muzeum-
igazgatónk vetette
föl először. (Ar-
chaeologiai Értesítő

1883, 254.1.) Az azóta ösmertté vált emlékek összefoglaló méltatása alapján régi fazekasművességünk fejlődésének főbb vonásait Wartha Vince, a műgyetem tudós professzora vázolta (Az Iparművészet Könyve, II. k. 1905). A kutatás a legutóbbi tíz esztendő folyamán tömérdek új anyagot hozott felszínre, amely egyrészt a Pulszky Károlytól fölvetett kérdések egy részére ad feleletet, másrészt a Wartha Vincétől megrajzolt keretet tölti ki és az ebben foglalt képet régi fazekasságunkról ismét színesebbé és elevenebbé varázsolja. A régi fazekasságunk történetére vonatkozó s újabban felszínre került adatok sorában kétségtelenül a legfontosabbak azok, amelyeket a kassai fazekas-céh 1574-ből való artikulusainak kiadásával Mihalik József tett közzé (Muzeumi és Könyvtári Értesítő 1908, 152. 1.). Ez az első és alighanem a legrégebbi ránk maradt céhszabály, amely

a magyarországi fazekasok életébe enged bepillantást s egyben arról is felvilágosít, hogy fazekasaink voltaképpen mivel foglalkoztak. Kassát az 1556-ban támadt óriási tűzvész csaknem teljesen elpusztította. Ekkor égtek el a fazekasok régi, alighanem még XV. századbeli céhszabályai, amelyek pótlásául Kassa város tanácsa a céhnek 1574. szeptember 15.-én a még emlékezetben levő régi artikulusokat az akkori idők alkalmazhatósága szerint való kibővítésekkel és újításokkal megszerezve újból kiadta. Ez az okmány ma a kassai muzeumban van. Minden céhszabály a mesterség lényegére nézve azok körében, akiknek szól, köztudomású dolgokat tartalmaz, épp azért ugyancsak szűkszavú. A technikába vágó kérdésekre a kassai céhartikulusok sem nyújtanak kimerítő felvilágosítást. Csak általánosságban tudjuk itt meg, hogy a céhbeli fazekasok a XVI. században és ezt megelőzőleg mivel foglalkoztak. A mesterremekről például a második artikulusban mindössze ezt olvashatjuk: A mesterré avatandó »először egy rög agyagból három darabból álló fazekat csinályon, mely három arasznyi és négy uynira magos legyen. Osztán más darabból ismét egy Sefelni korszót/ harmadik darabbul egy köblös Abarlót avagy Raitopot. Negyedik darabbul

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

1. SÁRKÖZI BANYAKEMENCE. Ács Lipót tanár felvétele.
Cheminée ronde de Sárköz.

penig egy Igaz Meszelt, mely se nagyobb se kisebb ne legyen, csinályon.«

Az edények díszítéséről és mázolásáról itt szó sincsen, pedig ezek e nélkül bizonyára nem lehették meg. Hogy az edényeket díszíteni is kellett, erre a remek készítésére kiszabott idő terjedelme enged következtetést. »Ehez az munkálkodáshoz penigh az időnek alkalmatossága szerint foghat, hat vagy hét óra tájban délelőtt, és elvégezze azt 12 óráig délben.« Négy edénynek pusztán a korongolásához 5—6 órányi idő bizonyára túlságosan sok lett volna. Hogy a mázolásal és égetéssel aznap a remekelő nem végezhetett, az viszont természetes.

Hogy céhbeli mestereken kívül más fazekasaink is voltak, erről a kassai artikulások szintén elég tájékozást nyújtanak. A hatodik pontban olvassuk: »Ne legyen szabad ez mesterségen lévő idegen mestereknek avagy más valakinek hét közben avagy heti vásárokon semmi nemű fazekas mívet, akar mely névvel nevezendő, ide (t. i. a városba) behozni, avagy itten árulni, hanem mint hogy az Sokadalom szabad Vásár, szabad légyen akkor még az töb Városokbeli Czéhes Mestereknek is, minden féle

jó miveket béhozni és árolni. De az Parasztoknak, avagy hempléreknek az vörös és feyer míven kívül semmi egyébfélét ne legyen szabad árulni.«

A céhen kívül álló fazekasok közül tehát a falusi paraszt mesterek közönséges vörös cserépedények előállításával foglalkoztak, a városban dolgozó himpellérek pedig fehér-cseréppel, ami aligha volt egyéb, mint ónmázás fayence. Ennek előállítása, ha emlék az 1609. évet megelőző időkből nem is maradt ránk, nálunk ugy látszik már a XVI. században is általános, de szabad mesterség volt. Ha mivelőit a céhszabályok himpelléreknek, kontároknak nevezik is, ebből nem kell éppen arra következtetni, hogy hitványabb mesteremberek voltak, mint a céhbeliak. Sőt ellenkezőleg, más technikák terén is a többnyire fejedelmi udvarokban, vagy főúri várakban dolgozó himpellérek sorából kerültek ki iparművésztünk legkiválóbb mesterei.

A paraszt fazekas a maihoz hasonló közönséges engobeos vörös cserép készítésével foglalkozott. A fehér edényes himpellér alighanem szabad kézzel díszített művészi edényeket gyártott. A céhbeli fazekasok munkái sablonszerűen díszített tömegáruk voltak, amelyeket többnyire ólomházakkal vontak be, amint ez a kassai fazekas-céh nyolcadik artikulusának következő szavaiból kitűnik.

»Az mázos mívet penig az Mester így csinályon: Először valamenire égesse azt, azután megmázolya, végzetre ismég megégesse, mert ha valaki megtapasztaltatik, hogy nyers fazekat mázol, egy forint büntetése légyen, hasonlóképpen, ha nem jól

3. KÁLYHAPÁRKÁNY a szécsényi várból, XV. század. Iparművészeti Múzeum.

Frise de poêle du Chateau de Szécsény (XV-ème siècle)
Musée des Arts Industriels Budapest.

2 CSERÉPKÁLYHA a salzburgi várban, XV. század. Poêle en faïence du XV-ème siècle. Chateau de Salzburg.

kiégetett fazekat is avagy kályhát Vásáron vagy piarczon árulgattya is, büntetessék.»

Főző-, ivóedények és korsók gyártásán kívül a céhbeli fazekasok leginkább (és úgy látszik kizárólag ők) kályhák készítésével és állításával foglalkoztak. A kályhát kemencének nevezték, a kályhafiók

azaz a csempe neve a német Kachelből, kályha volt.

»Ha a kemencze ó kályhából fel rakatik, — olvassuk a kassai artikulusokban — tehát egy formás kályhától egy pénzt, egy mély kályhától is egy pénzt vegyenek. Item egy Formás uy kály-

... RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

6. KÁLYHACSEMPE szent Pál alakjával. Besztercebányáról XV. század.
Plaque de poêle représentant St. Paul. — Besztercebánya XV-ème siècle.

5. KÁLYHACSEMPE szent Péter alakjával. Besztercebányáról XV. század.
Plaque de poêle représentant St. Pierre. — Besztercebánya XV. siècle.

háért négy pénzt, egy formás uy feyer kályháért is három pénzt és egy vörös uy mély formás kályháért, két pénzt fizessenek.«

Formás kályha alatt alakos diszitésű csempét, mély kályha alatt korongon készült, csésze formájában behorpasztott kályhafiókot, u. n. Schüsselkachelt vagy félhenger alakú, fülkés csempét lehet értenünk. Ezek ára az anyag és a mázolás minősége szerint váltakozott s a darabszám dolgozó legények díja a csempék készítéséért ez volt:

»Item az mely Legény forintoként formás kályhát csinál, tehát nyolc száz formást és ezer mély kályhát, egy forintért csinályon. . . . Mikoron penig az Legény egy forint ára kályhát meg csinált, szabad legyen azután maga számára is ötvent csinálni, melyeket az mestere tartozon nékie megmázolni és ettül harmadik pénz övé legyen, hogy ha penig csak békenni az kemencét avagy ókályhát csinál bé, tehát az italpénz mind az övé legyen. Item, ha mely Legény kemencét tud rakni, húsz pénz járjon néki tüle, akár nagy, akár kicsi légyen.«

Az edények korongolásáért a legényt így díjazták: »Fazekat penig egy forintért két ezret csinályon, tudni illik: hat száz

öröget, ezer két pénzest és négyszáz három pénzest, de ugy, hogy minden száz között tiz-tiz korsó is meg légyen«.

A hétszámra dolgozó legény fizetése, ha mindenféle mivet tudott csinálni 25 pénz, a nemrégen kitanulté 14—16 pénz volt s minden két héten két pénz fürdőre járt neki. Köteles volt pedig a hétszámra fizetett legény dolgozni reggel négy órától este hét óráig. Szombaton d. u. 5 órától, vasárnap egész nap szabad volt. Hétfőn annyi agyagot kellett előkészítenie, amennyire az egész héten szüksége volt, de azután az nap szintén szabad volt. Mint a főntebbi idézetek egyik odavetett megjegyzéséből nyilvánvaló, a mázolást egy-egy fazekasműhelyben maga a mester végezte, még pedig nyilván inasai segítségével, akiknek bizonyára az égetésnél is a munka legkellemetlenebb része jutott.

Erről azonban a céhartikulusokban már nem esik szó, valamint a kályhák és cserépedények diszitése módjáról és az utóbbi motívumairól sem. Erről a ránk maradt emlékektől kell felvilágosítást kérnünk. Ilyen azonban, ami az edényeket illeti, az ónmázás fayenceoktól eltekintve, a XVIII. századnál régebbi időkből nem maradt ránk, azaz eddig nem igen vált ösmeretessé.

Iparművészeti szempontból véve figyelemreméltó egyéb keramikai emlékünknél azonban szinte a XIII. századtól kezdve elég szép számmal van. Régi fazekasmunkáink ösmeretetését ezekkel a tulnyomóan kályhacsempékből álló emlékekkel kezdjük el.

Középkori váraink fűthető lakószobáinak tűzhelye eredetileg a kandalló volt, amelyet csak a középkor vége felé szorít ki, de még azután sem véglegesen a téglából, majd ismét a csempékből rakott kemence. Pozsony városának számadáskönyveiben már 1442-ből maradt ránk följegyzés a városházán levő mázas cserépkályháról. Lehet azonban, hogy ez még csak egyszerű tányércsempékkel kirakott kemence volt, aminőt nálunk faluhelyen még ma is használnak. Ács Lipót a sárközi Decsen talált ilyen banyakemencét. Ennek padkára állított alsó négyszögletes részébe öt sorban egymás fölött cserépköcsögöket, felső hengeres részében tányérszemes csempéket falaztak be, hogy ezzel a hőkisugárzó felületet növeljék (1. kép). Több, mint bizonyos, hogy a cserépkályha ősi formája a középkorban is ilyen volt.

Ezt követték a tányércsempés kályhák, amelyek a XV. században a módosabbak lakásán a figurális diszű csempéknek adtak helyet. Miként Németországban, Magyarországon is a cserépkályhák használata a XV. század derekán már általános volt s nyilván a nálunk megfordult olasz humanisták révén, Magyarország idővel ezek miatt Itáliában bizonyos hírhedettségre tett szert. Az olaszok még ma sem túrják a cserépkályhát. Amikor Estei Hippolit egri püspök, aki modennai számadáskönyvei szerint palotáiban nálunk is rakatott diszes cserépkályhákat, Ariostót, a híres költőt Ferrarából Magyarországra csalogatja, ez Radó Antaltól lefordított egyik szatirájában vonakodásának okai között azt is fölemlíti, hogy irtózik a fullasztó levegőjű, tulfűtött szobáktól, amelyeket] a magyarok szeretnek. Több, mint bizonyos, hogy a kandallótűz-

től soha sem lesz fűledt a levegő. Hogy nálunk a XV. század második felében és a következő elején városokban és várakban egyaránt mindenfelé már kívülről fűtött cserépkályhával melegítették a szobákat, erre ebből az időből a ránk maradt tömredék figurális csempe a bizonyosságunk.

Középkori keramikánk legrégebb emléke a nyilazó kunlovast ábrázoló vöröstéglatöredék az Iparművészeti Múzeumban, amelyet a fővárosban a Margitszigeten ástak ki. Pulszky Károly ezt a rajta ábrázolt alak viselete alapján, egykoru falképeinkkel egybevetve, XV. századbelinek tartotta. De ha

RÉGI ...
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

4. MÁZAS KÁLYHACSEMPE Vajda-Hunyad várából. XV. század.
(Br. Forster Gyula "Magyarország műemlékei" c. műve nyomán).
Plaque de poêle émaillée du chateau de Vajda-Hunyad.

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

7. SZENT JÁNOS APOSTOLT ábrázoló kályhacsempe Besztercebányáról. XV. század.
Plaque de poêle de Besztercebánya représentant l'apôtre St. Jean. XV-ème siècle.

8. KÁLYHAFIÓK szent Katalin alakjával Besztercebányáról. XV. század.
Plaque de poêle représentant Sainte Catherine. Besztercebánya XV-ème siècle.

tudjuk, hogy falusi templomaink falképfestői nem egyszer évtizedeken át ugyanazokat a mintákat másolták, a téglatöredéket is bizvást XIII. századbelinek tarthatjuk, amint-hogy a Margitsziget kolostorai és templomai is tulnyomóan akkor épültek. A kun lovas falburkolat terrakotta frizének töredéke lehet s nem kályhának maradványa. Középkori kályha ép állapotban, miként Meran vagy Salzburg várában (2. kép), nálunk egy sem maradt ránk. Csempék és ilyenek töredékei annál nagyobb számmal kerültek Magyarországon napvilágra s szinte kizárólag véletlenül. Sajátságos, hogy amíg őskori kulturtelepek kiásatására ma már csaknem minden vármegyénkben akad szakemberünk, közép- és újabbkori kultúránk emlékei után ily módon senki sem kutat. Ismét Pulszky Károly vállalkozott először arra, hogy régi várainkban próbaásatásokat rendezzen. A szécsényi vár piacán így találta meg azt az érdekes zöldmázas kemencepárkányt, amelyet szőlőfüzéses friz, efölött minuszkulás felirat (Maria panno . . .), oromsorán pedig cimerek díszítenek s amelyet Iparművészeti Muzzeumunknak ajándékozott (3. kép).

Várak törmelékhalmain kívül régi kályhacsempéink leggyakoribb lelőhelyei a városi házak udvarai s régi épületek boltozatainak

árkai, amelyeket a XVI—XVII. században nem egyszer a régebben gerendamennyezetes szobák középkori kályháinak cserepeivel töltöttek föl. Közgyűjteményeinkben a legtöbb régi csempe várakból való. Vajdahunyad várának helyreállítása alkalmából több lovasvitézt ábrázoló vagy stilizált lilimos diszű tarka mázas csempe és kályhapárkánytöredék került felszínre. Majláth Béla a likavai várban, Liptó megyében talált szép alakos csempéket, ezek sorában egyet üva teremtését ábrázoló domborművel, amelynek hollétéről azonban ma már szintén nincsen tudomásunk. Rómer Flóris az Archaeologiai Értesítő IV. kötetében tizennégy csempetöredéket közölt, amely a csejtei várból került a pozsonyi muzeumba. Ugyanennek a muzeumnak a gyűjteményéből Könyöki a középkori várakról szóló könyvében négy XVI—XVII. századbéli csempét mutat be. Hasonló s szintén várakból eredő emlékek ismertetésével az Archaeologiai Értesítő nem egy évfolyamában találkozunk. Ezek a várak omladékaiból véletlenül kicotort emlékek csak szórványosak s XV—XVI. századbéli fazekasságunk iparművészeti fejlődésének illusztrálására épp azért nem elég alkalmasak. Várakból szármázó keramikai emlékeink az ország leg-

különbözőbb vidékeiről, de minthogy várak is ittmaradtak ránk leginkább, tulnyomóan Felsőmagyarországról és Erdélyből valók. A várakból kikerült töredékeknél jóval több a városi emlékünknél, amely technikai és művészi tekintetben egyaránt az előbbieknél szoros rokonságot tart s helyel-közzel szinte tömegesen kerül ki a föld alól. A nagyszombati Bruckenthal-muzeum csempesorozata, amelynek kiválóbb darabjait Pulszky Károly mutatta be feljebb idézett cikkében, domborművein Szent György vitéz küzdelmét a sárkánnyal, lovas vitézt és a Madonnát ábrázolja. Ekitményes részek alapján ítélve, ezek a csempék nagyrészt már a XVI. századból valók. Gótikus áttört menyezete alapján még a XV. századból való lehet iparművészeti muzeumunkban az a szintén Erdélyből származó kályhafiók, amely lóháton, csatabárddal kezében koronás lovas, nyilván Szent László királyt ábrázolja s színes mázakkal van borítva. Ehhez hasonlót Vajdahunyad várában is találtak s Möller építész a báró Forster Gyula szerkesztésében megjelenő Magyarország műemlékei III. kötetében mutatta be (4. kép). Iparművészeti muzeumunkban még két kiválóbb színes mázu kályhafiók látható. Ez I. Ferdinánd királyt és Mária királynét, II. Lajos királyunk nejét ábrázolja s

Radics Jenő a muzeum számára Párisban vásárolta. Hogy Budán a török hódoltság előtt már szintén cserépkályhával fűtöttek, erre a Margit-körút 53. számú házának kapualjában kuriózumként befallazott hat kályhafiók bizonyosságunk, amelyet Szendrey János ösmertetett (Archaeologiai Értesítő 1914) s amelyek sorában őt a csempe magasságában, egy ennek szélességében a sárkánytölő Szent György vitézt ábrázolja lóháton, a renaissance szellemében megrajzolt görög-római viseletben, de már-már barokkszerű felfogással.-

Miként külföldön, a legrégebb kályhafiókok nálunk is szenteket vagy bibliai jeleket ábrázoltak. A salzburgi vár gótikus mázas cserépkályhája (2. kép) egymás mellett sorakozó oroszlánok hátán nyugszik alsó négyszögletes részét csempéin különféle szimbólumok, sarkain tornyos menyezetek alatt szentek szobrocskái díszítik. A felső sokszögű rész nagyobb kályhafiókjai az alsó sorban domborművü bibliai jeleket, a felsőkben szenteket ábrázolnak s a kályha felfelé keskenyedő végét fialás koronázattal tetőzi be.

Az a pazar dísz, amellyel régen elhalmozták, megfelelt annak a jelentőségnek, amelyet a kályha valamikor az emberek életében viselt.

A világtól télvíz idején szinte teljesen elzárt várak és a falakkal kerített városok otthonülő népe, de különösen az asszonyok

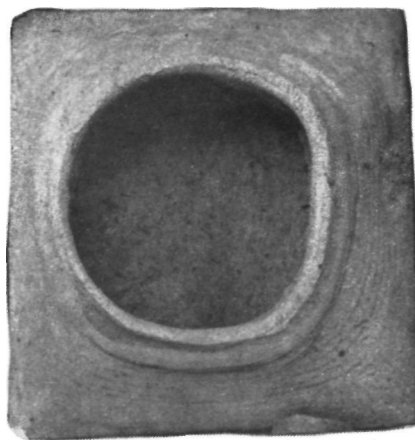
RÉGI • • •
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

10. CSEMPETÖREDÉK címertartó anyaggal Besztercebányáról. XV. század.

Fragment de plaque de poêle avec ange portant armoirie, Besztercebánya. XV-ème siècle.

9. BESZTERCEBÁNYAI KÁLYHAFIÓK visszajáról. XV. század.

Envers d'une plaque de poêle de Besztercebánya. XV-ème siècle.

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques

hongroises

12. SZOBASAROK XVIII. századbeli világítókályhával a besztercebányai muzeumban.
Coin d'intérieur avec poêle à feu visible. Musée de Hesztercebánya.

és öregek életük jó részét a kályha mellett örölték le, aminthogy faluhelyen a buboskemence kuckója még ma is az öregek kiváltságos helye és szinte állandó tanyája. S alig hogy a csempés kemence hódító útjára indul, a fazekasok elhalmozzák mindazzal a pompával, amelyet a gótika teremtett s a művésziesen faragott formákkal mustrázott fiókok motívumai felölelik a középkor emberének szinte egész fogalom-

körét, de különösen ennek azt a részét, a mellyel lelke teljességgel egybeforrt: Istennek és szentjeinek világát.

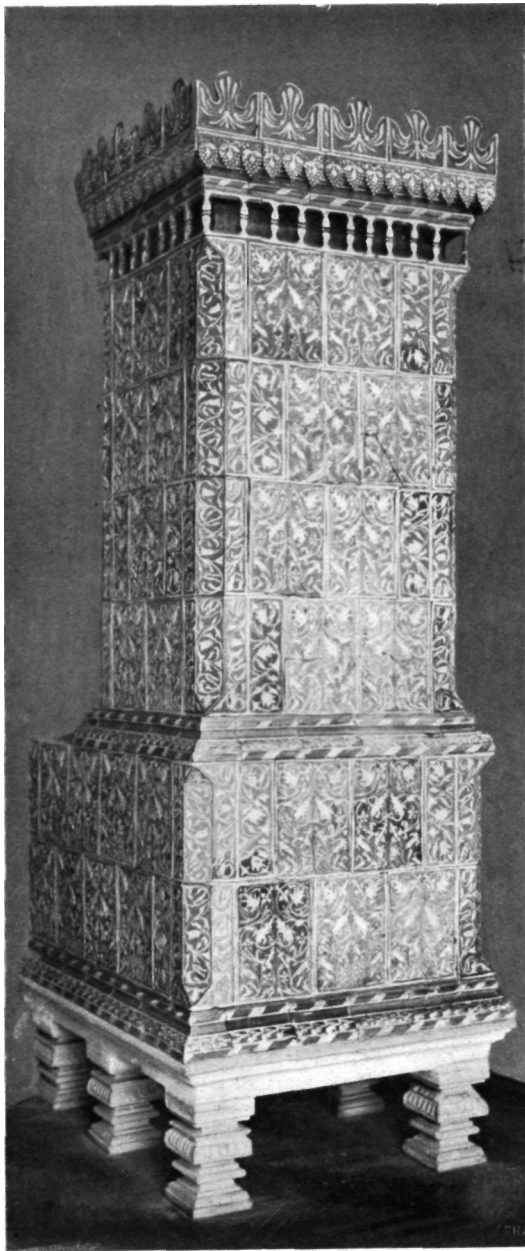
A legművésziesebb s alighanem a legrégibb formákkal mustrázott, szenteket ábrázoló kályhafiókok Magyarországon eddigelé Besztercebányán kerültek napvilágra. Bothár Samu dr. orvos és numizmatikus alsó-utcai házának kertjében, földmunkálatok közben egy XV. századbeli beszterce-

11. BESZTERCEBÁNYAI KÁLYHA RÉSZLETE az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeumban. XV-XVI. század
Détails d'un poêle de Besztercebánya XV-ème ou XVI-ème siècle. Musée Hongrois des Arts Industriels.

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

13. KÁLYHA Besztercebányáról. XVII. század. Orsz. Iparművészeti Múzeum.

Poêle de Besztercebánya. XVII-ème siècle. Musée des Arts Industriels.

bányai fazekas anyagvermét ásták ki, amelyből szinte egész szekérre való gyöngén már égetett, de még mázatlan kályhafiók és tömredék töredék került napvilágra. Ezen a tulajdo-

nos jóvoltából a Nemzeti Múzeum régiség-tára, Iparművészeti Múzeumunk, a besztercebányai múzeum osztozkodott; több darab magánkézre, így Radvánszky Antal báró, valamint Badiny Zoltán radványi gyűjteményébe s néhány külföldre került.

Több mint valószínű, hogy Bothár doktor házában a XV. században Besztercebányának egyik kiváló fazekasmestere lakott, akinek műhelye az udvar hátsó részében, alighanem az 1500. évi nagy tűzvész alkalmával elpusztult s a már kiegészített, de többé-kevésbé hibás csempéket az anyagveremre hullott s a tűz elmúltával otthagytott törmelék napjainkig megőrizte. A korongon formált s aztán a negatív mintába nyomott mély csempék hátsó nyílása kerek, mellső lapjuk négyzetes s erősen kiugró keretben többek között szent Pétert és Pált, szent János apostolt, egy szintén számos példányban ránk maradt kályhafiók gótikus menyezetes fülkében szent Katalint és ismét szent Jánost ábrázolja (5–9. kép). A töredékek sorában volt néhány kései gót rozettás ékítőményes töredék és több magyar címet tartó angyal alakjával díszített, felső részén kissé homorú cseréplap, nyilván kályhapárkány töredéke (10. kép).

Á domborművek stílusa és felfogása szinte azonos egykorú szárnyas oltáraink faragványainak stíljével s valószínű, hogy a csempék formái valamelyik besztercebányai fafaragó keze alól kerültek ki. A domború famintát agyagba nyomták, aztán kiegészítették s ez lett a csempék negatív formája. A besztercebányai leletből ilyen negatív forma Iparművészeti Múzeumunkban látható. Besztercebánya város akkoriban, a XV. század végén ugyancsak bővelkedett jeles faragó mesterekben. De ha a kassai fazekasok céhartikulusaiban erről ép úgy, mint más művészi formákat használó mesterembereink céhszabályaiban nem is esik szó, igen valószínű, hogy fazekasaink közül nem egy a formák faragásával ép úgy foglalkozott, mint ahogy bábsütőink és képfestőink még a múlt század végén is maguk faragták mintáikat. Vándorutjuk közben természetesen a mi fazekasaink is hoztak haza külföldi formákat és fiókokat, amelyek domborműveit aztán gipszbe öntötték vagy agyagba formáztak le és csempéik díszítésére használták föl. Hogy azonban faze-

kasaink kizárólag külföldi mintákat használtak föl, azt az állítást, ismerve egyéb technikáink XV. századbeli virágzását, ma már alig lehet megkockáztatni, sőt újabb leleteink alapján ez szinte képtelenség.

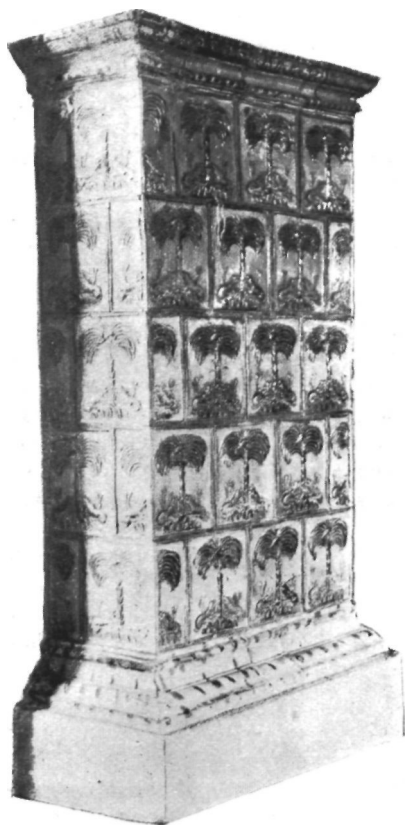
Hogy mint duskálhattak régi fazekasaink csempék díszítésére szolgáló formákban, arra egy másik besztecebányai lelet vet eleven fényt, amely 1907-ben került napfényre s a Bothár-félével közel egykorú.

É sorok írója Besztecebányán éppen a városi muzeumot rendezte be, amikor Ebner Jenő gazdasági felügyelő Weichhart János szepesolaszi kőfaragómester pompás XVII. századbeli erkélyéről nevezetes háromemeletes házát átalakította. A régi padlókat a XVII. századbeli boltozatok fölött felszakították s a boltozatok árkaiból a kétszáz év óta ott dohosodó törmelékét az

utcára hordták ki. Régi épületről lévén szó, szinte mindennap arra vetődtem, hogy az átalakítást szemmel kísérjem. És egy reggel a napszamosok kosárszámra hordtak le temérdek zöldmázos kályhafiókot, mely mind érdekesnél-érdekesebb domborművekkel volt ékes. A tizféle formás csempéből, amelynek egyik-másik darabja 4–5 példányban is megmaradt itt, akár égy egész kemencét lehetett volna összeállítani. A csempéket a tulajdonos a besztecebányai muzeumba vitette. Egy részük ott is maradt. Nagyobb részüket azonban Iparművészeti Muzeumunk szerezte meg, ahol egynek kivételével, amely üvegszekrénybe került, a csempék mint képünkön is, összerakva láthatók (11. kép). A kályharészlet még tiszta gótikus izlést mutat, cseréptetőt utánczó léccel záródó párkányának frizét le-

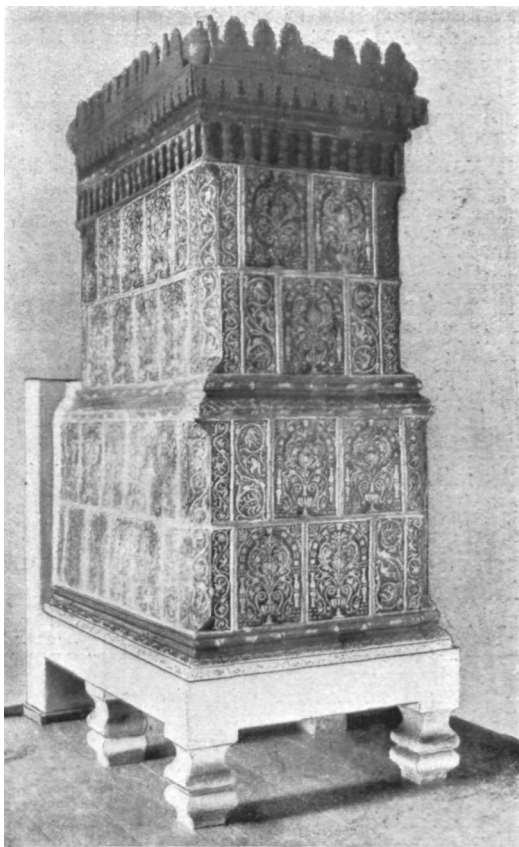
RÉGI •••
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

15. XVII. SZÁZADBELI MÁZAS CSERÉPKÁLYHA a félkai muzeumban.

Poêle de faïence émaillée du XVII-ème siècle.
Musée de Felka

14. CSERÉPKÁLYHA a krasznahorkai várban. XVII. század

Vende Aladár szerkesztő felvétele.

Poêle en faïence dans le chateau de Krasznahorka.

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

16. XVII. SZÁZADBELI KÁLYHAFIÓK a Pálos-cimerrel a felkai múzeumban.

Plaque de poêle du XVII-ème siècle avec les armes des Palos. Musée de Felka.

galyazott faág köré csavarodó lombok díszítik. Az alakos fiókok sorában már alig van vallásos vonatkozásu, hacsak az Ádám és Évát ábrázoló csempét, a két mondat szalagos, proféta, mellképét nem tartjuk annak. Ádám és Éva domborművével pendantként azonban egy Mátyás király korabeli viseletben ábrázolt fiatal pár évődik a fa tövében. Illés prófétával szemben egy kucsmás férfi látható, aki pénzes tarsolyára üt kezével, miközben jobbát fölemeli. A legelső sorban verekedő és táncoló házaspárt ábrázoló domborműveket látunk, amelyek művészetünkben bizonyára a legrégebbi genreképek. A kályharészlet középső sorában felülről lefelé egymás alatt proféta, Mátyás korabeli viseletben ábrázolt borotvált arcú férfi és egy lovas vitéz domborműve következnek. A domborművek formáiban és felfogásában kétféle stílust különböztethetünk meg. Öt alakos csempe formái durvábbak, mint azok, amelyek alakjai az előkelő világra emlékeztetnek. De ha a formák két különböző mester keze alól kerültek is ki s különböző időből valók is, valamikor egyazon kályhát díszítették, ez a XV. század végén vagy a XVI. elején készült.

Ezen a zöldmázás kályhán kívül az Ébner-ház átalakítása alkalmával még szá-

mos későbbi csempetöredéket találtunk, amelynek mutatósabb darabjai ma szintén a Besztercebányai Múzeumban láthatók. Az egyik, amelyről a máz a nedvességtől lehullott, ugyanazt a tulipános díszítést mutatja, mint a szintén Besztercebányáról idekerült Turcsányi-féle kályha Iparművészeti Múzeumunkban. Több egészen töredékes renaissance-stílusú kemencepárkány is látható Besztercebányán, színes zománcal díszítve s ennek pompás technikája ép úgy, mint följebb említett XV. századbéli mázas csempéink is, arra vall, hogy az élénk színű tarka mázas cserépnek is mindig voltak nálunk kiváló mesterei, aminthogy ötvösségünkben a színes cserépmázakkal rokon összetételű zománc is évszázadokon át virágzott nálunk. Az ilyen színhatásukban is pompás mázas cserépkályhák azonban úgy látszik csak királyi és főúri várainkban s dús gazdag bányapolgáraink házában voltak divatosak. A szerényebb igényű városi polgárság a XVI. század végéig beérte a zöldmázás cserépkemencékkel, amelyek csempéi stílusukkal lépést tartottak a művészet és iparművészet egyéb ágainak fejlődésével. Kassán a múlt század végén, Pausz Tivadar üvegyáros házának udvarán szintén egész sorozat zöldmázás csempét ástak ki. Ezek domborművű díszítése

14a. ZÖLDMÁZÁS KÁLYHAFIÓK a besztercebányai múzeumban XVIII. század.

Plaque de poêle en émail vert du XVIII-ème siècle. Musée de Besztercebánya.

renaissance-stilű építészeti keretben a XVI. század második felére valló spanyol viseletű alakokat ábrázol. A kassai Rákóczi-muzeumba került csempék egyike, Mihalik Józsefnek a muzeum lajstromában közölt leírása szerint «félköríves dongaboitozat alatt balusztrád mögött sisakba s páncélba öltözött férfit ábrázol jobb felé tekintve. Háta mögött kiemelkedő betűkkel ez a fölirat: IVDICIVM. A balusztrád közepén 1579. évszám.

A többi csempe hasonló kerettel nőt és férfit ábrázoló mellképekkel ékes. Egy lapján domborművű, renaissance-stilű lomb- és szőlődiszítést mutat, egy ismét pusztán csészealaku homoru bemélyedést. Ez utóbbi csempetípus nyilván a kályha alsó részének, míg viszont az alakosak a felső keskenyebb résznek a maradványai. Ezek a két, sőt hol cserép-, hol vaslábzatukat is beleértve, háromágu gótikus kályhatípusok nálunk a következő századokban is szívesen éltek tovább. A besztercebányai muzeum szervezésekor Breznóbánya és Libetbánya között Jecenén egy falusi házban igen szép XVIII. századbéli ilyen gótformájú kályhát találtam, amelynek alsó része négyszögletes, a felső keskenyebb kerek volt. Mind a két rész csempéi egyazon karikába foglalt olaskorsós virágbokrétával ékesek. A kályha renaissance szabásu párkányát viszont levélsor disziti. Ugyanebben a házban s ugyanebben a szobában egy XVIII. századbéli világító kürtőt is találtam, a melynek zöldmázás tölcsérét egy copfos izlésű friz töredéke és szintén formával préselt apró alakok domborművei

diszitik (12. kép). Mind a két darabot sikerült a besztercebányai muzeumba bevitetnem. A világító tűzhelynek a szobák világításában valamikor szintén nagy szerepe volt. Régi várainkban itt-ott még ma is láthatunk kisebb kandallószerű nyílásokat, amelyek közel embernyi magasságban nyílnak és kéménybe torkolnak. Ezekben haddan azért raktak tüzet, hogy világítson. Falusi házakban, de valamikor alighanem városi házakban és kastélyokban ezeket a kis kandallókat szabadon felállított kürtők pótolták, amelyek alján pilléren nyugvó falazott tűzhely állott. A mázas cserépből készült kürtőből a mennyezeten át keresztül-törő cserépcsöveken vezették el a füstöt. Zólyom vármegyében a félreesőbb falvakban ilyen világító kürtőkkel még ma is nem egy helyen találkozhatunk.

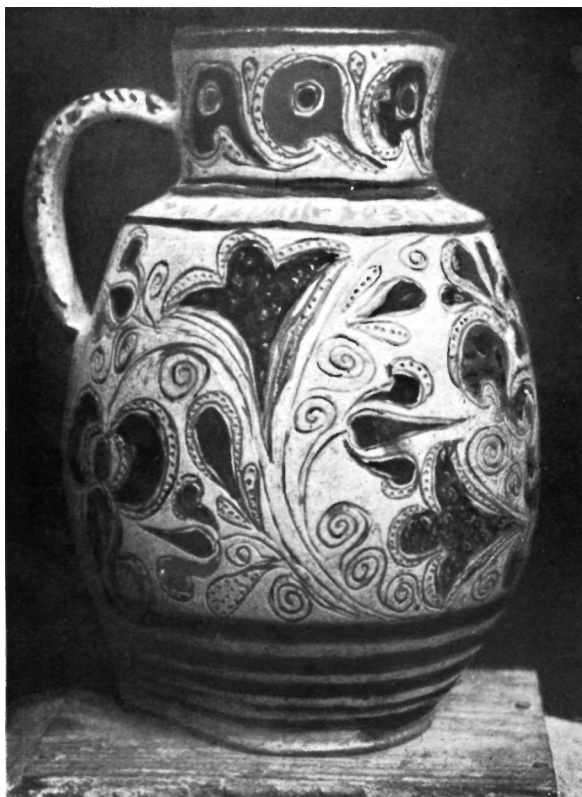
A XVI. század végéig a cserépkályhák művészi diszítésében Magyarország Németországgal szoros rokonságot tart. A török hódoltság korában, különösen a XVI. szá-

17., 18. KÁLYHAPÁRKÁNYOK, XVII. század. Felkai múzeum.
Frises de poêle du XVII-ème siècle. Musée de Felka

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

20. BÉLDI TARKAMÁZAS CSERÉPKANCSÓ. Somogyi Béla gyűjteményében
Cruche en-terre cuite émaillée multicolore de Béld.

zad végétől kezdve, amikor a magyarság az országa java részét bitorló: pogánnyal apránként mindinkább megbarátkozik s kedve nemzeti harcaink idején a német ellen fordul, iparművészetünk számos más ágához és -építészetünkhöz hasonlóan, fazekasaink kályháin is szembetűnő a keleti hatás. A besztercebányai Turcsányi-házból Iparművészeti Múzeumunkba került kályha (13. kép) élénken tagolt agyaglábakon nyugszik, leveles párkányok közé foglalt alsó harmadrésze valamivel vastagabb a felsőnél, amelynek sarkaiban letompított testén a felső-magyarországi renaissance-stilű épületekre emlékeztető fantasztikus párkány apró baluszteres galérián nyugszik. A csempéket szürkére égetett agyagból homorúan fargott famintákon formázták, az alap rajtuk kobáltkék mázzal bevont; a laposan kidomborodó keleti jellegű tulipános ládák máza

fehér. Ezek a fehér-kékmázos csempék diszitő motívumaik rajzával élénken emlékeztetnek a muzulmán világ XVI—XVII. századbeli tarkamázos burkoló fayence-lapjaira, a különösen perzsa falburkolatokra s Magyarországon egyes vidékeken a XVIII. században is divatosak. Hasonló kék-fehérmázos kályha volt a nagybiccsei várkastély disztermében. (Képét Könyöki közli középkori várakról szóló könyvében.) Igen szép s a besztercebányai Turcsány-kemencéhez hasonló szerkezetű, de zömökebb arányu kályha van a gróf Andrássyak krasznahorkai várában (14. kép). Ennek csempéi közül a keskenyebbeket kék alapon laposan domboru fehér tulipános arabeszkek diszitik. A szélesebb csempéket ugyanilyen színben baluszteres, gyöngysoros arkaturákban, diszes vázákból (rég magyar nevükön olasz korsókból) növekvő stilizált virágbokréta töltik ki. Az olasz renaissance-ornamentikának és a keletinek hatása igen bájos módon ölelkezik ezekben a mázas csempékben, amelyek bizonyára még a XVII. század elejéről valók.

A keleties izű renaissance-csempék virágmotívumait és ezek kompozícióit fazekasaink szinte a XVIII. század végéig utánozták, a kályhákat azonban ekkor márismét tulnyomóan zöld ólom mázzal borították (14a. kép). Csak Erdélyben él s szinte a mult század elejéig tovább a fehér-kék máz használata. A fehér engobeos alapon a kidomborodó virágokat smaltéval festik: kobaltoxid és kvarcpor keverékével. Iparművészeti Múzeumunkban több ilyen, domboru lombos motívumaiban már eia- posodott izlést mutató mázas cserépkályha látható. Egy igen szép ilyfajta torockói kályhának színes képét közli Malonyai Dezső »A magyar nép művészete« című munkájának második kötetében. Ez a XVIII. századból való és széles, formás padkán, vaslábakon áll s nagyjában ugy fest, mint a krasznahorkai vár kályhájának felső része.

XVII. századbeli kemencéink csempéinek anyaga és mázai csaknem ugyanazok, mint

az egykoru ónmázás fayence-edényeké és ezek festett díszítéséé. A felkai muzeum különösen gazdag ilyen szines mázas csempékben. Valamennyit Daits Ede dr., a muzeum fáradhatatlan igazgatója gyűjtötte össze a városka környékén. Egy csempéjén a pálosrendnek, ennek a magyar eredetű szerzetnek a cimérével ékes kályhán chrómsárga alapon rézzöld és barna színű domborművű díszítés van. (15. kép.) A páloscimerből merített domborművek pálmafán ülő hollót ábrázolnak csőrében kenyérral; a fa tövében kétfelől egy-egy kétfarkú oroszlán leselkedik. (16. kép.) Daits dr. ennek a kályhának a csempéit 1888-ban Lucsivnán találta egy falusi ház konyhájában, ahol a tüzhelyt rakták ki ezekkel a csempékkel. Valószínű, hogy a csempék Késmárkról kerültek ide, ahol a pálosoknak kolostoruk volt s úgy látszik a Szakmáry-család révén, amelynek egyik ága késmárki birtokainak osztálya után Lucsivnát vásárolta meg.

Még szebb, szines mázakkal borított csempéket talált Daits Ede dr. a szepesszombati templom tornyának legfelsőbb emeletén, a toronyór szobájában, ahol valamikor a városi muzikus lakott. A nyilván valamelyik patricius-házból származó csempéket itt is a tapasztott kemencébe foglalták, hogy jobban melegítsen. Az egyik sarokcsempe (17. kép) s pompás hatású magyaros girland díszíti gránátalma, szekfű, tulipán és rózsavirággal. A másik hasonló motívumokkal ékes párkány, amelynek alsó léccén szalagfonadék húzódik. (18. kép.) A harmadik csempét sarkán virágfüzér, közepén cimeralaku keretben a sárkányölő szent György vitéz alakja díszíti. (19. kép.) Ez a város beszélő cimere, amennyiben Szepesszombat neve németül Georgenberg, latinul Oppidum Sancti Georgii volt.

Szepesszombat és az ezzel szomszédos kis városok hajdan híresek voltak fazekas-családjaikról. A Thanhofer, Danhauser és a Than néven ma is ösmert szepességi eredetű családok alighanem ilyen művészeti készségű fazekasok utódai. A felkai muzeum szines mázakkal borított csempéi a XVII. századból valók.

A XVIII. század derekától kezdve uri szobákban a gyári fayence-kályhák divatosak. Ezek mintái a rokokó-, copf- és empire-stílus korában általános szekrény- és oszlopfarmák, a melyeket a gyárak és az ezeket utánzó fazekasok nagy bravúrral a kályha tagoltságának megfelelően rendszerint három darabban mintáznak meg és égetnek mázolásuk után ki. A csempe ezzel egy időre letűnik a láthatárról s ahol még használják, a kályha alsó rakott részét is nem egyszer egy darabban mintázták

25. ÓNMÁZÁS FAYENCE-CÉHKANCSÓ a rimaszombati muzeumban. XVIII. sz.
Cruche de faïence émaillée à l'étain, XVIII-ème siècle. Musée de Rimaszombat.

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

SZENTELTVÍZTARTÓ, XVIII. század.
Bénitier, XVIII. siècle. Collection Victor Hoffmann.

diszítés tetőzi be. Igen érdekes ilyfajta kályha látható a román stílusú templomáról híres Dobronyán (Zólyom-megye), a plébánia-épület egyik szobájában, amelynek sárgamázos kemencéjét tetején csaknem természetes nagyságban mintázott pipázó török alakja disziti. Ezzel s az ehhez hasonló és a korabeli divat szeszélyeinek hódoló fazekasok műhelyéből kikerülő mintákkal szemben művészi kézre valló diszítésükönél fogva jóval értékesebbek XVIII. századbeli gyári fayence-kályháink, különösen Holics rokokó-kályhái, amelyekből egy remekbe készült festett jelenetekkel diszített példa Iparművészeti Muzéumunk-

ban látható. Egy talán még ennél is szebb holicsi rokokó-kályhával gróf Ambrózy István gyűjteménye a malonyai kastélyban (Bars-vármegyében) dicsekedhetik.

A gyári kályhák divatja korábban fazekasaink jelentősége egyre hanyatlik. Hol a gyári árut utánozzák esetlenül, hol a multak hagyományából meritenek. S a mi népies művészetünk kályháinak diszítésén még ma is lebilincsel, az többnyire rég letűnt korok művészetének egy-egy halkán felcsendülő, elmosódott akkordja. S alighanem ugyanez áll népies fazekasságunk egyéb emlékeiről is, a cserépedényekről, amelyekről a következő fejezetben esik szó.

II.

Diszesebb középkori cserépedényt Magyarországról eddigél nem ismerünk, egyszerűt is alig egy-kettőt. A rómaiak és a népvándorlás korából muzeumainkban rengeteg a cserépedény. Lehetetlenség, hogy amikor keramikánk másfajta munkái alapján ítélve, a gótikus művészet korában európai színvonalon állott s fazekasaink fölös számmal voltak, disztelen parasztcserépnél egyéb nem készült volna, Magyarországon. A római és a régibb középkorból való cserép-

19. KÁLYHAFIÓK a XVII. századból a felkai muzeumban.
Plaque de poêle du XVII-ème siècle. Musée de Felka.

RÉGI ...
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

edényeket muzeumaink tulnyomóan rendszeres ásatásoknak köszönhetik. Mint már említettem, középvagy ujjabkori emlékek kutatása kedvéért ásatásokat nálunk nem igen szokás rendezni. Ha itt-ott szántás közben az eke, vagy földmunkák közben a kubikosok ásója a talajban lappangó falakba akad, egy-egy rombadőlt templomunk alapfalait néha nálunk is felássák. Ha a szántóvető ekéje véletlenül fazékba rejtett középkori pénzt vet felszínre, ez utóbbira a hatóság ma már önként is ráteszi a kezét. A cserépedényt magát azonban többnyire mint értéktelen holmit eldobják. A kincseleletekkel kapcsolatban felszínre kerülő edények, az itt-ott meglevők bizonyossága szerint, művészi szempontból véve jelentéktelének s rendszeren mázatlan fazekasmunkák. Nincs kizárva azonban, hogy az ilyen edénynek néha műtörténelmi szempontból is van értéke s a muzeumainkba felküldött pénzletekkel hatóságainknak még a legjelentéktelenebbeknek látszó mellékleteket, de különösen a cseréptöredékeket is fel kellene küldeniök. Ez ritkán esik meg.

Annival is inkább említésre méltó az a lelet, amelyet a munkások 1913 tavaszán a stószai erdőben, Abaujvár- és Szepesmegye határán csemeték ültetése közben találtak. Egy 10–12 cm.-nyi magas korongon tagolt, zöldmázas, arányaiban igen helyes bögre volt ez, tele Nagy Lajos korabeli ezüstpénzzel. Bernard József erdőmérnök beavatkozásával a lelet egy részét s a munkásoktól eltört bögre cserepeit sikerült a kassai Rákóczi-muzeum számára megmenteni, amelynek a magukban véve jelentékteleneknek látszó cserepek bizonyára nem utolsó érdekességei, mert XIV. századbeli fazekasságunkra vonatkozólag talán az első kézzelfogható emlékek.

Tömerdek régi cserépedény és töredék lappanghat középkori váraink omladékai alatt. Az ilyen helyek fölásatásával és átkutatásával azonban nálunk szerémi Odescalchi Arthur hercegen és Pulszky Károlyon kívül más még szintén alig gondolt. Odescalchi herceg kutatásai eredményét eddig nem tette közzé. Pulszky Károlynak a szécsényi várban végzett kísérlete után

29. SÁRGA MÁZAS KORSÓ a besztercebányai muzeumban. XVIII. század.

Cruche en émail jaune du XVIII-ème siècle. Musée de Besztercebánya.

24. FÜSTÖLT CSERÉPKORSÓ a rimaszombati muzeumban. XVIII–XIX. század.

Cruche fumée en terre <XVIII-ème—XIX-ème siècle. Musée de Rimaszombat.

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

21. BEKARCOLT DÍSZÍTÉSŰ BÉLDI KRÁČEK a Nemzeti Múzeum néprajzi tárában. XIX. század.
Cruches de Beld avec dessins incrustés du XIX-ème siècle. Collection ethnographique du Musée National.

nem volt alkalma többé hasonló vállalkozásra. Mult századbeli műtörténetíróink egy része nem egy művészeti technikáról állapította meg, hogy nálunk sohasem virágzott, mert emlékeit nem ismerte s ezeket nem is kereste. így voltunk sokáig keramikánkkal, amelynek legérdekesebb emlékeit, az ónmázás fayenceokat Prága, Brünn és részben Bécs muzeumainak ügynökei kezdték nálunk legegőbb gyűjteni. S minthogy a legközelebbi analógiákat ott találták, ónmázás fayenceaink első ismertetői is idegen fazekasoknak, elsősorban a Morvaországból hozzánk bevándorló habánoknak tulajdon nitották ezeket.

Minthogy ónmázás fayenceainkat a szakirodalom még ma is régi keramikánk külön ágának tekinti, mi is külön cikk keretében foglalkoztunk ezekkel (I. A Gyűjtő 1912. 9—10. szám). Mint a kassai fazekas-céh 1574. évi artikulusaiból nyilvánvaló, fehér-edényesek nálunk már a XVI. században is voltak. Ezek alatt mint már kifejtettem, alig lehet már mestereket érteni, mint ónmázás fayence-gyártókat. Atechnika a XVI. században szabad mesterség volt. A következő században azonban minden bizonynal céhbéli fazekasaink is felkarolták és miveltek. Erre ugyan eddigelé kétséget kizáró adatunk nincsen. De minthogy a XVII. és XVIII. századból az ilyfajta edények oly nagy tömege maradt ránk, hogy ezzel mennyiség tekintetében a közönséges cserépáru sem versenyezhet, alig hihető egyéb,

mint az, hogy városi fazekasaink ekkor már mindenfelé elsősorban ónmázás fayenceokkal foglalkoztak s az ólomázás cserép többnyire a paraszt fazekasok munkája volt. Hasonló fejlődési folyamattal találkozzunk szövésünk történetében. A XIV. és XV. században a pamuttal átszőtt mustrás terítő, abroszok és kendők szövése az ugynevezett bakacsin- és barchet-takácsaink küiön csoportjának kizárólagos szabadalma volt, amellyel ezek is Zsigmond király rendeletei alapján csak néhány városunkban, Budán, Kassán, Bártfán és Nagyszebenben foglalkozhattak. A XVI. század folyamán a bakacsinszővőknek nálunk nyoma vész. Takácsaink azonban ezek régi mintáit utánozva pamuttal átszőtt abroszokat és kendőket a XVII—XVIII. században is szőnek s ezeken még a régi minták gót minuszkulás feliratait is lemásolják, természetesen többnyire értelmetlenül.

A haladás nagy országutjától félreeső helyeken a régi hagyományokhoz való ragaszkodás ugyancsak szívós. S ha a XVIII. században kisebb városaink, sőt falusi fazekasaink nem egyszer szemfényvesztő ügyességgel diszitették korsóikat az edény falából erősen kiugró domborművekkel, ki kételkedhetnék abban, hogy a XV—XVI. században, amikor iparművészetünk a legvirágzóbb volt, városi fazekasaink nem értettek ilyesmihez s domborműveiket nem tudták oly pompásan színes mázakkal diszíteni, mint a ránk maradt csempék egy részét

27. XVIII. SZÁZADBELI CÉHKANCSÓK a Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményében.
Cruches de guilde XVIII-ème siècle collection ethnographique du Musée Nationale.

RÉGI •••
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

vagy a németországi mesterek a maguk domborműves cserép- és kőedényeit, amelyekből néhány szép példa Iparművészeti Múzeumunkban látható. S ha falusi kemencéink, csempéink s jóval régibb városi kályháinknak díszítése között nem egyszer szembetűnő a rokonság, nem-e rég letűnt s viharos századaink folyamán elenyészett minták hatását kell keresnünk népies fazekasságunk XVIII—XIX. századbéli cserépedényein, amelyek különböző vidékeken oly különböző stílust és díszítésmódot mutatnak.

A falusi mesteremberek, bármily ügyesek és bármely finom érzéssel hangolják össze formáikat a földolgozott anyaggal, invenció dolgában rendszerint szegények. S ha ma sokan díszítőművészetünk megújulásának a módját abban keresik, hogy tanulságokért a népművészethez fordulnak, minden bizonnyal még inkább igaz az, hogy oly helyen, ahol egy-egy tipushoz és díszítő módszerhez a falusi mesteremberek nemzedékről-nemzedékre ragaszkodnak, ennek hagyományai jóval régibb időre nyulnak vissza, semminthogy a legtöbben gondolnók. Az a nagy változatosság, amelyet népművészetünk országszerte mutat, alighanem elsősorban annak a virágzásnak a bizonyossága, amelyet emlékei javarésztében elenyészett művészetünk századokkal előbb elért. A szerint amint századok viharai, háborúk, idegen hódoltság különböző időben vágta el egy-egy országgrészünkben

vagy vidéken az európai kultúra talajából merítő művészet gyökereit, a népművészet mesterei is különböző korok stílusaihoz, díszítő módjaihoz és motívumaihoz ragaszkodtak szívósan tovább s vezették le ezeket egyre elmosódottabb formákban helyelközzel napjainkig.

Béld, hontmegyei község ősrégi fazekasfalu. Az innenvaló legrégebb engobeos, ólomházakkal színezett, bekarcolt díszű cserépkancsók XVIII. századbéli példái a turócszentmártoni múzeumban, az edény középső részét kitöltő s körbe foglalt mértani motívumokat mutatnak, amelyeket bizvást a gótika mértani műveiből vezethetünk le. Somogyi Béla hontvármegyei főjegyző gyűjteményében van egy tót feliratos, sárgás színű béldi kancsó 1795-ből, amelynek bekarcolt virágdíszítése motívumaival és ezek színes mázaival egyaránt XVIII. századbéli ónmázás fayenceainkra emlékeztet. A múlt században a béldi fazekasok már csak a közönséges fazekasmunkákon használt mázakkal éltek (21. kép).

Hogy fazekasaink régen a fayence színező mázait közönséges cserépedények díszítésére szíltében használták, erre országszerte találhatunk példákat. Thomka Gyula gyűjteményéből a besztercebányai múzeumban egész sorozat libetbányai cseréptál került, amelynek közömbös színű ólomházas alapját ónmázás fayenceaink díszítő mázaival színezték. Hogy a zománc a motívumnak körvonalán túl ne folyjon,

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

28. ZÖLD MÁZAS KORSÓ Halásziról a Besztercebányai Muzeumban. XVIII. század.
Cruche en émail vert de Halászi. XVIII-ème siècle. Musée de Besztercebánya.

ezeket itt is bekarcolták a tálakba. A 22. képünkön középütt látható tálát egyetlen, persze erősen félreértett gránátalma-motívum díszíti s a rajta levő évszám: 1724. Balfelől egy kockásan zománcolt gránátalmákkal ékes tálát látunk. A jobbfelőlit, amely a másik kettővel körülbelül egykorú, bokrába kötött s gyöngén stilizált három Kataiin-rózsa díszíti.

A béli kancsók bekarcolt díszítésének technikája rokon az erdélyi sgraffitós edényekkel. A technika lényege ezeken az edényeken az, hogy a világos engobe-bal leöntött edény engobeos kobaltkék mázába karcolják a díszítést, úgy hogy az égetés után ennek vonalai az alsó réteg világosabb színében tűnnek élő. Ezeknek a smaltetartalmu engobe-bal borított edényeknek virágkora még 1799—1813 között is tart. Különösen a Küküllő vidékén, ahol ilyen edények még a múlt század derekán is készültek. (23. kép.) Minthogy a technika lényegében véve ugyanaz, nincs kizárva, hogy ilyfajta edények nálunk az épületek sgraffitós díszítésével egy időben keletkeztek, mely utóbbi Itáliából került hozzánk s a

XVI. század derekán már Felsőmagyarországon is mindenfelé elterjedt. Készült-e nálunk régen sómázás áru? Erre feleletet mindeddig nem találtunk. Muzeumainkban nem egy Magyarországon talált ilyfajta edény van, amely azonban stilusa alapján itélve németországi munka. Minthogy Magyarország nem egy vidékén van jó, erősen égethető képlékeny agyag, a kőedény a mázolás e legegyszerűbb nemével nálunk sem lehetett ismeretlen. A Szepességben nem egy helyen találhatunk formába nyomott, domboru pitykével díszített cserépedényeket, amelyek legalább halványan a XVI. századbeli sómázás keménycserépre emlékeztetnek. A poprádi muzeumban két ilyen kancsót a szepesszombati Thanhoffereknek tulajdonítanak. A régi hagyományokat a jó agyagban bővelkedő vidékeken azonban a XVIII. században többnyire szintén ott alapított fayencegyárak teljesen kiirtották. így történt ez Holicson, amelynek környékén több habán telep volt, így Pongyelokon (Gömörben), a mai Cserepesen, ahol szekérszámra készül a fazekasáru; ma már azonban többnyire csak mázatlan tetőcserép. A XVIII. században a pongyeloki gyár holicai minták nyomán készült ónmázás fayenceairól volt híres. Az a néhány régibb népies munka, amelyet a községben találtam formáiban gyári fayenceokat utánoz, de színes ólommázakkal borított. Híres fazekasfalu a felvidéken a barsvármegyei Magasmart Ujbánya mellett, ahol ma már szinte kizárólag csak füstölt cserépedény készül, amely formáival is feltűnő rokonságot mutat a mohácsi cserépedényekkel. A feketére fényesített mázatlan edények sorában nem egy szinte klasszikusan helyes arányu nemes formát láttam, amely nagy vonásaival alighanem olasz hatás alatt készült, XVI. századbeli fayenceáruink formáit őrizte meg. A technikában ügyes fazekasok igen szeretik a kuriozumokat is. Ilyen füstölt és fényezett mivolta alapján valószínűleg Magasmarttól való edény a rimaszombati muzeumból 24. képünkön látható. Sajátságos véletlen, hogy Wartha Vince műegytemi gyűjteményében egy hasonló szabásu, felső részén koronát alakító ivekkel díszített korsó van, amelynek nyaka nem utánoz emberi törzset, de sima. Az edény szintén füstölt és posztóval fényesített

munka s egy szentesi fazekas készítette valamelyik kiállításunkra.

Ónmázás edényeinken feltűnő, hogy technikájuk és díszítésük egyaránt a XVIII. század derekától kezdve mindinkább elparlagiasodik. Ez is annak a bizonyossága, hogy addig iskolázottabb céhbéli mesterek művelték. Fayence-gyárainkkal s a külföldről behozott kőedényekkel fazekasaink ónmázás edényei nem tudtak árban versenyezni s nyilván azért hagyták félbe ezek gyártását és tértek vissza az ólomházas cserép műveléséhez. A XVII. századból s a következő első feléből, a legszebb céhkorsóink ónmázás fayenceból valók. Alig hihető, hogy mesterembereink, ilyen a céh belső életére vonatkozó feliratokkal jelzett korszakat idegenből hozták volna. S nem egy magyar feliratos ónmázás céhkorsónk van, mint a rimaszombati csizmadiáké is, amelyet illusztrálásául annak, hogy milyen szép ilyfajta edények készültek magyar városainkban, képben is bemutatok. (25. kép.)

Ezt a 38 cm. magas kancsót tarka virágok közt vörösesbarna szarvas, sárgára festett

egyszarvu s közepén koronás csizmadiacimer díszíti. Felirata: »Csizmadia ché korsója Bradan cehmesterségében és Bosai János dékánusságában csináltattott.« Egy másik a református templomból való s szintén a rimaszombati muzeumba került kancsó díszítése (26. kép) virágok közt a fiókait vérevel tápláló pelikán, Krisztus ősrégi jelképét ábrázolja, ami annak a bizonyossága, hogy közvetlenül az egyház számára rendelték meg.

Hogy a céhbéli mesteremberek ezek gyártását apránként beszüntették, faluhelyen, különösen protestáns vidékeken a még ezután is élénk keresletet az ónmázás fayence után ismét a falusi fazekasok próbálták kielégíteni. A kései, technikájukban és díszítésükben többnyire hitvány munkák valószínűleg mind ilyen falusi fazekasmesterek alkotásai voltak.

Az ólomházas vöröscserép, amely mint főzőedény sohasem multa divatját, az ónmázásnak a háttérbeszorulásával a XVII. században, mint díszedény is szerepel. Fazekasságunknak legkedvesebb emlékei azok

26. ÓNMÁZÁS FAYENCE-KANCSÓ a rimaszombati muzeumban. XVIII. század.

Cruche émaillée a rétain XVIII-ème siècle. Musée de Rimaszombat.

31- ZÖLD MÁZÁS CSERÉPKORSÓ. XVIII- XIX. század. Rimaszombati muzeum.

Cruche de terre cuite émaillée en vert XVIII-ème siècle. Musée de Rimaszombat.

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

a hatalmas céhkancsók, amelyeket öblös testükön többnyire zöldre színezett ólomházzal borított, erőteljes domborművek díszítettek. (27. kép.) Ezekkel a falusi és a városi fazekasok egyazon kedvvel foglalkoztak. A 28. képünkön látható zöld nehézkes cserép-kancsó, a virágos diszű sárga mázassal (29. kép) együtt a besztercebányai múzeumban van s a Szliács tövében elterülő Halászból való, ahol épp úgy, mint Farkasfalván hajdanában híres fazekasok laktak. A zöld kancsó díszítése pazar s ugyancsak sajátos. Fonott szalag formájára alakított monogrammos szíven kívül vésett tulipánok, szekfűk és domborművi alakok díszítik. Ezek sorában a Madonna és a négyszögletes plakett mintája aligha fazekasi használatra készült.

Az utóbbi szent Márk evangelista oroszlánját ábrázolja s ugyanolyan stilizálásban, mint aminővel a szárnyas oroszlánnal Velencében lépten-nyomon találkozhatunk.

A Halászból közel szomszédos Farkasfalva és a bars megyei Magaspart fazekasainak specialitása volt s ilyet megrendelésre még ma is készítenek, a medvealaku dohánytartó=szelence, aminőt három vármegyében: Zólyom, Bars és Hontban szinte minden faluban találhatunk. A mackó bundája iszappépbe mártott condra, amely a kiegészítő megmerevedik. Igazi paraszti ötlettel van itt dolgunk, magában a medvealaku edényben azonban nincsen semmi művészi vonás: kuriózum. (30. kép.)

De hogy a céhbéli fazekasok XVIII. századbeli díszedényeire visszatérjek, mint említettem, ezeket az erősen kidomborodó plasztikus díszítés jellemzi, amelynek stílusa és motívumai egyaránt a korabeli művészet szellemét tükröztetik vissza, helyel-közzel azonban jóval régiebb reminiscenciákkal párosulva.

Bizonyára igen régi fogás bravuroskodó fazekasaink korsóin az edény kihólyagozó-

32. TISZAFÜREDI ALAKOS KANCSÓK a Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményében.
Cruches de Tiszafüred ornées de figures. Collection ethnographique du Musée National

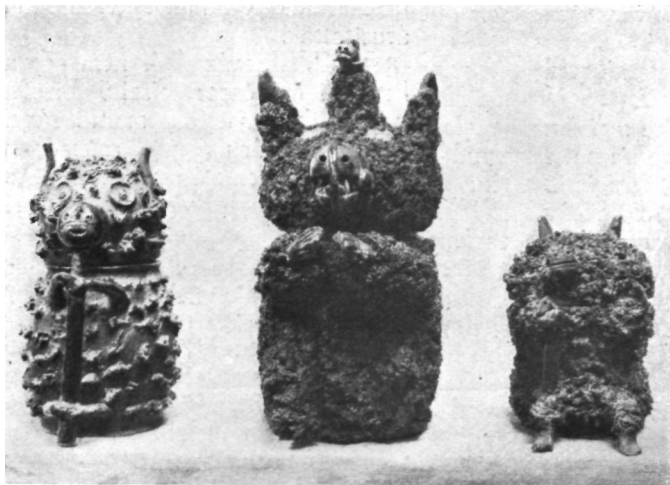
dott falán az áttört művi kerek ablak. Ilyen látható a zöldmázás rimaszombati korsón, amelyet domború kígyók, pitykék és levéléktermények díszítettek. (31. kép.) Ez a boros korsó eredetileg szintén a református templom számára készült s a múlt század elejéről való.

Még diszesebbek a céhkorsók, amelyekből Iparművészeti Múzeumnak és a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán kívül számos vidéki gyűjteményünkben is temérdek remek példány van. A szokásos edényformákon kívül domborműves fazekasmunkáink sorában nem egyszer bizarr edénytípusokkal is találkozunk, amelyek ősi mintája alighanem egy-egy régi s különösen a németalföldi fayenceok sorában gyakori barokk ötlet volt.

Tiszafüred fazekasainak specialitásai voltak valamikor az emberformájú boroskancsók, amelyekből néprajzi múzeumunk mentett meg egy gazdag sorozatot (32. kép).

A Rajna vidékén a XVII. században készültek ilyfajta emberfejes kancsók s ezek itt Bartmann, Angliában Belarmin néven ismeretesek.

A mi korsóink fejének süvege alapján ítélve, ez a tiszafüredi specialitás még a XVIII. században keletkezett s legalább is három gölöncsér-nemzedék élt ezzel. A legutolsó darabok elmés felirataik és év-

30. MEDVEALAKU CSERÉPSZELENCÉK Magasmarttól. A Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményében.

Poteries en forme d'ours de Magasmart. Collection ethnographique du Musée National Hongrois.

számaik bizonyossága szerint a múlt század hatvanas éveiből valók.

A céhélet kimulásáig a domborműves disztésű edények országSZerte készültek (33. kép). S ha egyik-másik városunk fa-

zekasai ujabban ezek régi példái révén nagyobb hirre tettek szert, ennek oka pusztán az, hogy a másutt fennmaradt ilyfajta munkákat nem igen ösmertük. Sárospatak régi fazekasainak sokfelé még ma is nagy a hirük. A pataki kollégium gyűjteményében őrzött nagy korsók a múlt század első feléből mindazonáltal nem igen mulják felül azokat, amelyeket ugyanekkor más városokban is készítettek s amelyeket zöld máz helyett, mint Rimaszombatban is, nem egyszer szintén színesen disztettek. Sárospataki specialitás s ma is készül, a négyszögletes dohánytartó-

szelence, amelyet ma vaskályhaajtókról lemásolt renaissancestilű tarkamázás domborművekkel, a XIX. század elején empire-motivumok domború lenyomataival disztettek.

RÉGI ... MAGYAR FAZEKAS- MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

23. SGRAFFITOS DISZŰ ERDÉLYI EDÉNYEK. Az Iparművészet Könyvéből.
Cruches de Transylvanie ornée au sgraffito.

••• RÉGI
MAGYAR
FAZEKAS-
MUNKÁK

Poteries
antiques
hongroises

33. ZÖLD MÁZAS DEBRECENI CSERÉPKORSÓ 1831-ből.
Cruche de terre émaillée en vert. Debrecen. 1831.

Népies iparművészetünknek igen kedves emlékei azok a nem egyszer szabadkézzel plasztikusan diszitett tárgyak: szenteltvíz-tartók, kápolnaszerű fülkébe foglalt domborművek, amelyeket zöld mázzal borítva

fazekasaink valamikor vásárokon árusítottak.

A XVIII. századból nem egy a korabeli művészet diszitő formáit utánzó ilyfajta munka maradt ránk. Ezt a gyári áru a mult században szintén mindenfelé kiszorította. Az egyre erősebb verseny városi fazekasaink lába alól az iparművészet terén a XIX. században mindenfelé kihuzta a gyékényt s szinte természetes, hogy amikor a művészettel minden kapcsolatuk megszakadt, céhremekeiken is elsősorban technikai készségüket fitogtatták. Breznóbányán Matunák Mihály plébános birtokában 1840-ből egy hordónak is beillő óriási fazék van vörös cserépből s fehérre égett domboru engobe-diszitással. Ez a rajta levő felirat szerint a korpónai Stiblo János céhremeke volt.

Vidéki kiállításokra fazekasaink még nemrég is készítettek ilyeneket s muzeumainkban is nem egy helyen találkozunk ilyen újabb edénymonstrumokkal. Bennünket ezek azonban már nem igen érdekelnek. Egyéb modern fazekas-specialitások, amelyekkel nálunk Pap János foglalkozott behatóbban (Iparosok Olvasótára XII—XIII.), inkább technológiai szempontból érdekesek. S ezzel befejezhetjük a tallózást régi keramikánk történetének sok tekintetben még ma is parlagon heverő mezején. Az erre vonatkozó kérdések végérvényes megoldásáról ezuttal nem lehetett szó. Erre csak akkor lesz kilátásunk, ha az ezekkel kapcsolatos részletkérdések megvitatásába is tüzetesen mélyedünk el, amihez több ember szükséges s amihez technológusainknak is szavuk lesz.

DIVALD KORNÉL.

32., 23-26., 22., 23/a. STOMFAI KORSÓK Putz József idejéből.
Stampfener Krüge aus der Zeit Joseph Putz's.

Nach den bisherigen Feststellungen war die Stomfaer Fabrik Eigentum des Josef Putz, eines Arbeiters der aufgelassenen Fabrik in Hohes und wurde von diesem um 1810 gegründet.

In dieser Form ist dies wol unmöglich, nachdem die Holicser Fabrik erst im Jahre 1826 zu bestehen aufhörte.

STOMFA ÉS A HOLICSI GYÁR APRÓ VERSENYTÁRSAI.

STAMPFEN UND DIE KLEINEREN KONKURRENTEN DER HOLITSCHER FABRIK.

magyar irodalomban egyedül Petrik Lajos foglalkozott csak érdemlegesen Stomfával.¹ Az ő beható vizsgálódásaiból azonban csak annyi került eddig a köztudatba, hogy a stomfai gyárat Putz József - - aki valószínűleg a feloszlott holicsei gyár munkása volt — alapította az 1810-es években. Petrik cikke óta gyűjtőink kutatása mind több stomfai fayence-edényt hozott felszínre, amelyek nemcsak nálunk, de osztrák szomszédainknál is oly keresletnek örvendenek, hogy még a hamisítók is rájuk vetették magukat; közkézre kerültek a holicsei gyár aktái és sok mindent megtudtunk a magyar fayence multjából, a habánokról, a kisebb-nagyobb XVIII. századi fayence-telepekről, úgy) hogy immár Stomfáról is mindinkább világos kezd lenni a kezdetben annyira homályos kép.

¹ Adatok a magyar agyagipar történetéhez. Művészeti Ipar, 1889.

Hadd nézzem mindenekelőtt a rendelkezésre álló egyetlen konkrét adatot: a Putz József-re vonatkozót. A holicsei gyár aktáit minden apró részleteiben ismerjük;² ismerjük a gyár egész személyzetét, ezeknek minden aprólékos ügyes-bajos dolgával, azonban sehol Putz József névvel nem találkozunk. Még kevésbé maradhat meg az a konjektúra, hogy Putz a "feloszlott" holicsei gyárból került Stomfára, mert a holicsei gyár csak 1826-ban szüntette meg működését, Putz művei pedig főképen az 1810-es évekből valók.

Holiccsal tehát okmányyszerűen nem lehet Putzot összefüggésbe hozni. Csodálatos, hogy az eddigi irodalom nem tudott e részben a holicsei varázstól szabadulni. Putznak immár jelentős számu művét ismerjük; ezekből kétségtelenül megállapítható, hogy neki sem a holicsei gyárhoz, sem a holicsei stílushoz semmi köze. Ő — amint alább azt részletesebben igyekszem kifejteni — éppen annak szentelte munkásságát, hogy a finomkodó holicsei

² Carl Schirek: Die K. K. Majolika Geschirrfabrik in Holitsch. Materialien zu ihrer Geschichte. Brünn, 1905.

Stammt Josef Putz nicht vom Habaner Simon Putz? Seine Arbeiten sind mit den Habaner-fayencen jedenfalls in Zusammenhang. Er war, wenn auch nicht Begründer einer Fabrik, so doch Besitzer d. bedeutendsten Werkstätte in Stomfa.

19. PUTZ JÓZSEF: Tányér.
Stampfener Teller von Joseph Putz, um 1810.

iránnyal szemben a magyarországi népies keramikát, a habán tradíciókat fejlessze és tegye technikailag is versenyezni tudóvá. Ha még hozzáteszem, hogy a régi habánok között megtalálható a szobotisti Putz Simon neve,³ nincs előttem semmi kétség, hogy Putz József habán családból származik. Semmiesetre sem ő volt a stomfai agyagművesség kezdeményezője, amelybe már beleszületett; talán az is túlzás, ha gyárosnak nevezzük őt. Kétségtelen azonban, hogy ő volt a stomfai korszok legtekintélyesebbike, aki megérdemli azt a megbecsülést, melyben művei részesülnek.

Ő maga is rátartós lehetett készítményeire, melyeket egyszer-másszor / P. jellel jelölt meg, amihez rendszerint az ST. jelet is — esetleg évszámmal — hozzáteszi. Petrik szerint, ki nagy szeretettel ír róla, Putz jól iskolázott, ügyes iparos volt, eredetiség azonban munkáiban nem található. Én nem vitatnám el tőle az eredetiséget, melyet természetesen a kor és a viszonyok szerint kell mérnünk.

³ Szendrei János: A habánok története Magyarországon és a habán majolika. Művészi Ipar, 1889. 176. l.

Erre az időre u. i. nem esnek sem keramikai felfedezések, sem lényeges művészeti újítások. A jó keramikus az időben technikailag tökéletes munkára törekedett, különösen a formánál, a máz nál, a színek keverésénél; a dekorálásban azután már inkább bemutathatta kompozíciókészségét és eredetiségét. Putz művei egytől-egyig jelentős rajztudásról számolnak be. Korszóit képecskékkel díszíti s ezeket rokokozú keretbe foglalja. Készítményeit finom rajzán kívül a harmonikusan összehangolt, sárga, zöld, kék és mangánviola színekről lehet megismerni.

Putz művei igen jellegzetesek és könnyen megismerhetők azok is, amelyeket nem látott el kezdőbetűivel. Petrik szerint ugyanis csak azokat a darabokat szignálta, melyeket saját családja részére készített. Ez annál is inkább valószínű, mert abban az időben a megrendelők saját nevüket iratták a korszokra és Putznak, mint iparművésznek stílus-érzékét sértette, hogy össze nem tartozó felírásokkal és betűkkel tegye zavarossá tetszetős alkotásait⁴.

Putz művein kívül számos olyan — még mindig igen szépnek mondható — korszó maradt fenn, amelyek a most emiített külső sajátságokat tüntetik fel, mégis avval a különbséggel, hogy a rajz nem olyan finom s a keret is nélkülszi az individuális báj. Ezek a készítmények, melyekből egyet-kettőt bemutatunk, nyilván Putz hatása alatt készültek, míg azonban Putz gyakran szignálta is darabjait, addig tanítványai vagy segédei ritkán szignálták e főképen figurális jellegű korszókat, ame-

⁴ Petrik részletesen leírja és ábrákban is bemutatja Putz néhány hiteles művét, két kancsót, egy Veronikát és egy „Mária Tallensis” felírást, 1817-ben készült fayence-plaque-ot. Ez az utóbbi motívum korszón is előfordul, magát a plaque-ot pedig ujabban készült imitációban is ismerem. Putztól való az a felfesztett Krisztust és Magdolnát ábrázoló képpel ellátott korszó, melyet a Gyűjtő V. évfolyama IX. tábláján mutat be, valamint Putztól származnak a Szent-György-Czéh most rendezett keramikai kiállításán 14., 19., 21., 22., 23. és 23/a számú tárgyak.

lyekről azonban így is leri a stomfai eredet.

E munkák egyenes ellentétei a holicsi iránynak, mely Putz idejében Stomfán már nem divatozott. Hiszen — amint alább látni fogjuk — a visszatérés az eredeti egészséges népies irányhoz nyilvánvalólag éppen Putz működésének az eredménye. Nem volt még alkalmam látni olyan edényt, melyen vörös szín lett volna s melyet alappal lehetett volna Putznak tulajdonítani. A dominálón vörös színű — rózsaszínű virágos — stomfai edények (kiállításunkon 17., 18. sz., az Iparművészeti Múzeumban 1687. sz.) a Putz előtti generáció művei, melyeket a Holiccsal való verseny kedvéért csináltak nem egyszer éppen Holicról elkerült munkások, amint arra alább még visszatérek. Mikor tehát Petrik Putznak különösen szép vörös színét dicséri, abból indul ki, hogy Putz volt az első és egyetlen gyáros vagy műhelytulajdonos Stomfán, holott most már tudjuk, hogy Putz csak érdemes fejlesztője volt a Stomfán már régóta gyökeret vert iparnak. Putz is dolgozott az uri-osztály számára: ő is megmutatta, hogy tud olyan edényt készíteni, amelyet bármely arisztokrata megvásárolhat akár használatra, akár dísznek a falra; evvel az intencióval készültek azok az egészen diszkréten dekorált, csaknem miniatürszerűen festett kifogástalan technikájú tányérok, melyek közül egyet 19. szám alatt⁵ mi is bemutatunk: e tányérokon a kék és sárga szín dominál, vörös ellenben nem fordul elő.

Putz körülbelül a múlt század közepéig élt és dolgozott Stomfán, hol — amint alább látni fogjuk — nem ő volt az egyetlen fehér-edényes. Mindazonáltal vele megszűnik a stomfai agyagművesség. Lányát Petrik a nyolcvanas években Modoron találta, mint egy odavalósi korszok feleségét.

II. Ennyit kellett előre bocsátanom, hogy a stomfai kutatás eddigi ösvényét megtartsam. A fentiekben már jeleztem, hogy téves az a megállapítás, mely szerint a

⁵ Ahol tárgyak számáról van szó, a Szent-György-Czéh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete XXXII. aukciókiállítása katalógusszámaikat kell érteni.

stomfai agyagipar Putz-al s az 1810-es évekkel kezdődött volna.

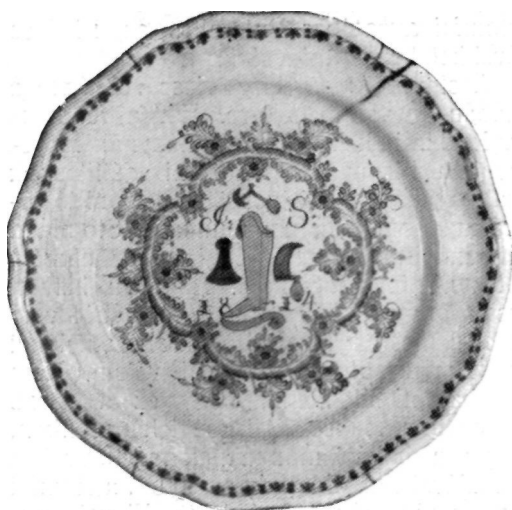
A stomfai agyagipar visszavezethető a habán agyagművességre. Ezt a fennmaradt darabok minden okmányonál fényesebben bizonyítják. Mostani kiállításunk katalógusában bőséges összehasonlító leírását adom a habán munkából Stomfába átmenő daraboknak. E bizonyító eljárást itt nem ismétlem meg. Alljon e helyütt csak annyi, hogy egy 1744. évből való czéh-kancsó a legrégebbi darab, amelynél a stomfai stílust felfedezni vélem. Nem állíthatom feltétlenül, hogy ez a darab már Stomfán készült, kétségtelen azonban, hogy a habán munkáknak már avval a válfajával van dolgunk, amelyből a stomfai agyagművesség kisarjadzott. Figyelemreméltó kétoldalt a két ágaskodó szarvas,

Die Tätigkeit Putz's — eigentlich die dritte Periode der Stomfäer Töpferindustrie — fällt auf die Jahre zwischen 1810 und 1850: seine Arbeiten kennzeichnen technische Vollendung und ein Zurückgreifen auf die volkstümliche Richtung. Ausser der Marke ST. benützt er häufig das Monogramm I. P. Mehrere seiner Arbeiter und Schüler erzeugten schöne, hauptsächlich mit Heiligenbildern gezierte Krüge

21. PUTZ JÓZSEF: Korszok, 1818. Stampfener Krug von Joseph Putz, 1811

Die erste Periode reicht bis auf die Tätigkeit der oberungarischen Habaner zurück. Ein prächtiger Zunfkrug aus d. J. 1744 zeigt schon deutlich die Spuren des Stomfaer Stils. Zu jener Zeit beginnt beiläufig die erste Periode der Stomfaer Töpferindustrie, die sich in der Form verfeinerter Habanerarbeiten präsentierte.

14. PUTZ JÓZSEF: Czéhtányér, 1814.
Zunftteller von Joseph Putz, 1814.

világos momentum-kölcsönzés Pozsonymegye címeréből. A korsó tehát okvetlenül Pozsonymegyében készült, ha nem Stomfán, úgy pl. Nagy-Lévárdon. Ezt azonban semmi sem támogatja; ellenben a stomfai származás mellett szól minden összehasonlítási kísérlet, amely célra pompásan kínálkoznak a 14. 15. számú szignált és datált darabok.

Ott van továbbá kiállításunk 1. számú áttört-mintájú vázácskája, melyet képen is bemutatok, bár a Művészi Ipar 1889. és 1891. évi folyamaiból⁶ szakkörök előtt eléggé ismeretes. Ha ez a darab nem Stomfán készült volna, akkor egyenes habán-őse az Iparművészeti Múzeum 1680. leltári számú hasonló modoru stomfai vázácskájának.

1799-es évszámot visel a 27. számú korsó, melynek stomfai származásához szintén nem fér semmi kétség.⁷ E diszes korsó középső ékessége a fájdalmas szűzanyának képe, melyet dekoratív keret övez, a jobboldalon Páduai Szent-Antalt látjuk ölében a Gyermekkel, baloldalt pedig

⁶ Szendrei János: A habánok története Magyarországon és a habán majolika. Művészi Ipar, 1889, 161 — 176. l. — A szóbanforgó vázát 1. sz. műmellékletként közli a Művészi Ipar 1891. évi folyama.

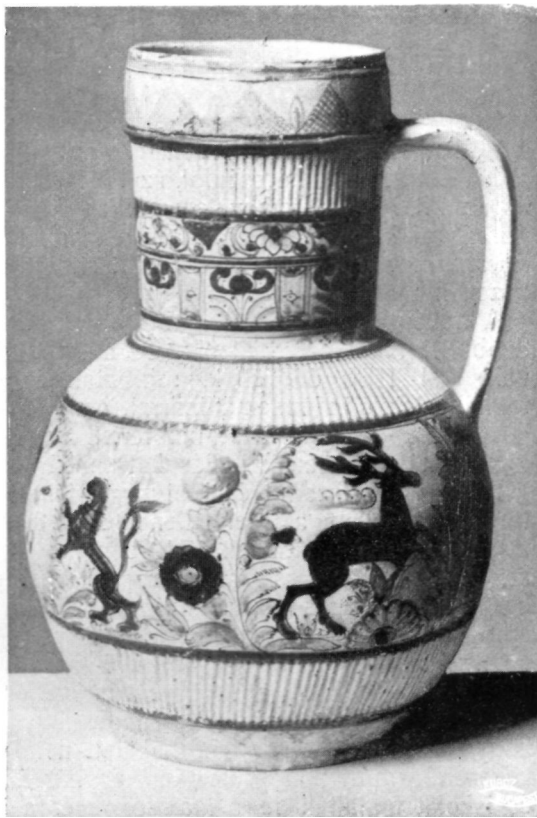
⁷ Képen közli A Gyűjtő 1912., I., 381. l.

Szent-Mártont, Pozsony városa védőszentjét. Ismét csak Pozsony környékéről lehet szó. Ha hozzáveszem, hogy a dekoratív keret apja Putz hasonló diszítési módjának, hogy áttört munkája hasonló a fent érintett 1. számú vázácskához, hogy a színei stomfai színek, hogy vexier-krug mivolta őse a modori vexier-krugoknak: kérdelem, miért kelljen nekem kételkednem abban, hogy itt egy Putz-előtti stomfai korsóval van dolgom? 1799 már egyébként is arra az időre esik, amikor okmányszerűen tudunk a stomfai telep virágzásáról.

A holicsi gyár ugyanis 1786 május 9.-én azt jelenti (Schirek 171 — 172. l.), hogy nem ajánlatos Sprenger Miklós pozsonyi árusnak percentuális részesítését a majolika áruk után korlátozni, mert ellenkező esetben a tatai és a stomfai edény forgalma jobban nekilendülne, ami a holicsi gyárnak kárt okozna. Szóval, 1786-ban a stomfai agyagművesség már egy olyan ipari tényező volt, amellyel a holicsi cs. kir. gyárnak is számolnia kellett; nyilván-

1. HABÁN majolika-váza, XVIII. sz.
Habaner Majolika-Vase XVIII. Jahrh.

Die Akten der Holicser Fabrik sprechen bereits in den Jahren 1784 und 1786 von der Konkurrenzfähigkeit des Stomfaer Betriebes.

12. CSIZMADIA-CZÉH-KORSÓ, 1744, Habán.
Zunftkrug, Habaner-Arbeit, Ungarn, Pressburger-Comitat (Gegend von Stampfen), 1744.

15. CZÉH-KORSO, Stomfa, 1837. - Zunftkrug, Stampfen, 1837.

Ein Vergleich der Jahreszahlen 1744 und 1784 macht es wahrscheinlich, dass die Stomfaer Topferindustrie durch dort angesiedelte sabotischer und grosschützerer Habaner um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts begründet wurde.

Die Habaner mussten nämlich unter Maria-Theresia ihren alten anabaptistischen Glauben verlassen. Durch die, in unmittelbarer Nähe von Sabotisch gegründete Holicer Fabrik wurde der Hauptzweig ihrer Industrie empfindlich getroffen.

való, hogy ez a stomfai agyagipar nem éppen 1786-ban, hanem régebben keletkezett.;

Ha tehát ezt a két évszámot, az 1747-eset és az 1786-osat egybevetem, teljes világgossággal kialakul a kép, mely a stomfai agyagművesség kezdetét a XVIII. század közepén mutatja.

A habánok főfészke — amint tudjuk — Szobotist (Szobotistye, jelenleg Ó-Szombat) volt, hol 1530 óta éltek, szorgalmasan foglalkoztak mindennemű iparral, egymás közt békés vagyonszövetségben fértek meg, gyakorolták keresztény vallásukat anabaptista szokásaik szerint és jöbi megadással türték, ha kellett, a türelmetlenek szurkálásait. Mária Teréziának 1740-ben megkezdődött uralkodása azonban egy új világ kezdetét jelentette a habánságra. Soha erősebben nem nyilvánult a törekvés, amely Magyarországot egy vallásúvá akarta tenni, mint ebben az időben. Maguk a protestánsok eretnekeként kezeltettek, úgy hogy Mária Terézia uralkodása alatt nem kevesebb, mint 200 protestáns egyházat és iskolát foglaltak le a hatóságok és a földesurak.⁸ A királynő katolikus törekvéseinek mindenesetre a hatalmas protestáns egyházak álltak útjában és nem az északmagyarországi kis anabaptista-sziget. 1770-ben pl. Szobotist, Holics és Sassin város iparosainak czéhlevelet ad és konstatálja, hogy valamennyien anabaptisták (omnes anabaptistae).⁹ Szóval, a nagy eretnek-üldözés közben nem lehetett annyira fontos e kis eretnekek elnyomása, akik egyébként már nagyobb viharokat is láttak. A habánoknak mindazonáltal be kellett látniok, hogy ha fenn akarják tartani magukat, át kell térniök a katolikus vallásra, amit 1760 körül meg is cselekedtek;¹⁰ a czéhlevél az anabaptista jelzővel tehát nem is annyira vallásukra, mint társadalmi szervezetükre céloz.

Ez volt az egyik csapás rendi szervezetükre. A másik támadás iparukban érte

⁸ Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig. 33. 1.

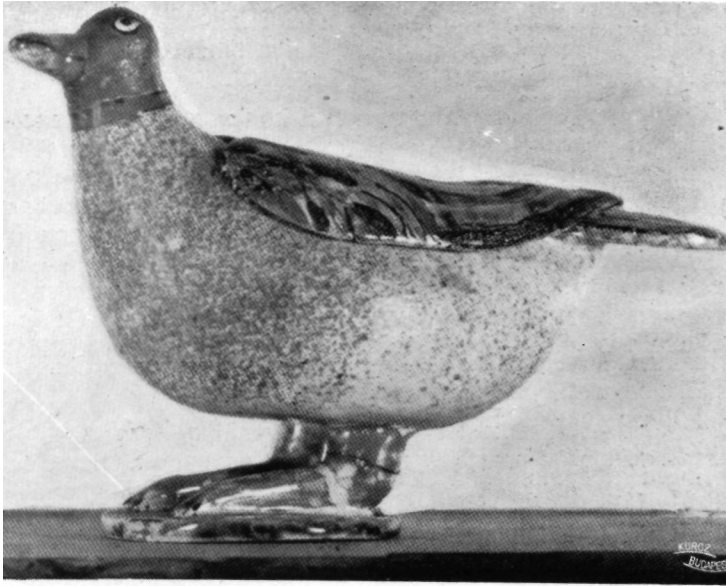
⁹ Szádeczky Lajos: A czéhek történetéről Magyarországon, Budapest, 1890, 127. 1.

¹⁰ J. M. Korabinsky: Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn, Pressburg, 1786. 714., 715., 210., 211. 1.

őket. Ha nem egyedül agyagművességgel foglalkoztak is, főmunkásságuk mégis csak ez volt. Már most Lotharingjai Ferenc, a nagy iparos fejedelem, 1743-ban közvetlen szomszédságukban megalapította a holicsei cs. kir. majolikagyárat. A szobotisti habánok megkísérelték felvenni a küzdelmet, mely azonban nagyon egyenlőtlen fegyverekkel folyt és végre is három részre bontotta az ószombati keramikusokat: egyik részük beállt a holicsei gyárba munkásnak, másik részük a megromlott viszonyok mellett is kitartott ősei hajlékában az apáktól örökölt foglalkozás mellett, harmadik részük pedig hozzálátott jobb viszonyokat keresni.

Érthető, hogy e praktikus iparosok választása Stomfára esett.¹¹ Szobotist jó volt csendes férőhelynek a habánság részére, de éppen ezért kereskedelmi szempontból nem volt előnyös hely. Stomfa ellenben közvetlen közelében volt Pozsonynak, a koronázó városnak, magának Bécsnek, bele esett a Pozsony-Holics, Holics-Brünni országutba és postajáratba, a dunai vízi-utak által könnyen elérhetőek voltak a pesti vásárok is, szóval rendelkezésre állott egyfelől a magyarországi, másfelől az ausztriai piac, nem is említve az olyan nem megvetendő helyi kellemetességet, amilyen a közvetlen közelben lévő mária-völgyi (Marienthal) bucsujárárom, a mely a különféle egyházi tárgyú keramikák átvételével egymagában biztosíthatta az üzemet. Ami pedig az ipar technikai részét illeti, a szakértő szem ha-

¹¹Szent-Jánoson, még inkább Nagy-Lévardon (Gross-Schützen), amely községek szintén Pozsonymegyében, a holicis-stomfa-pozsonyi posta-ut mentén fekszenek, szintén voltak fehér-edényes habánok: tehát rájuk is vonatkozik mindaz, amit a szobotistiakra mondtam. Mindazonáltal Szobotist volt a habánság főfészke, szintugy a habán agyagiparé, amit a fennmaradt darabok alapján is meg tudunk állapítani; ez természetesen nem zárja ki, hogy a most emiített habán helyekről is ne került légyen korsós Stomfára. Itt említem meg, hogy 1780-ban II. József az országos hivatalokat áthelyezte Pozsonyból Budára. Ez valósággal pánikszzerűen hatott Pozsonyra, hol a lakásbérek évi 200.000 frt.-tal csökkentek. Ha tehát 1786-ban Stomfán, Pozsony közvetlen közelében találjuk a korsósokat, lehetetlen azt képzelnünk, hogy 1780 táján jöttek oda; nem, az odateleplésnek Mária Terézia uralma első idejében, 1750 körül kellett történnie.

6. HABÁN-fayence, XVIII. sz. — Habaner-Fayence, XVIII. Jahrh.

mar rátalálhatott a helyben lévő pompás stomfai agyagra és kvarcra, melyért a holicsiaknak drága fuvarokat kellett fizetniük.¹²

Igy indult meg a korsós-ipar Stomfán a XVIII. század közepén. Az egyszerű iparosok önbizalmával és makacsságával vették fel a versenyt a holicsei gyáriparral. Hadd dolgozzék az nagy költséggel, nagy szervezettel a nagy uraknak, ők majd dolgoznak kis rezsivel a kis embereknek, a saját közönségüknek, amelynek izlését ismerik. így készültek a nép számára e kedves virágos és szentképes korsók, az áttörtművü edények, virágvázák, vexierkrugok, kosarak, tálak, tányérok, feszületek, feszületes és Veronika-alaku szenteltvíztartók, fayence-lapok ugyancsak szentképes ábrázolásokkal, ezek mellett hatalmas céh-korsók és kannák, végül — némi engedményképpen a müiparnak — Delften és Holicson keresztül átvett hatás alatt fantasztikus épületekkel ékített korsók, szóval mindaz, amit a városi polgárság és az egyszerű néposztály szeme-szája megkívánt.

Stomfán sem céh, sem gyár nem volt; a korsósokat, másképpen fehér-edényese-

¹² Schirek i. m. 148.

ket szabadművészeknek (Freikünstler) tekintették¹³ s ők maguk békésen megfértek egymás mellett; az önfegyelmézést, rendet, tisztaságot¹⁴ még a szoros habán kötelékekből hozták magukkal s ha a szigoru ház- és vagyonközösség nem is volt már meg köztük, minden valószínűség szerint közös számlára dolgoztak, vagy legalább is valamiképpen kontingentálták egymás közt a munkát. Ez időtáiban valami gyári jelnek megfelelő egyöntetű jelzést nem is használnak, hanem régi szokás szerint mindegyik korsós vastag betűkkel a korsó máz nélkül való aljára rajzolja fel nevének kezdőbetűjét. Itt kell figyelmeztetnem minden gyűjtőt azokra a stomfai hamisítványokra, melyek meglehetősen technikai tökéletesség mellett rendszerint ST-jellel és 1760-as évszámmal vannak ellátva. A hamisítók a korban nem tévedtek, mert ekkor Stomfán már volt agyagipar, de tévedtek a jelzésben, mely ostoba anachronizmus.

A stomfai telep ily módon mindinkább virágzásnak indult, úgy hogy a korsósok már komolyabban gondolhattak a holicsei

¹³ Petrik i. m. 4. 1.

¹⁴ Korabinsky i. m. 211. 1.

Als neuer Niederlassungsort bot sich ihnen Stomfa am vorteilhaftesten; ein für sich frequenter Ort, in der Nähe Pressburgs, der damaligen Landes-Hauptstadt. Die Niederlassung muss unsomehr vor 1780 stattgefunden haben, da Josef II. im Jahre 1780 die staatlichen Behörden nach Ofen verlegte, was eine bedeutende Entvölkerung verursachte.

Die Stomfaer Krüger bilden keine Zunft, sondern wirken als Freikünstler

Die Erzeugnisse tragen noch keine Fabriksmarke; die nebst der Marke ST mit der Jahreszahl 1760 versehenen Stücke sind Fälschungen.

Berührung mit Holls. Lehm und Kiesel beschaffte auch Holicis in Stomfa.

Zweite Periode der Stomfäer Töpferindustrie. Einfluß von Holicson und Konkurrenzbestrebungen mit dieser Fabrik. Michael Ellich, vormaliger Dreher und Modellör der Holicser Fabrik in Stomfä. Anwendung der Marke ST nach Holicser Muster.

Der eigentliche Stomfäer Stil entbehrt die rothe Farbe. Verfeinerung der Stomfäer Erzeugnisse.

gyárral való versenyre. Erre mutat az a körülmény, hogy megtévesztő technikai tökéletességgel kezdtek ők is készíteni azt a rózsás-virágos készletet, amelyet Holicson Strassburgból plántált át s amely a kor izlésének megfelelően kicikornyásítva, legnépszerűbb terméke volt a gyárnak. E pontnál lehetetlen nem csodálkoznom az eddigi írókon, kik ismervén e tárgyakat, melyek csak úgy lehelik ki magukból a XVIII. század levegőjét, belenyugodtak abba, hogy e rocaille-os edényeket is Putz József készítette 1810-ben vagy ujabban; ugyanaz a Putz József, aki szignált darabjain homlokegyenest más díszítési irányról tesz tanubizonyságot. E tárgyak tehát nem Putz Józsefői valók, hanem az előtte élt nemzedéktől, amelyben valószínűleg az ő apja is élhetett. E derék iparosokat név szerint nem ismerjük, csupán egynek neve maradt ránk, Ellich Mihály-é, aki 1784-ig Holicsonban dolgozott és onnan jött alkalmazásba a stomfái korszokhoz.¹⁵

Ellich (Öhlich) Mihály 1783-ban és 1784-ben fordul elő a holicsoni személyzet lajstromában, mint mintázó és korongozó. 1784-ben a stomfái korszokhoz szegődik, mert a holicsoni gyárban megcsappan az edényeladás, ami az ő keresetét is károsan befolyásolja. 1787-ben már Tatán találjuk őt, mint mintázót. Innen kéredzkedik vissza a holicsoni gyárhoz, hol 1788 augusztusában készséggel akceptálják, mert kitűnő munkásként ismerik, aki ellen soha semmi panasz nem volt: különben is már kétízben volt a gyárban alkalmazva. Az utolsó tétel tehát azt jelenti, hogy Ellich 1783 előtt is már másutt működött, valószínűleg szintén Stomfán.

Íme, itt van a második keramikus, akit Stomfáról névszerint ismerünk. Kétségtelen, hogy Ellich holicsoni módra működött Stomfán. A holicsoni modoru stomfái edények — amelyek leginkább nevezhetők gyári fayence-nak, mert hiszen alig különböznek a holicsonitól — ha nem is mind, de nagyrészen tőle valók. Itt látszik meg leginkább a Stomfára vonatkozó eddigi kutatás abszurditása, amely 1810-ben

alapított gyárat Putz-cal, holott a leginkább gyáriás jellegű stomfái fayence-ok kb. harminc évvel előzik meg Putz gyáralapítását.

E holicsoni modoru fayence-edények tehát az 1780 körüli időből való. Kezdetük mindenestre 1780 előttre nyulik vissza, mert maga az 1780-as esztendő, amint arra fentebb már utaltam, szomorú esztendő volt Pozsonyra és környékére, úgy, hogy éppen ettől az esztendőtől bajos lenne egy ipari fejlődést számítani. Gondoljunk ugyanis arra is, hogy 1785-ben Holicson már nem a majolikára, hanem az angol kőedényre fektették a súlyt és hogy akkoriban a tatai, majd a budai gyár is készítették e rózsás edényeket. Az élelmes stomfaiak pedig aligha kulloghattak hátul, annál kevésbé, mert a holicsoni gyár működéséről nemcsak oly módon tudtak értesülni, hogy a pozsonyi boltban látták termékeiket, hanem úgy is, hogy a holicsoni gyár embeivel személyesen érintkeztek akkor, amikor ezek a gyártáshoz szükséges anyagot és kavicsot Stomfán beszerezték.¹⁶ Ez időtájt egyébként is gyakori volt a mesteremberek vándorlása és így valószínűleg Ellichen kívül mások is szegődtek Holicsonról Stomfára és viszont, mert Stomfá sem maradt hatás nélkül a holicsoni gyárra, mely a verseny következtében szintén kénytelen volt előállítani népies korszokat, díszítetleneket és virágosakat, valamint impozáns céhkorszokat, amelyeneket a holicsoni gyár lotharingiai származásu műszaki személyzete aligha készített volna, ha magyar földön nem talál rájuk példát.¹⁷

Így a stomfaiak nemcsak a rózsás servicét kezdték utánozni, de általában simulni kezdtek az uri izléshez, a nyers habán-paletta megfinomították, mellőzték a nagyon erős zöldet és krómsárgát és azokat a harmónikus díszű enyhésárga, kék, zöld és lilaszinben dekorált virágos edényeket produkálták, melyek messziről hirdetik ezeknek az egyszerű iparosoknak jóizlését és eredetiségét.

¹⁶Schirek i. m. 47, 48. 1.

¹⁷Ilyenek az Országos Magyar Iparművészeti Muzeumban. Schirek képben közöl kettőt a 236. és 237. lapon.

110., 42., 45., 17. TATAI, BÉLAHÁZI ÉS STOMFAI munkák, holicser modorban, XVIII. sz.
Arbeiten in Holicser Art der Fabriken Tata (Totis), Bélaháza (Boleraz) u. Stomfa. (Stampfen), XVIII. Jahrh.

Ezekkel az edényekkel már Putz Józsefhez érünk. Putzról már fentebb szoltottam. Most csak ismételt hangsúlyozom, hogy Putz egyénisége ismét a népies irány felé terelte a gyártást, most már technikailag erősen megjavult módon. Petrik szerint a stomfai műhely Putz elhalálzásáig, a XIX. század közepéig állott fenn. Ehhez csak azt teszem hozzá, hogy ha Putz volt is ez időtájt a legjelesebb stomfai korsós, voltak rajta kívül mások is: így ismerek egy Veronikát — Kiszely Géza gyűjteményében — mely *ST.* jellel, *JK.* mesterjelzéssel és 1845-ös évszámmal van ellátva. Benyomásom egyébként az, hogy a stomfaiak munkássága átnyult a XIX. század második felébe, mikor is lassanként áttolódott a szomszédos Modorba, hol a kilencvenes években közel ötven család üzte ezt a mesterséget.¹⁸

A modori keramika virágzása indította a kultuskormányt arra, hogy 1883-tól 1886-ig ott agyagipari szakiskolát tartson fenn. A nyolcvanas-kilencvenes években Micske József modori fazekasról értesülünk, aki a régi hagyományok figyelembevételével dolgozik elismerésreméltó mó-

don.¹⁹ Legujabban pedig a Modori Agyagipar R. T. szokta iparművészeti kiállításokon termékeit bemutatni; ezek megbeszélése azonban már feladatunkon kívül esik.

Meg kell még említenem a stomfai hamisítványokat. Mind a bécsi, mind a budapesti piac immár jó husz éve valósággal el van árasztva hamisítványokkal, amelyek ékesszólóan tesznek tanúságot arról, hogy Stomfát a művészeti kereskedés — ime — márkának tekinti. Rendszerint ónmázastányérok találkoznak, rajtuk kissé brutális sárga és zöld színnel festett jelenségekkel és rendszerint a fatális 1760-as évszámmal. E humoros kompozíciók igen mulatságosak s ha nem volnának becsapási célzatu hamisítványok, érdemes volna őket gyűjteni; a régi stomfai iparhoz semmi közük sincsen, bár hitelt érdemlő feljegyzésünk van róla, hogy 1891-ben még magában Stomfán két korsós foglalkozott e féle készítményekkel. Mindenesetre kár, ha stomfaiak kezdik ki becsületes, régi iparművészetük hitelét.²⁰

¹⁹ Pap János: Az agyagipar az ezredéves országos kiállításon. Ungvár, 1897.

²⁰ Spitzer Mór: Néhány adat Felső-Magyarország régi agyagiparáról. Művészi Ipar, 1892, 98. lapon.

¹⁸ Petrik Lajos: Az 1891. évi agyagipari tárlat. Művészi Ipar, 1891, 182. 1.

Einfluss der Stomfaer Erzeugnisse auf die Holicser Fabrik. Volkstümliche Krüge in Holics.

Dritte Periode unter Josef Putz, von 1810 bis ca. 1850.

Die Erzeugnisse des benachbarten Modor sind auch heute noch die Merkmale des Stomfaer Einflusses.

Stomfaer Zeichen. Zur Zeit der Habaner waren Fabrikmarken noch unbekannt, daher das Vorkommen unbezeichneter, jedoch datierter Krüge. Die Anwendung von Fabrikmarken ist auf Holicser Einfluss zurückzuführen, weshalb von dieser Zeit angefangen auch die Jahreszahlen fehlen. Unter Putz tritt die verfeinerte volkstümliche Richtung wieder in ihre Rechte. Jahreszahlen und Marken werden nebeneinander angewendet.

III. Hátra van még, hogy a stomfai készítmények jegyeiről szóljak. Amint emlittem, a gyártás első évtizedeiben 3z edényeket V3gy nem jelezték, vagy habánmódra a készítő saját kezdőbetűjével látta el. Mikor azonban egyenesen holicser modorban kezdtek gyártani, szükségesnek ítélték az ilyen külsőségek átvételét is; ekkor keletkezett a fehér mázas fenékre világos kék színnel ráfestett, egymásba font *ST* jel; korszokon ugyanez a jel barna színnel a máz nélkül való fenéken. Az *ST* egyébként különírvá is előfordul.²¹ Putz József signumairól már szóltam, valamint emlittem, hogy az *ST* jel mellett egyéb mesterjelek is előfordulnak. Megállapítható egyébként, hogy a holicser gyárnak 1826-ban való megszűnése után már a stomfaiak sem fektettek súlyt gyári jelükre, amelyet pl. a 15. számú 1837-ből való korszónak a nyakán alkalmaztak.

Mikor azt állítom, hogy a stomfai agyagművesség a XVIII. század közepén készült, kezdődött és az 1780 tájékán holicser gyári modorú darabokat produkált, elkészültem az ellenvetésre, amely felszólít, hogy mutassak rá ez időkből való *ST* jellel szignált darabokra. Ilyenekre nem tudok rámutatni a következő, egészen természetes okokból. A Stomfán meglepedett habánutódok elődeik modorában és szokásai szerint dolgoztak, azok pedig gyári jellel mit sem tudtak, ellenben szerették dátummal ellátni darabjaikat: ennek következtében az első stomfai készítmények datáltak, de nem szignáltak. Lassanként aztán a Stomfaiak holicser hatás alá kerültek és Holicser kezdték utánozni; mint-hogy a holicser gyártmányokon nem évszámokat,²² hanem gyári jelet láttak, ők is követték ezt a szokást és azért a XVIII. század végén készült stomfai "gyári" fayence-on szintén nem dátumot, hanem holicser módra felírt *ST* jelet találunk, mert az új módi így kívánta. Csak a harmadik korszakban, amikor Putz technikailag gyárinak tekinthető, dekorációban azonban

népies irányú dolgokat kezdett készíteni, akkor találjuk együtt az évszámot és a gyári jelet. Akinek tehát nincs stíluskritikai érzéke, az megtagadhatja a datált darabok stomfai voltát, mert nincs jelzésük, tagadhatja a szignált stomfai darabok korát, mert nincs évszámuk, de akkor önön létezéséről is naponként arcképes igazolványból kell meggyőződnie.

Ide kapcsolódik néhány szavam a szobotisti agyagiparosságra vonatkozólag. Amint emlittem, a szobotisti habanokra végzetes volt Mária Terézia uralma és a holicser gyár alapítása. Mégis akadtak közöttük, akik helyben maradva, szép sikerrel folytatták apáik mesterségét. Holicser tőzsomszédságában lévén, hamar eltanulták a gyári jelzés divatját és készítményeiket egy igen karakterisztikus *S* betűvel jelölték, két végén a záró-vonalkákat erősen megkanyarítva. Hogy ez az *S* betű Szobotist és nem Stomfát jelent, azt nemcsak az edények karakteréből következtetem, hanem Darnay Kálmán szíves szóbeli közléséből is merítem, ki ott helyszíni kutatásokat végzett. Benyomásom egyébként az, hogy ez a szobotisti *S* időben megelőzte a stomfai *ST*-t. így a 62. számú korszó, melyet habános zöld és sárga színek,

63. TÁNYÉR, Ó-Szombat. Teller, Sobotist, 1828.

²¹ A Putz-korabeli stomfai jeleket kifogástalanul közli Petrik Lajos, Művészeti Ipar, 1889, 8. 1.

²² Holicser darabokon igen ritka az évszám, melyet elvéve találunk az általuk készített népies darabokon.

63/c, 86., 62., 63/b., 63/a. Ó-Szombati korsók.
Krüge aus Ó-Szombat, (Sobotist), XVIII. Jahrh.

Auch die in Sabotitsch zurückgebliebenen Habaner konnten sich des Holicser Einflusses nicht entziehen. Ausser Arbeiten in Habaner-Art, liefern sie auch Holicser Nachahmungen. Sie bedienen sich als fabriksmässiger Merke des Buchstabens S, dem wir zuerst im Jahre 1786 begegnen. In den Familien Kramer und Pullmann vererbt sich dieses Handwerk bis in die Mitte des XIX. Jahrhunderts.

valamint szabójelvények díszítenek, 1786-os évszámot s a fenekén egy karakterisztikus *ST* visel. Igaz, hogy ez az *S* még nem gyári-jelzés-karakterii, de annyira összehívog a későbbi gyári karakterű *S*-sel, hogy kétségtelen, hogy itt már egy tervszerű jelzéssel van dolgunk. A Stomfával való párhuzam szempontjából még érdekesebb a 13. sz. még teljesen habán izü XVIII. századi karakterű korsó, melynek *SL* (sic) jele van, az *S* teljesen szobotisti karakterrel; valószínű, hogy ez az első stomfai jelzési kísérletek közül való. A szobotisti fayence-okat — eltekintve hagyományos habán készítményektől, melyeken a sárga szín dominál — egyébként a kék szín dominálása jellemzi, nem egyszer mangán-viola szegélyezéssel. Ezt a díszítést a Moustiert utánzó apró kék mintás holicsei edényekre vezetem vissza, melyekből egy egész szekrény van Iparművészeti Muzeumunkban. Ilyen szobotisti készítmények lehetnek azok a habán-edények, melyek a máriatölgyesi kastélyban vannak s melyekről Divald Kornél A Gyűjtő 1912. évfolyamának 380. lapján megemlékszik; ugyanilyen egy tulajdonomban lévő korsó, mely 1770-es évszámot és alján */ P.* mesterjelet visel, ami azt a sejtést engedi meg, hogy nem állunk-e itt egy idősebb Josef Putz-cal szemben, aki még Szobotiston működött. A minta azután mind-

inkább eldurvul, a mangán-viola szegély elmarad s a virágos ábrázolások megnövekszenek. E kék díszítés volt aztán hatással két további fayence-telepre, Béházára (Bolerác) és Kosolnára, amelyekre mindjárt rátérek. Szobotiston is megpróbálkoztak a divatos holicsei rózsás mintával (63. sz.), de kevesebb sikerrel, mint Stomfán vagy Bolerácon. Az ő terezenumuk a hagyományos habán-majolika maradt, mely színompájában veszített ugyan, de kivitelben nem egy darabnál haladást mutatott fel. Különösen a Krammer és Puhlmann családonknál maradt a mesterség örökletes.²³ Johann Krammerről, ki korsóit *K*-val vagy összeirt *IK*-monogrammal, vagy *HK*-betűkkel (*Hans Krammer*), *Samuel Puhlmann*-ról, ki *P*-vel vagy *SP*-vel jelezte korsóit, leszármazóik, kik már nem folytatják a mesterséget, még tudnak beszélni; tőlük tudjuk, hogy a most emiített agyagiparosok, a habánság utolsó mohikánjai, kb. Putz József kortársai lehetnek; ezt a fennmaradt korsók évszámai meg is erősítik. A 63/a. sz. igen nemes formájú bordázott korsó, mely felírása szerint Helena Novinszka részére készült 1799-ben, stilusa szerint feltétlenül Szobotisten, fenekén *AK* mesterjelet visel. Itt Anton Krammerrel van dolgunk, aki a fent emiített Krammerek előzője volt.

²³ Darnay Kálmán közlése.

Fabrikation in Bélaháza (Boleracz, Boleraz) nach Holicser Muster. Als Fabrikmarke ein aufgemaltes B u. Boleraz eingedrückt. Wahrscheinliche Dauer der Fabrikation von 1770 bis 1870 Einige Stücke von besonderer Schönheit.

48. TÁNYÉR, Bélaháza (Boleraz).

IV. Gyűjtők és kereskedők kezében gyakran megfordultak olyan fehér-edények, melyek fenekén a máz felett kék festékes *B.* jel van. Leginkább bordázott tányérok és tálak ezek, elnagyolt naturalisztikus rajzú kék virágdísszel vagy kínaias motívumokkal; a finomabbakon a kék színt mangánviola szegély zárja le. Ez a diszítés is — amint említettem — visszavezethető az apró kék virágos mintájú holicser edényekre, de még közelebről mutatja a szobotisti fehér-edényesek hatását. Vannak azután ugyancsak *B.* jelű edények, melyek megtevesztésig utánozzák a holicser rózsás virágos mintát. A hagyomány szerint ez a *B.* betű Bolerazot (Boleraz, Bolerác) jelent.

Bolerazról Schirek is megemlékezik, amikor arról ír, hogy mily egyoldaluan vádolják Holicstól avval, hogy más gyárak termékeit utánozta, holott viszont nem egy gyár volt, amely Holicstól kölcsönzött motívumokat. Ezek között említi meg Bolerazot (202. l.), amelynek *B.* jelű majolikái holicser utánzatokként jelentkeznek, avval a különbséggel, hogy mázuk inkább piszkosan fehér és tompa.

Bolerácyról Korabinskyben is olvashatunk (65—66. l.), aki szerint Boleracz tót mezőváros Pozsonymegyében, félmértöldnyire északnyugatra Nagyszombattól. II.

Béla királyszabadságokkal ajándékozta meg, amiért is a községi pecséten ezek a szavak "Bela Rex" is előfordultak; ebből formálta a köznép a Boleracz elnevezést. Korabinsky útmutatása alapján azután e hasábokon mutattunk rá, hogy Boleracz azonos Bélaház községgel.

Végül előkerült két tányér, amelyek fenekükön a teljesen kiírt benyomott "Boleraz" bélyeget tüntetik fel. Az egyik a 46-os számú rózsás tányér, amely azonban alig öregebb a XIX. század közepénél; ha diszítési módban egyezik is a régi *B.* betűsökkal, máza már nem az a régi jó tejeles színű ónmáz, amelyet a holicserektől tanultak el. A másik a 47-es számú tál 1835-ös dátummal, egy bravuros festett humoros vadászcíkjellel, de nem *B.* betűs, hanem inkább stomfai módorban.

Már most hogyan áll a kérdés. Schirek ugyan határozottan azt állítja, hogy a *B.* betűs tányérok Bolerazból származnak. De hol van erre bizonyíték? E végtelenül lelkiismeretes tudós végre is nemcsak a boleráci kérdéssel foglalkozik, amelynél valószínűleg ő is csak a hagyományra támaszkodik. Szóval, tudjuk azt, hogy Bolerácson (Bélaházán) készültek fayence-ok. Ismerünk *B.*-betűs fayence-okat és ismerünk benyomott *Boleraz*-jelű fayence-okat. Kétségtelen, hogy a Boleraz-jegyűek Bolerácson készültek. Marad a probléma, hogy a *B.*-jelűek is ott készültek-e? A 46-os számú, rózsás tányér, már valamelyes támpontot nyújt, de még mindig nem elegendőt. Egy szerencsés véletlennek kellett jönnie, mely elém hozta a 48. számú tányért, mely 1830-as évszámot és fenekén az ismeretes *B.* jelet viseli és egyébként is tipikus példánya a *B.* jelű tányérok-nak; ezenkívül egy pompás humoros képcske van rajta: magyar-ruhás szabó kecskén lovagol, hátán puttony, abban két számár; a felirásból megtudjuk, hogy "Iohann Körmendi" megtréfálására készült. Ha pedig az 1835-ös Boleraz-jelű tálát nézzük, ott ismét "Josef Körmendi"-t látjuk, mint rettenthetetlen vadászt cilinderekalamban és lakkcsizmában. Már most alig valószínű, hogy egy időben két külön gyár foglalkozott volna avval, hogy a

nyilván polgári soru Körmendi-család részére humoros tányérokat készítsen. Ezt a két tányért ugyanaz a műhely készítette, amit egyébként a mindkettőn előforduló azonos lomb-motivum is elárul. Hogy tehát *Boleras* és *B.* ugyanazt jelentik, erre ez a két tárgy a koronatanu; ehhez még a rózsás tányérok fent említett megerősítő tanúsága járul. Végül minden kétséget kizáró módon beszél a 61/b. számú 1867-es évszámmal ellátott tál, mely a régi kék dekoráció megtartásával szintén benyomott *Boleras* jelet és még *M H.* mesterjelet mutat.

Most már tehát Bolerácztot, azaz Bélaházát nyugodtan besorozhatjuk tiszteletreméltó régi gyáraink, vagy ha úgy tetszik, műhelyeink közé és Iparművészeti Múzeumunkban is az 1764-es leltári számú kanna, valamint az 1684-es és 1685-ös számú tányérok megkaphatják legális elnevezésüket.

Hogy mikor kezdődött a bélaházi gyártás, annak megállapításánál figyelembe jöhetne az a körülmény, hogy a gondos Korabinsky 1786-ban még mit sem tud felőle. No de ő végre sem keramikai szakiró: amellet a stomfai fayence-ról sem tud, pedig az ezidőtáji stomfai gyártásról aktaszerű adatunk van. A fenmaradt darabok azonban ékesszólóan, világosan beszélnek e részben is. A 42. sz. fedeles kanna pl. csakis Mária Terézia idejében készülhetett egyenesen Holicsból jött gyakorlott munkás keze alatt. Ennek, valamint a hasonló diszű virágos tányéroknek látára kalapot kell emelnünk ezek előtt az egyszerű iparosok előtt, kik ily pompásan tudták tartani az iramot a holicsi császári üzemmel. Schirek megjegyzését, hogy a máz piszkos-fehér, bátran odamódosíthatjuk, hogy a holicsival szemben egy kissé zöldes árnyalatot tüntet fel, piros színe pedig valamivel tompább. Természetesen Bélaházán is csináltak jobb és kevésbé jó darabokat: az egész üzem azonban megérdemli, hogy megkapja a polgárjogot gyűjteményeinkben is, irodalmunkban is, ahol sokkal jelentéktelenebb műhelyek felett már sok szót pazaroltak. A legifjabb bélaházai tárgy, amelyet láttam, az említett 1867-es dátumu; ekkortáiban a cseh tömeg-

cikkek — úgy látszik — ezt a telepünket is megfojtották.

Gyári jeleikről még annyit, hogy a *B*-jelzéssel teljesen a holicsi *H* nyomdokain haladtak, ehhez holicsi módra nem egyszer még egy betűt tettek, amint pl. az 51. sz.-u jelzése *IB*. Mikor aztán Holics a XIX. század elején az angol kőedényeken a benyomott Holitsch-bélyeget kezdte használni, a bélaházaiak sem akartak az új divattól elmaradni és vakok által is kitapogatható nagy betűkkel nyomták be új jelüket: *BOLERAS*, amely pl. a fent leírt négy darabon látható.

V. Bélaháza után időzzünk még kissé Nagyszombat környékén. Korabinsky marasztal bennünket, amikor a 320. lapon így szól:

"Kosolna, Kesseldorf, tót falu Pozsony-megyében, Nagyszombattól másfél mértföldnyire nyugat-északnyugatra. Lakosai leginkább fazekasok, akik holicsi módra szép fehér-edényt készítenek. A Pálfi-család birtoka."

Petrik is ismerte ezt az adatot, de meg kellett elégednie egyszerű regisztrálásával, mert megfelelő keramikai anyag nem állott rendelkezésére. E részben szerencsésebb vagyok, mert mostani kiállításunkon bemutatathatok néhány tányért, amelyek a ho-

In ähnlicher Richtung, wie jene in Bélaháza (Bulerác), arbeitet Ende des XVIII. Jahrhunderts eine Kolonie in Kosolna (Kesseldorf), die sich als Marke des Buchstabens K bedient.

47. TELLER, Bélaháza (Boleraz).

103/a. KOSOLNA (Kesseldorf) XVIII. sz.

51. BÉLAHÁZA (Boleraz).

licsi modornak kék-diszű bélaházi változatát tüntetik fel és fenekükön /f-betűvel szignálják. E darabok megtévesztésig hasonlóak a bélaháziakhoz és csupán a gyárijelszerűen festett /f-betűiben térnek el. Ha már most azt veszem, hogy Kosolnáról Bélaháza alig másfél órai gyalog sétával kényelmesen elérhető, világos előttem az összefüggés. Még egyszer formulázom az egyenletet. Tudom, hogy Kosolnán készültek holicsi-módi edények; megtalálom Kosolnát Bélaháza közvetlen közelében; találok a holicsi modor bélaházi változata szerint készült *K* betűvel szignált edényeket. Kérdés, hol készültek ezek? Feltétlen bizonyossággal Kosolnán. Sőt Kosolna és Bélaháza közelsége megadja a valószerű választ arra is, hogy miért nem emlékszik meg Korabinsky külön a bélaházi agyagművészetről. Akár Nagyszombatban érdeklődött a környék ipara iránt, akár a pozsonyi piacon igyekezett adatokat szerezni, az illető úriembertől vagy árustól — akinek a keramikai nuance-ok végre sem voltak a legfontosabbak — azt a felvilágosítást kaphatta, hogy ezek a kék-diszű edények kosolnai edények, aminthogy a soroksári kenyéret soroksári kenyérnek nevezzük az esetben is, ha a szomszédos faluban sütötték.

A kosolnai edények közt találunk rózsás tányérokat is, korsókra és kannákra azon-

ban még nem akadtam. E készítmények kevésbé jók, mint a bélaháziak, hol az ipar fejlettebb volt; következésképpen régebbinek is kellett lennie. Minthogy pedig Kosolnáról 1786-ból már tudományosan feldolgozott adatunk van, feltehető, hogy ez az agyagművesség legalább 10–15 évre visszanyulik és így a kosolnai agyagművességet kb. az 1775. esztendőből, a bélaházit az 1770. évtől vélem számíthatni. Kosolnához záróévet mondani nem tudok; a valószínű az, hogy az életrevalóbb bélaháziak versenye alatt a XIX. század elején működésüket megszüntették, vagy velük egyesültek.

VI. Most egy régi pert kell megjátsanom. Amagyar keramikai irodalom tulajdonképpen Majláth Bélának, a Nemzeti Múzeum igazgató-őrének cikkével kezdődik, amely 1879-ben jelent meg az Archeologiai Közlemények XIII. kötetének (Uj folyam, X. kötet) 40–52. oldalain "Agyagiparunk történetéből" címmel. A cikket meglátjuk, hogy ez az érdekes tudósunk még teljesen az archeologia varázskörében mozog; amellet a téma újdonsága arra késztette, hogy az általános keramika köréből nyújtson tanítást; így esett aztán, hogy a cikk első felében nincs magyar vonatkozás, másik fele pedig szintén feloszlik a külföldi és a honi anyag megbeszélése között. Ebből az látszanék, hogy Majláthnak

ERDÉLYI szász korsók. — Krüge der Siebenbürger-Sachsen. — XVIII. Jahrh.

Die etwas rohen Meisterzeichen sind von den verfeinerten, fabriksartigen Marken zu unterscheiden.

alig volt érzéke a tárgy praktikus megfogása iránt, a cikk vége azonban egyszerre váratlanul praktikus irányba tereli a dolgot. Itt ugyanis a szerző négy táblán 193 gyárjegyet közöl, egyszersmind 27 tételben közli ezek megfejtéseit. Szóval nem mikroszkopizálja tovább a vizet, hanem hirtelen elhatározással beleugrik a folyóba.

Modern gondolat és nehéz vállalkozás volt. Jött is rá válasz, ha három év után is. Az Archeologiai Értesítő 1882. évi folyamának 254. lapján Pulszky Károly net fel "A magyar agyagművesség törtéveire vonatkozó kérdések"-et, melyek kapcsán kemény kritika alá fogja Majláthot, mondván, hogy cikkének "egyedüli számbavehető része ama 194 jegy, melyet Majláth ur állítólag magyar fazekasművekről másolt és amelyek szerinte magyar gyárak jegyei. Majláth eljárása ezekből teljesen világos — mondja tovább — ő a több betűs jegyek jelentőségét nem igyekszik megmagyarázni, az első vagy az egyedül előforduló betűt pedig a készítés hely kezdőbetűjének tekinti. Ezen eljárását némileg igazolhatná, ha kimutatná, hogy az edények, melyekről a jegyeket másolta, az illető helyeken fordultak elő, de ő az emlékenyagra nézve semmiféle felvilágosítást nem ad." Eddig Pulszky tisztán a negáció álláspontjára helyezkedik, végül azonban ő, ki Majláth módjára végeredményben szintén csak végig archeologizál másfél ívet, arany szavakkal formulázza meg a

jegy-problémát, mondván: „A céhipar emlékein előforduló jegyek a készítőre vonatkozhatnak, mire nézve a céhszabályok tartalmazhatják a bizonyítékot. Az ugynevezett gyárak termékein levő egyes betűk vonatkozhatnak talán a helynévre, vagy a készítőre — bár ez kevésbé valószínű. — Az összetett jegyek elemeinek okvetlenül van értelme; ezek úgy látszik, a tárgyak alakjával és díszítésével függnek össze. Véleményem szerint a jegyek kérdésének megoldását s agyagműveink osztályozását csak a következő eljárással érhetjük el. Csoportosítsuk emlékeinket anyaguk, mázuk és díszítésük szerint. Így elkülöníthetjük egymástól a két nagy osztályt: a cég, illetőleg ugynevezett népiparnak és az ugynevezett gyáraknak termékeit. Ez utóbbiak egyes csoportjainál állapítsuk meg eredetük helyét, biztos kiindulási pontokul használva azon emlékeket, melyeken a helynév ki van írva s emellett figyeljük meg, hogy az egyes csoportok tömegesen előfordulnak e hazánk bizonyos tájékain, kutassuk fel az okiratokban lappangó adatokat, végre legyünk tekintettel a még netalán létező hagyományra — hiszen a gyárak a múlt században virágoztak.”

Hogyan áll ez a kérdés mai tapasztalataink alapján és kinek volt igaza, Majláth Bélának-e, aki minden betűben egy gyárat látott, vagy Pulszky Károlynak, aki még a stomfai *ST*-ben is kételkedett?

Als fabrikmässige Marke wird, Holic's nachahmend, der Anfangsbuchstabe des betreffenden Ortsnamens benützt. Vorsicht bei Bestimmung der Marken.

Majláth szorgalmas uttörő munkáját nem szabad kicsinyelnünk: az ő jegygyűjteménye, melynek egy javított, kiadatlan kéziratú példányát az Iparművészeti Múzeum könyvtára őrzi, mai napig a legteljesebb ilyenmű gyűjtemény, mely némi kritikával még nagy szolgálatokat tehet. Őt azonban nyilván elragadta heve, mellyel mindent azonnal meg akart fejteni. Legszembetűnőbb az a tévedése, melyre Pulszky Károly markánsan mutat rá, hogy a "céhipar termékeit"²⁴ nem tudja megkülönböztetni a gyári fayence októl, holott ehhez egy kis gyakorlat is elég. A gyárak jelei szabályosak, diszkréték, finomoskodók, hogy úgy mondjam, modernek, a mázra vannak ráfestve; a korszójegyek önérzeten durvák, nagyok, variálok, az alapanyagra festvék. így történik azután, hogy Majláth az összes K-betűs jeleket Kőszeg nyakába varrja, többek közt a szobotisti (*Iohann (K)rammer*) két félreismerhetetlen jegyét, valamint két másik *K betűt*, melyekben Kosolnát vélem látni. (Természetesen sem Pulszky nem ismerte, sem én nem ismerem a Majláth-féle jegyek alapjául szolgáló tárgyakat és így teljes határozottsággal nem lehet nyilatkozni, hogy ez vagy az a jegy mire vonatkozik.) Az összes *B*-betűs jegyeket, melyeket javarészt bélaházi korszókról másolhatott le, felosztja Bártfa és Bisztritz között, egy vaskos *I. G.* jellel, mely nyilván egy habán fazekas jelzése lehetett, Iglót gyanusítja meg, de már a rendkívül karakterisztikus 5-betűben nem ismeri fel Szobotistot és így tovább.

Helyesen utal rá Pulszky, hogy el kell különítenünk "az ugynevezett népiparnak és az ugynevezett gyáraknak termékeit". Az ugynevezett szót még jobban hang-

²⁴ Pulszkynek ez a -kijelentése nem precíz, mert a korszósok, másként fehéredényesek, szabadművészek voltak: (Petrik i. m. 4.); nincs róla tudomásunk, hogy a számbavehető agyagműves-telepeken, Stomfán, Bélaházán, Kosolnán, Nagylévárdon stb.-céhek léteztek volna s ezek az iparosok valamely céh kötelékébe tartoztak volna; a habánok jóformán évszázadokon keresztül céhen kívül álltak; a szobotisti fazekasok is csak 1770-től kezdve vannak közös céhben, de fazekas alatt nem szabad korszóst érteni. (V. ö. Szádeczky i. m.-t.) Helyesebb tehát, ha a korszósok termékeiről beszélünk: nyilván Pulszky is így gondolta.

sulyoznom kell, mert hol van a böles, aki eldönti, hogy Stomfán vagy Bélaházán gyár volt-e, avagy csak korszósok finoman dolgozó műhelye. Ha a szervezettségéből és a tőkeerősségből indulunk ki, alig nevezhetjük e telepeket gyárnak, ha azonban termékeiket nézzük, úgy a gyári fayence-hoz kell azokat soroznunk. A jegyek szempontjából azonban az a fontos, hogy gyári karakterű fayence-okról van-e szó és hogy készítőik ezeknek gyári karakterű jegyeket akartak-e adni: ha igen, úgy a jegyben gyár vagy műhelynevet — többnyire helynevet — ha nem, a készítő nevét kell keresnünk. Evel a javítással helyes a Pulszky-féle nyom, amelyen magam is haladni igyekeztem. Bármennyire laikus-izűnek tűnt is azonban Pulszky előtt az a rendszer, hogy az egyedül előforduló betű a készítéshely kezdőbetűjét jelenti, a tapasztalat mégis ezt igazolta. Majláth hibája csak az volt, hogy minden kritika nélkül egészítette ki a találtbetűt a neki leginkább megtetsző helységnevre.

A tapasztalás ugyanis azt mutatja, hogy a gyári karakterű fayence-ok jele végre is helységnevet jelent. A holicser *H* szügesztioja alatt keletkezett a szobotisti *S*, a stomfai *ST*, a budai *OF*, a boleráci *B* s a kosolnai *K*. Ezt nem sejtelmek alapján állítom, hanem fentiekben kritikailag be is

Laut den Holicser Akten bestand auch in Eger (Erlau) eine Fayencefabrik. Es ist deshalb fraglich, ob die zum Vorschein gekommenen, mit E. bezeichneten Teller nicht von dort stammen.

176. EGER. (Erlau.)

Középen HOLICS, két oldalt BÉLAHÁZA. — In der Mitte Holitsch, auf beiden Seiten Bélaháza (Boleraz).

bizonyítottam. Most, mikor már ez a bá- zisom meg van, talán megengedhetem ma- gamnak, hogy még egy kérdést felvessek.

Mayer, a holicsi gyárigazgató jelenti²⁵ Magyarországon tett körutjából 1809 ok- tóber 9.-én, hogy járt Kassán, Egerben és Budán, hol mindenütt készítenek angol kőedényt és rendes majolikát; megnézte a gyárat és a készítés módját: úgy ta- lálta, hogy ezek a gyárok mind Holicsban tanult emberekkel dolgoznak. Hozzáteszi még, hogy Kassán és Budán az edény igen szép.

Hova lett az egri majolika-gyár, jobban

²⁵ Schirek i. m. 89. 1.

mondva, hova lettek termékei. Mindenesetre felvetem a kérdést, nem ennek a gyárnak készítményei-e azok a gyáriás módon *E* betűvel jelzett tányérok, melyek közül ki- állításunkon is bemutatunk párat. Ezek a Pongyeloknak tulajdonított gyártmányok- hoz hasonlóak: virágos diszitményük iz- lése, mázuk azonban nem a szép tejfel- szerű holicsi máz; kevésbé vastagok, mint a holicsi vagy boleráci tányérok, amivel az angol kőedény külsőségeihez akarhattak közeledni. Az egri levéltárakban eszköz- lendő kutatás hivatása lenne erre a kér- désre világosságot deríteni.

SIKLÓSSY LÁSZLÓ.

A TATAI MAJOLIKA.

DIE ALTE KERAMISCHE INDUSTRIE ZU TATA. (TOTIS).

ulajdonképen: ón- mázas, durva fayence, mely nemcsak anyaga- ban, de formáiban, modorában és dí- szítéseiben is any- nyira hasonlít a holicsi edényhez, hogy a legtöbbször csak a gyári jelről ismerherjük fel, hogy melyik másik. Különösen a gyár virágzású korából származó darabok ilyenek, a me-

lyek, úgy látszik, egy és ugyanazon agyag- műves család tagjainak a kezéből kerültek ki S éppen ez a körülmény az, a mi még keramikánk neves szakembereit is téves feltevésekre csábította, főképp a gyár alapi- tását illetőleg.

De nem is csodálom.

A tatai majolikáról — hosszú ideig — az igazi keramikai szakértőkön kívül jófor- mán alig tudott valaki és csak Bubicz Zsigmond híres gyűjteménye révén, melyet 1891-ben az Iparművészeti Mnzemnek ajándékozott, vált tulajdonképen közismertté. Azóta becsülik és értékelik a tatai majo- likát s helyezik a sorban mindjárt a holicsi után, a mely hely, mint látni fogjuk, még régiség dolgában is méltán illeti meg.

Magáról a gyárról pedig még szakembereink is (mint Wartha, Radisics, Petrik) nagyon keveset tudnak. S épp azért, hiszem, nem végzek fölös munkát, ha, mint Tata historikusa, kiegészítem azt a keveset, a mit irtak róla, azzal a kevéssel, a mit ez ideig még megtudtunk róla.

A tatai gyárat gróf Eszterházy József Ádám teljeshatalmu tisztartója: galánthai Balogh Ferencz építtette a XVIII. század ötvenes éveiben. Az évszámot ugyan pontosan nem tudjuk, de tán nem is olyan lényegbe vágó, hogy 1756-ban épült-e, vagy 1758-ban. Ezek közé esnek ugyanis Balogh Ferencz nagyobb tatai alkotásai. A gyár tőszomszédságában levő ház — a rajta levő felírás szerint — 1756-ban épült, tehát a majolikagyárat is vagy ebben az évben építették, vagy tán egy-két évvel előtte vagy utána.

Egy, ami bizonyos, hogy a gyár alapítási idejére vonatkozólag eddig közölt adatok mind merőben tévesek. Nem Schlögl János alapította, nem is a XVIII. század negyedik negyedében, még kevésbé a XIX. század elején keletkezett a gyár, a mint azt Radisics mondta valószínűbbnek (Művészi Ipar 1890. évf. 167. lapon.) A XVIII. század ötvenes éveiben alapított a tatai gyár, a mely ilykép legfeljebb ha egy évtizeddel volt fiatalabb, mint a holicsi.

Balogh Ferencz 1765-ben meghalt, s úgy látszik halálával a gyár működése is elakadt. Ezt épügy, mint a gyár alapítását a kegyesrendűek tatai gimnáziumának egykoru diariumából tudjuk. 1765-ben. alapították az Eszterházyak a rendházat és 1766 január 30-án a diákság színelőadást tartott, még pedig "uradalmi területen, a Balogh Ferenc építette porcellán-fabrikában, mely elég téres volt és üresen állott."¹

Bővebbet majd csak akkor tudunk, ha a szoros zár alatt tartott tatai Eszterházy-levéltárat is végre-valahára megnyitják a kutatók előtt.

Ez a Balogh haláláig terjedő, közel egy évtizednyi időszak képezi a tatai majolika-gyár első korszakát.

¹ Dr. Pusch Ödön. Tatai diákélet a XVIII. sz. közepén, Tata 1912. {Különlenyomat a gimnázium ez évi Értesítőjéből.}

Termékei még nagyon kezdetlegesek, durvák. A szürkés-fehér ónmáz vastagon üli meg a tárgyakat (én csak tányérokat láttam eddig), s majdnem teljesen eltakarja a széleken alkalmazott domborműves rokokó-diszítéseket.

Kees István könyve szerint 1772-ben,² br. Nyáry Albert szerint 1770-ben³ keletkezett a gyár. Holott ez a dátum már a szünetelő gyár ujjaszületésének a dátuma, a mikor is a tatai hitbizománynak az ura gf. Eszterházy Ferencz volt, a párisi nagykövet, teljhatalmu kormányzója pedig a nagyműveltségű Bezerédj István.

Melyikük volt a gyár ujáteremtője, az ma még ismét az Eszterházylevéltár titka. De homály borítja az ujjabb évtized egész történetét is.

Csak a gyár virágzási korát ismerjük, mely a 80-as évektől a XIX. század első néhány évtizedéig tartott s a mely virágzási korszak Schlögl János György nevéhez fűződik. Ő tette híressé a gyárat, de nem ő volt, a ki uj életre keltette s még kevésbé az, a ki alapította, a mint azt a hagyományok mesélték. Ez azonban egy szemernyit sem von le az érdemeiből.

Dr. Dornay Béla, kegyesrendű tanár barátom, a ki Tata ujjabbkori történetével és főleg a kulturális vonatkozásokkal foglalkozik, 1914-ben a tatatóvárosi temetőben megtalálta a Schlögl házaspár sirkövé,⁴ melynek érdekes adatai döntik meg teljesen az eddig makacsul tartott hagyományokat.

E szerint "Johannes Georg Schlögl" meghalt 1811 július 8-án, 57 éves korában. Felesége Schlögl Terézia pedig 1820 dec. 10-én, 56 éves korában.

Már most tegyünk egy kis számítást visszafelé. Schlögl 1754-ben született s így a gyár alapításakor 2—4 éves lehetett, a gyár ujjaszületésekor pedig 16—18 éves. Mind a két kor kizárja a hagyományok reális alapját. A valóság az, hogy 30—32

² St. Kees.-Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens im Öst. Kaiserstaate etc. Wien, III. köt. 1823.

³ Iparművészet 1910. évf. 13. old.

⁴ 1914 június 4-én kelt levelében közli velem a pünkösdi ünnepeken tett véletlen felfedezését.

éves korában ő virágoztatta fel a gyárat. Az ő neve lett közismertté s a következő században keletkezett családi hagyományok neki tulajdonították még az alapítás tényét is, melyben már koránál fogva sem lehetett egyáltalán semmi része.

De nem lehetett azonos a holicisi gyár 1800-ban élt Modellmeisterével sem, amint Radisics azt sejteni véli.⁵ Schlögl a tatai gyár virágzása idején Tatában volt, itt is halt meg. Nem valószínű, hogy közben rövid időre Holicsra ment volna mintázó mesternek s onnan ismét Tatába jött volna haza meghalni. A valószínűség az, hogy a holicisi Schlögl ugyanannak a Schlögl agyagműves családnak egy másik érdemes tagja volt, talán éppen a tatai Schlöglnek testvére vagy más közeli rokona.

A tatai Schlögl-féle gyáralapítási hagyományokat a család örökösei: a Pasteiner-család révén Petrik Lajos hozta forgalomba⁶ s a Pallas és Révai lexiconok útján ő tette közkeletűvé, de ugyancsak ő volt, a ki mindjárt rámutatott arra, hogy a holicisi és a tatai Schlögl aligha egy és ugyanaz a személy. Schlögl J. György siremlékének

adataival, azt hiszem, mind a két kérdés tisztázódott.

A továbbiak már jórészt ismeretesek.

Korabinsky J. Mátyás, kinek földrajzi lexikona 1786-ban jelent meg,⁷ a tatai "porcellán vagy majolika" gyárat úgy említi, mint a város egyik látványosságát s azt írja, hogy a gyár kapuja felett a szep-lőtelen szt. szűz látható porcellánból, még pedig életnagyságban. (?) 1786-ban tehát e sorokból kivehetőleg, már a fejlődés előrehaladottabb fokán állhatott a gyár és a "porcellán" elnevezés ismételt használata arra vall, hogy akkor már finom, fehér fayence-árut is készítettek.

Townson Robert dr., angol természete buvár, a ki 1793-ban járt Magyarországon, Tatában is megfordult, (9 oldalt ír róla), a hol megtekintette a kőedénygyárat is, a melyet nagyobbszerűnek mond.⁸

1796 márc. 27-én József nádor látogatta meg a gyárat, mit egy toronyalakú asztaldiszszel örököltetek meg. (Látható az Iparműv. Muzeumban.)

⁷ Korabinsky J. M. Geographisches und Produkten-Lexicon von Ungarn. Pressburg, 1786.

⁸ R. Townson. Voyage en Hongrie. Londres. 1797. Francia ford. Páris, 1803. Magyarul közli Dr. Dornay Béla a tatai lapokban.

119., 120., 121. NÉPIES FAYENCE-ok, Bakabánya.
Volksthümliche Fayencen aus Bakabánya. (Ungarn,
Honter-Comitat).

A gyár története egyébként teljesen azonos a holicsiéval.

A párisi nagykövetünk tulajdonát képező tatai gyárban francia minták után dolgoznak, melyeket bővíben találhattak a földesur kastélyában. Formastilusuk a rokokó utáni, XVI. Lajos korabeli izlés végső szaka. A festődíszek pedig teljesen azonosak a holicsiakkal, melyekről Radisics kimutatta, hogy strassburgi, elzász-lotharingiai mesterektől erednek. Ezt különben Tatára nézve is teljesen valószínűvé teszi az a történeti tény, hogy Eszterházy József generális 1744-ben csakugyan telepített le Tatában és Tata körül elzász lotharingiaiakat. Jó magam is egy ilyen betelepített elzászi család ivadéka vagyok. A telepesekkel bizonyára agyagművesek is jöttek, a kiknek Tatában levő nagy számáról Townson angol utazó szintén megemlékezik. Ezek a "fehér-edényesek" azután (még a múlt században is így hívták az asztali edények készítőit) a fayence-gyártást Schlögl alatt már a tökély meglehetősen fokára emelték.

Schlögl zománca már nem szürkés, mint a legrégebbi tatai edényeké, nem is olyan repedezett, mint az előző évtizedbeli edényeké, hanem tiszta, fehér s ha nem is olyan fényes és átlátszó, mint a holicsi, de azért elég sima, hibátlan és finom, a

melyen az alapanyag vörhenyes színe sokszor keresztül üt (de nem rózsaszínű a zománc, mint azt valahol olvastam).

A gyár máztörője és iszapolója a tóvárosi meleg források mellett, a mai Mehlschmidt-féle börgyár helyén volt Nedves őrlőt használtak és muffel-égetéssel dolgoztak, a melyekből több érdekes darab látható a tatatóvárosi muzeumban.

A Schlögl-korabeli edények a szebbek és a keresettebbek. Legjellegzetesebbek a domborműves rákokkal és csigákkal díszített u. n. rákos tányérok, a melyekből egy igen szép példány van az Iparművészeti muzeumban. Nagyobb számban vannak az ugynevezett csőrös edények: tejes kannáskák, az ezekhez hasonló mártásos csészek, teás kannák, fedeles ibrikék stb., külön említést érdemelnek a virágos tányérok, csemegetálak, kávécsészek (ezek közül érdekesebbek azok, melyeknél a csésze alját áttört művű galéria díszíti), cukortartók, szenteltvíztartók, fűszertartók, füstölők, serlegek és a zöldmázás gyertyatartók. Gyakoriabbak a realiztikus ábrázolások pl a szőlőlevél-alaku tányérok, a káposztafej-formájú levesestálak, cukortartók stb. Végül készítettek virágvázákat, két vagy több oszlopos és néha több darabból összerakható asztaldíszeket, épp olyanokat, mint Holicson.

117., 117/a., 117/b. TATAI porcellánok. Porzellane aus Tata (Totis).

KÍNAI MODORU holicsi fayencetányérok. — Iparművészeti Múzeum, Budapest.
Holicsi Majolika-Teller chinesischer Art. — Kunstgewerbe-Museum, Budapest.

z Eszterházy-gyűjteményben van egy fogadalmi tábla — mangánviola felirattal — és egy dombormű — Mária Jézussal, — melyek olasz mintára emlékeztetnek.

A Korabinsky által (1786) említett Mária-szobor is meg van még. A tatai vár öreg tornyában, a lépcsőház egyik fülkéjében áll. 135 m magas. Mint szobrászati mű, nem valami sikerült alkotás, de azért említésre érdemes emléke a gyárnak. A test két darabból áll, kezei, lábai pedig ugyancsak külön, egymásba illeszthető darabok, melyeknek összeillesztési modora a kínai babákra emlékeztet.

Az utóbb említett tárgyak azonban csak kísérletezések. A gyár tulajdonképeni termelése főképp az asztali edények voltak, a legnagyobb sikert ezen a téren aratta. Stílusukról már megemlékeztem. Diszítésük legtöbbször domborműves, előszeretettel utánozzák a Palissy műveket is. Rákok, csigák, gyümölcsök stb. gyakoriak, — különösen az almát, körtét alkalmazzák a leve-

ses tálak és cukortartók fedelén fogóul. A festett diszt rendszerint tarka elhintett virágok, ritkábban koszoruba vagy füzérbe fonva. Ezek a virágok szinte elmaradhat fátlanok és csaknem valamennyi asztali edényen ott találjuk.

Az Eszterházy-gyűjtemény egy darabján fennmaradt az egyik festő neve is: »Tot-tis, den 27. Jen. 1786. Joh. Radiel.«

Ebből, a virágzási korból a legszebb gyűjteménye van az Iparművészeti Múzeumnak és a Műegyetemnek.⁹ Különösen gazdagok a sikerültebb és jellegzetesebb darabokban. Említésre érdemes még a tatai Eszterházy-gyűjtemény, végül számottevő darabokat láthattunk a Kilényi-féle gyűjteményben, a melyet az idén auctionált el a Szent-György-Czéh. Utóbbiban különösen két csemegéstál kötötte le a látogatók figyelmét. A néhány év előtt alapított tatatóvárosi múzeumnak is van néhány érdekes darabja, melyek közül különösen figyelemre érdemesek a Schlögl előtti repedéses szürke zománcu, vastag tányérok.

Schlögl János György, mint már említettük, 1811 jul 8-án halt meg, — ugyan-

⁹ L. Iparművészet könyvében. 1905. II. kötet, 505. és 506. sz. illusztrációkat.

azon évben, mint mecénása, Eszterházy Ferenc gf., a párisi nagykövet. Halála után a gyárat, úgy látszik, özvegye vezette tovább, aki 1820 dec. 10-én halt meg.¹⁰

Egyetlen lányukat Pasteiner József vette nőül Rájuk szállott a tatai gyár öröksége képen¹¹ és ők még egy ideig a régi színvonalon tudták tartani. Az angol kőedény terjedésével azonban a fayence mindinkább háttérbe szorul. A piaci versenyt nem bírja. A hanyatló gyárat Pasteinerék eladják Fischer Wolfgangnak,¹² aki már áttér a finom fayence-gyártásra. Porcellánszerű fehér edényeket gyárt. Ez a tatai gyár utolsó korszaka.

Fischer Wolfgangról a gyár örökségkép egyik rokonára: Fischer A. Mórra szállott. (De ő nem azonos Fischer Mórral: a herendi gyár alapítójával, habár ez is tatai volt. A Fischer-család különben régi kőedénygyártó, tatai iparos-család, melynek több tagja játszott nevezetes szerepet a magyar keramikában.)

Fischer A Mórról pedig fiára: Fischer Károlyra szállott, aki később társat vett maga mellé és "Fischer és Nobel" cég alatt vezették tovább az üzletet, mely most már végkép megfeneklett. Az olcsó cseh porcellán teljesen kiszorította a kőedényeket a piacról. Fischerék azután fel is hagytak a gyárral, eladták Hardtmuth kályhagyáros cégnek. A mult évtizedben ez is megszűnt. A kemencét 1913-ban lebontották,- a gyár többi helyiségeit magánlakásokká alakították. Szóval a tatai majolikagyár végkép eltűnt a föld színéről, még csak fényképfelvétel se maradt róla

Befejezésül a régi tatai majolikák szigiláiról emlékezünk még meg:

1. A legrégebbi darabok alján *egy vé» kony, belekarcolt T betű látható ,•*

2. melyet később a már aláfestett (rendszerint kékszinű) vastag T betű váltott fel ;

¹⁰ A Schlögl házaspár arcképét Petrik Lajos közli a Művészeti Ipar 1889. évfolyamában.

¹¹ Kees 1823-ban megjelent munkájában írja, hogy az 50 éve fennálló gyárat az ő idejében Schlögl örökösei: a Pasteinerék bírták.

¹² Petrik L. A Művészeti Ipar 1889. évf.

3. Pasteinerék jele : a színes T betű meU lett egy ugyancsak belevájt (vak) P, vagy kettős P betű ;

4. Fischer Wolfgang darabjain a teljes városnév olvasható németül: TOTIS, felette egy csillaggal,-

5. Fischer A. Mór jele két sorban : F. M. A. - TATA,-

6. Fischer Károly jele pedig ugyancsak két sorban: TATA, - C. FISCHER.

Rédey Miklós.

SÓSZÓRÓ. Holicai fayence.
Salzstreuer. Holicser Fayence.

A Szent-György-Czéh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete XXXIII művészeti aukciója.

A tatai keramikáról néhány pótló megjegyzést a 76. lapon közlünk.

HOLICS.

I. AZ ÓNMÁZAS FAYENCEOK. I. FAYENCEN MIT ZINNGLASUR.

Az öreg Korabinszky, a ki régi agyagművességünk buvárainak első kalauza volt, 1786-ban, Pozsonyban megjelent földrajzi, történelmi és gazdasági lexikonja fő részében Holicson kapcsán, ennek fayence gyáráról csak futólag emlékezik meg. Az uradalomnak, a melyet Lotharingiai Ferencz, a későbbi német császár, 1736-ban a Czobor-család utolsó sarjától 900000 forint árán szerzett meg, kevésbé jelentős nevezetességeiről annál részletesebben számol be. A megboldogult császár szerinte sokat áldozott azért, hogy a kis várost fejlessze és szebbé tegye. Falakkal és sáncárokkal körülrzárt s pompásan berendezett kastélya valóságos vár. A palotájához épített házak a császár svájci testőrségének szállásául szolgáltak. Elsőrangú nevezetessége Holicnak a taván úzó vadkacsafogás csapó hálóval, a melynek eredménye szeptember és október havában nem egyszer 1600 darab szárnyasra rug. Az itteni kapucinus kolostor, a melyet nagy fényvel szintén Ferencz császár építtetett, arról nevezetes, hogy a mintegy 400 léleknyi zsidó hitközség évről-évre újév napján óntálban cukorsüveggel, kávéval és citrommal kedveskedik az ott lakó barátoknak. Van Holicson császári ménés és szélmalom is. A lexikon függelékében aztán Korabinszky kipótolja a holicsoni fayencegyárra vonatkozó adatait. Szerinte itt majolikát gyártanak, vagyis fehér s ugynevezett kőanyagárut, a mely az angoltól különbözik, de fehér színével és jóságával fölülmulja azt. A gyár épületében van jól felszerelt edényraktár, a festők, mintázók és korongozók számára való több műhely, a nyers edények szárítására szolgáló számos szoba s külön helyen égető kemencék. A gyárhoz tartozó mázórló malom közel ehhez, a Morva folyó partján áll. A gyárat Ferencz császár

Korabinszky szerint 1746-ban alapította s részben ide hívott, részben itt felnevelt művészek segítségével oly magas színvonalra emelte, hogy festett díszítésének szépségével, színei maradandó voltával, edényei tartósságával, valamint mázai fehérségével és finomságával egyetlen ilyfajta külföldi gyárnak sem áll mögötte s az alapítása után az örökös tartományokban keletkezett valamennyi gyárat felülmulja. A gyárban készülő áru részletezése és dicsérete után Korabinszky még arról értesít, hogy a vállalatot a faktor vezeti, a kinek a gyár mesterei, kék színnel és tarkán festő művészei, mintázói és korongozói mind alá vannak rendelve. A faktor oldalán az ellenőr áll. Ez intézi az edények eladását s egyben a főraktár felügyelője.

Korabinszky szerint tehát a gyárat 1746-ban alapították. Schirek, a ki a fönnmaradt számadások alapján vázlatos történetét megírta, 1743—46 közé teszi keletkezését.) A számadások azt bizonyítják, hogy ha szerény keretben is, Holicson gyárszerű üzemben fayence-edények már 1743-ban készültek. A munkások nevei, a

—) *Carl Schirek*. Die K. K. Majolika Geschirrfabrik in Holitsch. Materialien zu ihrer Geschichte, mit 2 Tafeln Chromotipien und 33 Abbildungen im Text. Brünn, 1905. 4° 300 l.

CASTELLI MODORU Tányér. Holicsoni fayence. Iparművészeti Múzeum, Budapest. — Holicsoni Majolika-Teller in der Art von Castelli. Kunstgewerbemuseum, Budapest.

HOLICS kik e korai időben szerepelnek, éppenséggel nem franciások s nem vallanak arra, mintha Holicson strassburgi mesterek kezdtek volna el a gyári fayence előállítását. A faktor 1743–46-ban Thöller János Károly, az edényeket Penkert András, 1744-től Penkert János égeti, az egyik korongozó neve Kolacsek Lukács. 1745-ben tűnik föl mint segéd az első francia nevű munkás Lorent Claudio, a kinek agyagiszapoló segédje Buchecker Ferencz, mázkészítője Runowsky János. Egy másik segéd neve Maag Kristóf. Penkert Jánosnak alárendelve Hablowsky Kristóf festő és Koslowsky Flórián dolgozik. 1745-ben az ujonnan fölfogadott munkások sorában szerepel a francia Germain Miklós, mint égető s Pfeiffer Sebestyén és Rütter Kristóf mintázók. A két francia segéddel szorosan tehát jóval több német és szláv nevű alkalmazottja van a gyárnak, a melyben az első években a német nevek töltik be a vezető szerepeket. A szláv nevű munkások részben magyarországi, részben morvaországi fazekasok, a német nevek jó részét s alighanem Holics és az ezzel szomszédos Szokolcza fazekasaiból s a nyugat-magyarországi habántelepekből kerültek ki, a melyek itt a határ mentén akkor még javában virágoztak. A habánok s általában városi fazekasmestereink az ónmázás fayence technikájának minden fortélyát ismerték. Több mint valószínű, hogy magában Holicson is volt habán telep s a fayencegyár alapítására a művészet és ipar iránt élénken érdeklődő Lotharingiai Ferencz hercegnek valószínűleg az itt dolgozó fazekasok munkái adták meg az eszmét. Ezek irányítására földesuri fennhatóságánál fogva könnyen szerezhetett befolyást s a velük való kísérletezés Holicsnak 1736-ban, tehát a Mária Terézia főhercegnővel való egybekelése évében történt megvásárlása után alighanem évekig folyt, a míg aztán, minden bizonnyal 1743-ban Toussaint báró, a nagyhercegi kincstárnok felügyelete és Thöller vezetése alatt a gyári üzem megindult. Mint tudjuk, Lotharingiai Ferencznek 1735-ben a bécsi béke értelmében Lotharingia és Bar hercegségekről le kellett mondania. Kárpótlásul a toszkánai nagyhercegséget kapta, a mely a Medici-ház kihaltával 1737-ben került birtokába. Egy-

kori örökének és ezért cserébe szerzett új birtokainak keramikai alkotásai szolgáltatott holicsi gyárának minraképekül, a mikor ennek üzeme a XVIII. század negyvenes éveiben már határozott kerékvágásba zökent. Ott Strassburg, Itáliában Castelli volt akkoriban a fayencegyártás főhelye s a legrégebb holicsi emlékek azok, a melyek a XVIII. századbeli agyagművesség e két főhelyének közvetlen hatását mutatják, helyesebben ezek edényeinek és díszítésének utánzatai. Az edények rokokó formái francia mintára készültek, többnyire rózsáikat ábrázoló festett virágdíszítésük szintén strassburgi motívumokat utánoz, a melyek részaránytalán, szétszórt elrendezése egyben a kisebb égetési hibák eltakarására is szolgált. A Castelli modoru fayenceokból a budapesti Iparművészeti Múzeumban két alakos tájképet ábrázoló tányér látható, a mely alighanem szolgál másolat. A XVIII. századbeli városi fayenceainkon szokatlan színeinek hólyagos volta azonban arra vall, hogy a két darab valamelyike hazai fazekasunk munkája lehet. Castelli-modoru asztalkészletek (a gyár számadásai szerint welsches Service), 1750-ig készültek s rendszerint olasz jellegű tájképekkel díszítvék. Jelzésük *HF*, a mi egy későbbi hivatalos irat szerint Holitscher Fabrikot jelent. A második betűt azonban már akkor és későbbben igen sűrűn mással is pótolták, a minek oka kutatóink körében már sok fejtörést okozott, a nélkül, hogy ezzel mind máig tisztában lennénk. Csak ha valamikor Holics gyártmányából nagyszabású kiállítás létesül s ennek rendezésével kapcsolatban az emlékeket jelek szerint is csoportosítják, válik majd nyilvánvalóvá, mestert, évszámot, egy-egy asztali készlethez vagy közvetlen nagyobb megrendeléshez való tartozást jelent-e a második betű.

A mesterek sorában a gyár működésének első tizedében a fent mondott Germain Miklós válik ki, a kit Toussaint báró havi díjazás mellett az égető kemencékhez rendelt, s a kinek később a gyár felvirágoztatásában jelentős szerep jut. Germain bizonyára francia ember volt, de hogy honnan került Holicsra, azt eddigelé nem tudjuk. Felesége valószínűleg egy holicsi vagy szakolczai fazekas leánya volt s a

gyárban apjával együtt az égetésnél mint urának segédje szerepel.

Több mint valószínű, hogy Germain-nak a gyár művészi irányítására kezdetben nem igen volt befolyása. Erre vallanak a számadások welscher Service, Sirassburger Schüssel s más hasonló kifejezései. Ezek azt bizonyítják, hogy a gyár művészi tekintetben hivatását bizonyára a tulajdonos fejedelem udvarának közvetítésével ide juttatott külföldi minták minél tökéletesebb s becsületesen bevallott utánzásában kereste, mint általában működésük első szakában a többi európai fayencegyárak is.

A modern művészet és iparművészet eredetiség hajhászását, a mely oly sok jóra való, de nem irányadásra termett teheti séget kerget izléstelenségbe, a régi korok művészei, iparművészei nem ismerték. Holics első méltatói ugyancsak igazságtalanul vetik a gyár szemére, hogy működése egész folyamán, alig mutat föl eredeti vonást. A gyár működése ma már mélyebb és szélesebb távlatban tárul elénk s emlékeit a legtöbb gyűjtő, elsősorban technikai sajátosságaiknál fogva könnyen meg tudja különböztetni a külföldi s a hatása alatt keletkezett hazai gyárak hasonló stílusalkotásaitól. Holics mesterei a gyár működése folyamán sorra utánozták Castelli, Strassburg, Rouen, Moustieres, Montpellier fayenceit, francia és hollandiai közvetítéssel, majd eredeti minták nyomán Kína, továbbá Meissen és Bécs porcellánjainak diszitó stílusát, végül anyagában és diszítésében egyaránt az angol kemény cserépgyártást. E nélkül azonban Holics, tekintve külföldi izlésnek hódoló közönségét, nem vergődhetett volna zöld ágra s így a külföldi gyárakkal nem tudott volna versenyezni. A rokokó-kornak felfogása azonfelül épenséggel nem volt alkalmas arra, hogy nemzeti stílust fejlesszen s a nemzeti élet soha sem dermedt meg nálunk akkora mértékben, mint éppen a gyár virágzása korában. Ha munkásai és vezetői mind magyarok lettek volna is, sem keletkezhetett volna akkor itt nemzeti izlésű diszitó stílus. Régi keramikánk nemzeti vonásai a nemzeti harcaink leveretése után általános kulturális hanyatlás közepette elfajultak s feledésbe merültek. Elégedjünk meg azzal, hogy abban a technikai kiváló-

ságban, a mely Holics fayence-gyártmányait kezdettől fogva jellemezte, a régi fazekas-művességünk hagyományaiból merítő magyarországi munkásoknak nagy részük lehetett. Holics legnagyobb jelentősége azonban iparművészetünk történetében abban áll, hogy hatása alatt s nagyobb bára az innen elszéledt munkások révén fayence gyártásunk a XVIII. század második felében és a következő elején oly pompás virágzásnak indul, hogy erre, tekintve gazdasági és kulturális életünk akkori szegénységét, ugyancsak büszkék lehetünk.

De térjünk vissza a gyár történetére. Mint említettük, Germain-nek Holics fölvirágoztatásában nagy része lehetett. Már-mint égető mester a gyári munkaórákon

FELIRATOS KORSÓ. Holicsi fayence, Bécs. Figdor-gyűjtemény. — Holicser Fayence-Krug, Sammlung Figdor, Wien.

ZSEBÓRATARTÓ, holicsi fayence. Iparművészeti Múzeum Budapest. — Taschenuhrständer, Holicser Fayence. Kunstgewerbe-Museum, Budapest.

kivüi darabszámra edényeket festett. Kivüle mint darabszámra dolgozó festők 1746-ban még a következők szerepelnek: Finbacher Ferdinánd, Preiszler Antal, mint mintázók, Pfeiffer Sebestyén és Ritter Kristóf, mint korongozók Kawlowskyn és Koselskyn

kivül Manias József, Conrath Tamás és Gedrich Miklós és a nyilván habán származású Hron Pál, a kire még szintén jelentős szerep vár a gyárban. Germainnal egyidejűleg s Penkerten kívül még egy Serier nevű égető szerepel. Szobrász akkor még Holicson nincsen. 1746. július 8-án egy puistorsti (poisdorfi Felső Ausztriából?) szobrász 21 fítot kap a holicsi gyár számára végzett munkáiért. Ugyan e hó 31-én felsőbb parancsra egy holicsi embert küldenek érte Buitorstba (?), a ki ezért 36 krajcárt kap. 1746-nál előbb a számadások alapján ítélve, Holicson aligha készültek figurális tárgyú vagy díszítésű munkák. A mintázók azonban formájuknál fogva korongon nem alakítható kagylós és domborműves díszű edényeket már kezdetől fogva szép számmal készíthettek gipszminták fölhasználásával. A gyár első éveiből fennmaradt számadások hézagosak. Épp azért alig hihető, hogy mert ezek csak ilyeneket emelnek ki, 1746-ig csupán fekete és vörös díszítésű festett edények kerültek ki innen. Az edények egy részének még barokk ötvösművekre emlékeztető alakja inkább arra vall, hogy szobrocskákon és kályhákon kívül tarkán festett franciás modoru s közvetett kínai hatás alatt zománcszerűen színezett s virágokat, madarakat és lepkéket ábrázoló színpompás tálak és tányérok, valamint festett alakos díszű edények 1746 előtt is készültek itt; az igaz, hogy nem tömegesen.

1747-ben kibővítik a telepet s ekkor nyilván csak igen nagy urak számára díszes kályhákat is kezdenek gyártani Holicson. Schirek szerint az udvari pénztár 1748–50 között ismételtén fizet jelentős számlákat kályhákért (215, 446, 54 fítot.)

A gyár kivonatos irományainak kiadója idevágó emlékekről nem tud. Annál több kályháról van Magyarországon tudomásunk, a mely csakis Holicson készülhetett. Iparművészeti múzeumunkban van egy pompás, festett rokokojelenetekkel díszí-

tett kis kályha. Ennek alakos kompozíciói ugyan az első pillanatra francia eredetre vallanak. Egy hír szerint hasonló stílusú kályha a kiváló gyűjtő, gróf Ambrózy István örökzöld parkjáról nevezetes malonyai kastélyában (Bars vármegyében) határozottan holicsi eredetű. 1788-ban a gyár edényeken kívül kályhákat is ajánl hirlapi hirdetésményeiben. Iparművészeti Múzeumunk emeleti galériáján egy copf-stílusú, színes virágfüzérékkel díszített holicsi kályha látható, mely Erdélyből került ide. Felvidéki kastélyainkban nem egy ehhez fogható, azonkívül hasonló stílusú, de tiszta fehér kályha van, a mely anyagát és mázát tekintve, Holicra vall. Ilyen kályhák s mind máig használatban Osztrólczy Miklós kastélyában, a zólyommegyei Osztrólcán is fönmaradtak, a hol pár év előtt egy száz év óta elzárt lakosztályban szebbnél-szebb apró holicsi szobrokat is találtak.

Hogy az iparművészeti múzeum rokokó képekkel díszített kályhájához fogható remekművek Holicson is készülhettek, azt irott adatokon kívül nem egy innen kikerült diszedény bizonyítja. Hogy mily kiváló művészek vetődhettek ide, a kiket a számadások néha mind a poisdorfi vagy puistvorsti szolbrászt, névszerint nem is emlitenek föl, erre Heinzl György János esete példa, a ki a gyár számadásaiban szintén nem szerepel. A meissenai porcelángyárnak ez egyik legrégebb és legkiválóbb festőművésze, társával Melhorn János Gotliebbal izgága természete miatt börtönbe kerül, de megszökök Königstein várából, a hová bezárták s Prágába menekül. Itt 1749. április havában ismét elfogják őket, de újból sikerül megugraniok s Bécsen át Holicra kerülnek, a hol azonban csak szeptemberig volt maradásuk.

1750-ben a gyárban már 9 festő és ugyanannyi festőinas, 8 mintázó s 8 mintázó inas, 1 korongozó szintén inással, 3 égető, 3 javító és egy kazettamives dolgozik. 1751-ben, a mikor Thöller helyébe mint faktor a később ellenőrnek nevezett Le Duc Károly Ferencz lép, a festők száma 11. Szobrászt a gyár ezután is csak alkalmoszerűen foglalkoztat. így 1754-ben a névszerint nem említett szobrász két porcellán alak lemásolásáért ju-

MADONNA, holicsi fayence. Iparművészeti Múzeum, Budapest. — Madonnen-Statuette, Holicser Fayence. Kunstgewerbe-Museum, Budapest.

nus 6-án 3 forintot, szeptemberben 7 alak másolásáért 7 frtot kap.

A naturalisztikus edényformák művelését a gyár az ötvenes évek elején kezdi el. Számláiban akkor már szerepelnek az articsoka, dinnye, citrom alakú fayenceok, az alakos sőtartók is. 1755-ben,

HOLICS a mikor a forgalom meghaladja a tizezer forintot, a gyár üzemét két mester vezetésére bízták. Az egyik a fõnt említett Germain, a másik Cuny Domonkos, a kinek helyébe 1763-ban egy Hermann nevû mester lép. Germain mint elsõ gyári mester 1774-ben harminc évi holicai mûködése után nyugdíjba kerül, de oly kötelezettséggel, hogy utódja beavatását a gyári üzembe ezután is vállalja. Hermann mester helyébe 1769-ben a már említett Hron Pál lépett, a ki most elsõ mester lesz. A mikor 1783-ban nyugdíjazták, helyére Paul Miklós kerül elsõ mesternek s az ifjabb Hron Pál az elõbbinek fia, a második mester.

Germain Miklós öreg napjaira Szakolczára, nyilván feleségének családjához költözött, ahol 1787 április 4-én meghalt. Halálával a gyár virágzó korszakának napja is leáldozik s kétségtelen, hogy az a jelentõs mûvészi és anyagi eredmény, a melyet Holics addig, a míg az õ vezetése alatti csak ónmázás fayenceok elõállításával foglalkozott, elért, elsõ sorban az õ érdeme volt. A forgalom, a melyet a gyár edényeivel elért, a negyvenes évek szerény eredményeivel szemben 1765-ben már meghaladja az 50,000 forintot s 1787-ig szinte minden esztendőben 30—40,000 forint között ingadozik. 1787-tõl kezdve, a mikor már angol kemény cserepet is gyártanak, a forgalom összege 14,000 fítra száll alá. Ha ez a szám a XIX. század elején növekedik is, a tisztán ónmázás fayenceokkal az elõzõ században elért eredményeket sohasem éri el. A tiszta haszon is egyre csökken s 1827-ben a gyár mûködését végkép beszüntetik.

Szédítõ az a változatosság, a melyet a holicai gyárból 1750—87 között kikerült ónmázás fayencetárgyak mutatnak. Bubics Zsigmond 1891-ben Iparmûvészeti Muzeu-munknak ajándékozott s ma is páratlanul gazdag holicai gyûjteménye alapító levélében negyvenöt-féle diszítési módot különböztet meg az általa gyûjtött emlékek sorozatában. Schirek csak a festett diszítésû edényeket 11 csoportba osztja, igaz, hogy pusztán külsõsegeik, mázaik színe és diszítésük motívumai alapján. Ezek a csoportokon belül azonban német rendszerességgel a felosztást szinte a végtelenségig folytathatnók. Az egy-egy csoportba tar-

tozó emlékek technikai kivitele és diszítése távolról sem egyenlõértékû. Ennek oka az, hogy Holics virágzása idején a gyár alkotásai, mint tömegárúk kerültek piacra. E mellett azonban vezetõi a mûvészi hagyományok ápolásáról sem feledkeztek meg. Remekszámba készült darabok azonban csak a császári udvar s elõkelõbb megrendelõk számára készültek, a kik közvetlenül fordultak kivánságaikkal a gyárhoz. Ez utóbbiak sorában magyar fõúri családok is szerepelnek, de nem olyan nagy számmal, mint a hogy ezt régi kastélyainkban még ma is sűrûn látható holicai emlékekbõl következtethetnók.

Hogy mily nagy a különbség az egyazon stílus edények mûvészi kivitelében, ez a kínai jelenetekkel diszített sárga mázas fayenceok csoportjában a leginkább szembe-tûnõ. Ezt a stílust a XVIII. század ötvenes éveiben karolják föl Holicson, Garnier szerint (Dictionnaire de la Céramique) montpelieri fayenceok hatása alatt. Iparmûvészeti muzeumunkban egész asztali készlet látható ilyenfajta tálakból és tányérokából. Ezeket a sárgára festett edényeket fehérén hagyott négyszögletes vagy más alakú foltokon egy-egy tarka színû kínai alak diszíti tájképi háttérrel. Az alakok rajza itt schematikus, a színezés is konvencionális, Gróf Andrássy Géza gyûjteménye szintén ebbe a csoportba sorozható s az Iparmûvészet könyvében színes másolatban közölt holicai tálcája több alakos, kínai életképet ábrázol s csoportosításával és élénkebb színezésével ugyancsak fölülmulja az elõbbi edények gyûjteményét. Ugyanez áll az egyszínû és tarka diszítésû festett edényekről is. Az elõbbieket csoportjában a lavendula-kék és zöld mázzal festett s az edények közepén rendszerint virágot, szélén változatos cikornyákat ábrázoló diszítés Rouen, részben Moustier hatására vall s ilyfajta edények a számadásokban 1756—1760-ban merülnek föl. A tarkán festett edények virágdiszítésén és ennek elrendezésén Strassburg hatása igen sokáig érezhetõ. A legszebbek szinte úgy hatnak, mintha strassburgi edények másolatai volnának. Ide sorozhatjuk azokat az edényeket is, a melyek diszítésének fõ motívuma gyümölcsöt ábrázol. A színezésben a kármin-

TRITONOS KAGYLÓ, holicser fayence. Iparművészeti Múzeum, Budapest.
Tafelaufsatz, Holicser Fayence. Kunstgewerbe-Museum, Budapest.

vörös az uralkodó, a mely gyakran violaszin árnyalatot mutat. A kereskedelmi forgalomban a gyár virágzó korszakának első felében ezek a színes virágokkal és gyümölcsökkel díszített fehér edények voltak a leginkább népszerűek. Gyűjteményeinkben ezekkel találkozhatunk a legnagyobb számmal. S bár divatjuk később idejét multá, ilyfajta fayenceok, ha kisebb számban is, még a XIX. század elején is kikerültek a gyárból, a mikor Holics már az angol kőcserép gyártására helyezte a fősúlyt. Tisztán vörös színnel festett díszítésű edények már szintén korán készültek Holicson. Ezek egy részén csak festett szegély van. Bgy másik csoportjuk finom

ecset-vonásokkal festett tájképeket mutat közepén, míg karimáján nem egyszer tarka színekkel is festett szélvirágok díszítik. Biborszinű mázzal díszített edényeket a gyári iratok már 1754-ben emlitenek s aranybabor készítésére ekkor 22 aranyat adnak ki. Kísérletezésnél azonban még e téren aligha vitték tovább. 1765-ben Germainnek a faktor ismét oly célból ad át egy aranyat, hogy a biborszinű mázzal kísérletezzen, tartósan lehet-e az edényekre égetni? A kísérlet ugyancsak sikerülhetett. Germain ez év folyamán még 27 hollandiai aranyat kap arany babor máz előállítására. 1767-ben már a másik gyári mester Hermann is 99 forint áru ara-

HOLICS nyat kap erre a célra. 1787-ben a faktor az udvari fizetőmesterhez intézett levelében már olyformán emlékezik meg a vörössel festett tájképes diszítésű fayence-edényekről, hogy ezek miatt sok égetett edény válik hasznavehetetlenné. Azelőtt ugyanis, a mikor a szétszórt tarka virágos diszítést karolták föl, a hibásan égetett anyag fogyasztásait ezzel takarták el s diszítésük és másodszori égetésük után ezek az edények is kifogástalanok voltak.

Hogy az aranyat közvetlenül is fölhasználták a fayence-edények diszítésére, erre is vannak adataink és emlékeink s ugyancsak korai időkből. Az ötvenes évek számadásai aranyozott diszítésű asztali készletekről emlékeznek meg. Az angol kemény cserép-edényeken az aranyozás ismét szerephez jut. A szerényebb igényűek számára a gyár tiszta fehér mázzal borított diszítés nélküli edényeket, sőt ilyen plasztikus tárgyakat is bocsátott forgalomba, mely utóbbiak művészi hatása az égetett agyag vörhenyes alapszínének keresztül szűrődése révén gyakran nem kevésbé hatásos, mint a színezett alakoké. A népies izlésnek tett engedelményeket Holics a gyárából kikerült céhkancsókon, a melyeken rendszerint évszámot is találunk. Ezek azonban épp úgy, mint más névvel és évszámmal jelölt hasonló edények (pl. a bécsi Figdor-gyűjtemény rokokó jelenetes kancsója), a melyeket a gyár mesterei és jó ismerőseiknek nyilván barátságból készítettek, épp népies vonásaiknál fogva nem alkalmasak arra, hogy évszámaik alapján a többi rendes forgalomba hozott edények korát pontosabban meghatározzuk.

Erre akkor lesz kilátásunk, ha a Holics történetéről ránk maradt írott anyag, a legcélszerűbben egy emlékeiből rendezett nagyszabású kiállítás kapcsán, a kutatók számára hozzáférhetővé válik. Schirek ugyan ezt nagy szorgalommal használta föl, de csak hézagosan közli. Azonfelül a helyett, hogy szóró-szóra lenyomatta volna chronologikus sorrendben, excerptált anyagát is össze vissza hányja, úgy, hogy ember legyen a talpán, a ki itt hamarjában kiigazodik. Am sok fontos kérdésnél ekkor sem jut kellő felvilágosításhoz.

Holics festett diszítésű edényeinél 64 gyűjtők körében jóval keresettebbek, bár

nem éppen mindig művésziesebbek a plasztikus disztárgyak és szobrocskák. Ezek stílusát jórészt a meissenai porcellángyár nagyhírű mesterének Kändler János Joachimnak működése szabja meg, a melynek ideje egybeesik a holicai gyár alapításával. A legrégibb írott adat, a mely arra vall, hogy Holicson szobrocskák is készültek, 1754-ből maradt ránk. E szerint, mint feljebb már említettük, egy névszerint meg nem említett szobrásznak két porcellán alak másolatáért 3 forintot fizettek. Állandóan Holicson működő szobrásza a gyárnak úgy látszik ezután sem volt. S finomabb plasztikus munkák megmintázására esetről esetre gondoskodtak rátermett mesterről. 1756-ban Germain alatt egy Schwaiger Antal nevű szobrász dolgozott, a ki 19 alak gipsz mintájáért 16 frt. 9 kr.-t, majd 15 szobor gipsz másolatáért 2 frt. 30 kr.-t kap. Az esetről esetre készülő modellekből idővel egész gyűjtemény kerekedett, a melynek darabjait különböző, években szükség szerint használták föl. Épp azért ezek legtöbbször korát nem lehet pontosan meghatározni, még kevésbé mesterüket, kivéve néhány többnyire tömegárunak szánt plasztikus fayencét, a melynek modellje a gyárban működő edénymintázók keze alól került ki. A holicai gyár plasztikus fayencei sorában tagadhatatlanul a legművésziesebbek azok az alakos asztaldiszek, a melyek a császári udvar számára készültek s a melyekből az ezredéves kiállításon Ferenc József király őfelsége egész sorozatot állított ki. A hasonló szabású porcellán-disztárgyak mintájára készült ilyfajta emlékek egy része rokokó stílusú kagylós edényekhez fűzött alakokból áll, egy másik része merőben naturalisztikus elleniemből összerótt kompozíciót mutat, mint azok az asztaldiszek, a melyek 1898-ban a holicai kastélyból és Schlosshofból a bécsi udvari műtörténelmi muzeumba kerültek. Ilyen naturalisztikus asztaldisz Iparművészeti Múzeumunkban is látható s ez körtefa alatt zenélő négytagú társaságot ábrázol. Ha hatásuk nem is oly gazdag, sokkal művésziesebbek azok az asztaldiszek, a melyek muzeumunkban kagylót tartó tritonokat ábrázolnak s finom formáikkal és lehetőszerű színezésükkel leginkább vetélkedhetnek az egykoru híres porcellángyárak ily-

KAKASALAKU FEDELES EDÉNY. Holicser fayence. Iparművészeti Múzeum, Budapest.
Hahnförmige Deckelvase. Holicser Fayence. Kunstgewerbe-Museum, Budapest.

fajta alkotásaival. A fayence-szobrocskák sorában első sorban a mitológiai alakok válnak ki, a melyek művészi hatásának, mint már kiemeltük, jelentős tényezői a holicser fayenceok vörhenyes alapanyaga, a mely a fehér ónmázon halvány rózsaszinben szűrődik keresztül. Mars, Saturnus, a sziklán ülő s bal lábával delfinre támaszkodó Amphitrite, Venus, Vulkan ruhátlan alakja a leggyakoribb ezek sorában, a melyekhez az 1785-ben először említett gránátosok, majd a vágató huszárok s más tarka ruhás alakok sorakoznak. Inkább már tömegárunak készültek s épp azért formában és színezésben kevésbé finomak az apró edényeket tartó alakok, mint a minők a só és borstartók,

a zsebóra-tartók, a pipák, a szenteltvíztartó Veronikák. Ez utóbbiak 1756-tól kezdve készültek Holicson s később Stomfán és egybűtt is utánozva évtizedeken át, szinte a mult század derekáig kerültek forgalomba. Művészi tekintetben többnyire ez utóbbi tárgyak színvonalán állnak a szenteket ábrázoló alakok, a Madonnák, feszületek, a kálváriák, a melyek hol közös talapzaton, hol külön-külön, Krisztust a keresztfán s kétfelől Máriát és Szent János evangelistát ábrázolják. Ilyen kálváriákból Iparművészeti Múzeumunkban is láthatók példák. A legszebbek azonban a koponyás kálváriák voltak, vagyis azok, a melyeken a feszület talapzata naturalisztikus részletességgel megmintázott zöld kigyós emberi

HOLICS koponyát ábrázol. Ilyen kálvária Rainer főherceg egykori bécsi gyűjteményében maradt fenn. Egy koponya tetején a feszület beillesztésére szolgáló tokkal, a Szent György Céhben már kétszer került aukcióra. Hogy a művészies modellek nem egyszer mily bizzarr ötletre gerjesztették a gyár mintázó mesterembereit, arra a koponya alaku ónfedele söröspohár példa, a mely a prágai Lanna gyűjteményből került Iparművészeti Muzeumunkba.

A gyár első virágzása korszakából ráánkmaradt iratok igen hézagosak s távolról sem merítik ki azt a gazdag és változatos anyagot, a mely Holics kemencéiből valamikor kikerült s hol a kereskedelem révén, hol közvetlenül a gyárból Magyarországon és Ausztriában messze földön, de különösen északnyugati vármegyékben elterjedt. Ezek uri közönsége ugy látszik gyakran állott közvetlen összeköttetésben a gyár vezetőivel. Csak így magyarázhatjuk meg az egészen szokatlan alaku és rendeltetésű fayence-tárgyakat, a melyekkel vidéki kastélyainkban még ma is találkozunk s a melyekről épp szokatlan voltuknál fogva valószínű, hogy alkalmyszerűen és egyetlen példányban készültek. Nemesvár-alján, Trencsén-vármegyében például OsztróLuczky Géza kastélyában van egy a falusi nép körében még ma is használatos alaku bölcső, mely holicai fayence-ből készült s a melyet mai tulajdonosa feleségének családjában valamikor gyermekringatásra használtak. Ezt fehér ónmázás alapon művésziesen festett tarka virágok díszítik s valószínűleg a XVIII. század hatvanas éveiből való.

A holicai gyárban idők folyamán halomra gyűlt gipszmintákat egy 1785. évi leltár sorolja föl. Az eddig fölemlített plasztikai tárgyak modelljei nagyrészt mind szerepelnek itt; tehát az idevágó fayenceok is mind 1785 előtt készültek, miként az állatokat és növényeket ábrázoló edények és plasztikus tárgyak java része is.

Valóságos állatsereglet telnék ki azokból a madarakból, hüllőkből, halakból és négy lábúakból, a melyek Holicson fayenceból valamikor szintén tömegesen készültek s gyűjteményekben szétszórtan sűrűn találhatók föl. 1756—60 között a gyár iratai mezei tücsök és teknősbéka

alakokról emlékeznek meg, a melyek még pusztá disztárgyak lehetnek. Ugyanakkor azonban már fedeles szelencék, tálak, kannák és palackok is készülnek fayenceból állatok alakjában. A teknősbékával egy időben merülnek föl a gyár irataiban a galamb-alaku fedeles szelencék, a minőkre Iparművészeti Muzeumunkban is akad példa. A Lanna-gyűjteményben volt egy teáskanna, a mely fiókái fölött kotló madarat ábrázolt. Gyakoriak a papagályokat ábrázoló palackok lestrófolható fejjel. Ezekből az Iparművészeti Muzeumban három, Szokolai Alajos bernecei kastélyában egy szép példány látható. A gyár gipszmintáinak leltárában mártás-csészének szánt sas is szerepel. Gyűjteményekben gyakoriak a pulykát, kakast, tyukot, ludat és kacsát s más szárnyasokat nem egyszer természetes nagyságban ábrázoló fedeles tálak és szelencék. Az emlősöket egy Lichtenstein uralkodó hercegének gyűjteményében és a drezdai iparművészeti muzeumban előforduló vadkanfej s iparművészeti muzeumunk kis kutyái képviselték. A brünni iparmuzeumban egy kuporgó oroslán látható holicai fayenceból. A Lanna-gyűjteményben három delfint ábrázoló fedeles szelence volt. A delfinek egyébként holicai asztaldiszeken mint ezek kagylóinak lábai is szerepelnek, a mire szintén iparművészeti muzeumunkban találunk példát. Nem kisebb a változatosság a növényeket utánzó fedeles szelencékben, a melyekkel Holics virágzása korában, de a gyár működésének későbbi szakában is elárasztotta a piacot irott adatok 1753-ban articsóka- és dinnye-alaku szelencéket említenek, 1754-ben citromos levelekkel, 1756-ban káposztafejeket, ananászt, 1757-ben az eddigieken kívül kis és nagy citromot levelek nélkül, tőköt és kalarábét. Készültek még spárgakötegek, kinyílt rózsá alakú szelencék. Ezeknek a naturalisztikus szelencéknek a fenekén a gyári jel mellett néha számokat is találunk, a melyek a fedélen ismétlődnek. Az egyazon szám a fedélnek és aljának egymáshoz való tartozását jelzi, a mi nélkül csomagolásnál az edények alkotórészei könnyen összekeveredhetek volna. Levelek és virágok alakjában Holicson írószereknek való kis tálcákat, tányérokat és apró csészéket is mintáztak.

II. KEMÉNY CSERÉP-EDÉNYEK.

II. DIE FEINE FAYENCE, SOG. ENGLISCH-GESCHIRR.

Készültek itt kosárfonatot utánzó, u. n. Oziér-edények is, a melyek falából levelek hajtanak ki s fedelükön domboru virágokrétákkal díszítvék. Ilyen fedeles Oziércsészéből két példány látható Iparművészeti Muzeumunkban. Ezek szolgálnak átmenetül a holicser gyár legdiszesebb edényfajtájához, az ugynevezett Potpourri edényekhez, a melyek nyilván a meisseneni porcellángyár hasonló nevű díszedényeinek mintájára, a fayence kevésbé finom anyagának megfelelően azonban ezeknél egyszerűbb kivitelben készültek.

A színes és plasztikus virágok e fayence-edények falán néha a porcellánnal vetekedő merészséggel domborodnak ki. Mászor szerényebben az edény oldalaihoz lapulnak. A fedélen és ez alatt az edény felső részén néha lyukak sorakoznak (füstölő edény), mászor kerek tölcserék állanak ki (tulipántartóvázák). Az előbbi vázákat a gyár iratai Potpourry ohne Roehre néven emlegetik, ellentétben az utóbbiakkal, a melyek apró tölcseréi azonban csak okkal móddal mondhatók csöveknek.

Mindezt a gazdag forma apparátust, a mely a gyár raktáraiban alighanem működése első éveitől kezdve felhalmozódott, a fayence-árúk előállításánál 1786-után is használják, de ujjal már nem igen gyarapítják, különösen a kuriozum számba menő alakoknak van ekkor keletjük, mint a minők a meisseneni mintára készült kapucinos barátok, a melyeket azonban Holicson a kellemes és hasznos, itt nem éppen szerencsés elvének megfelelően porzó és tintatartó tokká travesztáltak. Az efféle kuriozumokat és pipákat ábrázoló mintákat a keménycserép gyártásánál is fölhasználhatták. A legtöbb fayence-edény mintája azonban az utóbbi anyagban való előállításra nem volt alkalmas. A gyárnak új mintákról kellett gondoskodnia. Ezek többnyire angol keménycserép és empir szabású porcellántárgyak utánzatai. Az eredeti minták száma, különösen az alakoké, igen kicsiny. Ezek is többnyire pipafejek vagy kuriozumok, mint a minő a zsidó koldus párt ábrázoló két szobrocska, a mely a toszkánai nagyherceg Firenzéből a gyárhoz intézett közvetlen megrendelésére 1799-ben készült s a melynek egy példánya Iparművészeti Muzeumunkban látható.

Az ónmázás fayence-edények hasznavehetőségének ugyancsak rovására esett törekenységük s mázuk kényes volta, amely a tulságosan forró ételektől könnyen repedezett. A porcellán a XVIII. században még csak a gazdag emberek fényüzési cikke volt s azért a kevésbé módosak ón- és fayence-edényeket használtak, sőt a művésziesen díszített fayence-okat a porcellán ellenére a gazdagok is fölkarolták. Pár évtizeddel azután azonban, hogy Atsbury 1720 körül föltalálta a kvarcporral összegyurt fehér agyagból égetett ólommázás kemény cserepet és Sadler 1750-ben ennek rányomtatott díszítését, az ónmázás fayence-gyárak fölött megkondult a lélekarhang s ezek kis vártatva már csak oly vidékeken tengődtek, amelyek félre estek a világforgalom utjától. A kisebb gyárak és műhelyek fönnállását egy ideig szerényebb igényű közönségük biztosította, amely mindenkor és mindenütt rabja volt a maradiságnak. A kényesebb igényekkel számoló nagy gyártelepek alatt annál inkább megrendült a talaj s a XVIII. század nyolcvanas éveiben alig negyvenéves fönnállása után már Holicser is megérzi az angol kemény cserep veszedelmes versenyét. A gyár, amelynek alapításában Lotharingiai Ferenc csá-

FEDELES KOSÁR, holicser fayence. Iparművészeti Muzéum, Budapest. — Korbartiges Gefäss. Holicser Fayence. Kunstgewerbe-Museum, Budapest.

KOLDUS. Holicsi keménycserép. Iparművészeti Muzeum, Budapest.

szár művészi kedvteléseinek bizonyára nagy részük volt, a finom izlésű báró Touissaint(†1762) irányítása és a művészi lelkű Germain vezetése alatt idők folyamán az uralkodóháznak ugyancsak nagy hasznot hajtó vállalatává fejlődött, amelynek üzleti eredményéből 1772-től 1787-ig mint tiszta haszon 96 ezer forint folyt be a császári és királyi családi kincstárba. A fayence-árukkal elért forgalom 1766-ban volt a legnagyobb (56,384 frt.), 1767-től 1780-ig 40—50 ezer között ingadozik. Innentől fogva fokozatosan csökken s a gyár, nyilván hogy ennek útját állja s az angol áruval versenyezzen, II. József császár parancsára a kemény cseréppel vagyis a finom fayence-szal is kísérletezik. Tichler Ferenc festő már 1779-ben próbálkozik a kemény cseréppel. Hron gyári mester ekkor utra kel, hogy

ennek előállítására alkalmas agyagot találjon. 1784-ben valami kvarcos porcellánszerű anyagból már egy tálát, félmesszelyes teáskannát égetnek. A kísérletek egyre jobb eredménnyel járnak s 1786 elején már megkapják a kemény cserép benyomott Hollitsch jelének való és a számokat, valamint betűket ábrázoló sárgarézbélyegzőket.

A kemény cserép gyártása még ugyan ebben az évben megindul s vezető mestere Tichlet Ferenc, aki az év elején még a gyár havidíjas fayence-festői között szerepelt. Ami a nyersanyagot illeti, ebben a tekintetben Holics már az ónmázás fayencegyártás idejében sem igen volt szerencsés, amennyiben az agyagon kívül minden egyéb anyagot, még a tüzelőfát is gyakran igen messziről kellett a városkába fuvaroztatni.

A kemény cserépgyártásra alkalmas agyagot Holicson nem találtak s a gyár emberei szinte egész Felsőmagyarországot bejárják, hogy ilyenre szert tegyenek. S az utazásaikra vonatkozó adatok kitűnő kaulauzaink arra vonatkozólag, hogy hol volt nálunk ősidőktől fogva virágzó agyagipar. Mert természetes, hogy mai értelemben vett geológiai felvételekről akkoriban még nem tudott a világ s Holicson emberei csak ott kereshettek fehér agyagot, ahol ezzel fazekasaink, úgy látszik országos hírrel, már dolgoztak. Kezdetben Morvaországból származó fehér agyaggal és homokkal kísérleteztek. Ez azonban nem bizonyul a kemény cserépgyártáshoz alkalmasnak s azért Hron Pöstyénből hoz próbának agyagot. 1786-ban Tichler Stomfáról szállít Holicra kavicsot és többféle fehér agyagot, amelyből az egyik fajta megfelelőnek bizonyul. A kvarc viszont, amit Stomfáról hozott, nem sokat ér. Az agyag azonban jó s az ebből alakított edények égetése 1786 augusztus 31-én oly pompásan sikerül, mint eddig egyetlen próba sem. S 1787-ben a gyár már a bécsi ujságokban is hirdeti újfajta angol edényeinek forgalombahozatalát, amelyek simán, diszítés nélkül vagy feketén festett diszítéssel a gyárban és ennek bécsi raktárában kaphatók. Ugyanekkor már színes diszítéssel is kísérleteznek, amelyet azonban, nyilván fogyatékoságai miatt, felsőbb parancsra egyelőre mellőznek. 1787-től 1789-ig tehát általában csak feketén

festett s tengeri tájakat és hasonló motívumokat szépiarajzok modorában ábrázoló diszítéssel kerülnek forgalomba az angol mintára készülő holicsei kemény cserépedények.

A diszítés mintái rézmetszetek, amelyekből a gyár Sasváron keresztül 1787 nyarán kap szállítmányt. A kemény cserépgyártása ebben az időben még nélkülözi a kellő biztonságot. Minduntalan kísérletekről, rosszul sikerült égetésről, a máz lepattogásáról olvashatunk a gyár irataiban. Még az agyagfajta megválasztásában sem következetesek s mintha minden önállóbb munkás saját külön összeállítású agyagkeverékkel dolgozna. Morvaországból a kemény cserépgyártásához sűrűn hoztatnak agyagot, amelyet úgy látszik, stomaifaival kevernek. Csakhamar azonban ez lesz a kemény cserépgyártás alapanyaga s 1792-ig használják. Ekkor szerez a gyár hirt a Selmezbányával határos szentantali Koháry-uradalom kitűnő fehér agyagbányáiról. Ezek Berencsfalun vannak, amelynek szomszédja Béd, ahol a fazekasok fehér agyaggal bevont (engobeos) bekarcolt diszítésű cserépedényeiről már a XVIII. században híresek.

1795-ben és 1797-ben Selmezbányai agyaggal kísérletezik a gyár, amelyet ott Hegybányán és Szélaknán ásnak s amelyből a füstös selmeci pipák még ma is készülnek. A Selmezbányai agyag iránt azonban Holicson csak azért érdeklődik, mert kincstári területen található s olcsóbb, mint a Koháry-uradalomtól szerzett agyag. Amikor azonban ez utóbbi jobbnak bizonyul, a gyár hű maradt Berencsfaluhoz, ahol agyagiszapoló malmot is állít. Fennállása végéig a holicsei gyár kemény cserépedényei alapanyagának a berencsfalui agyagot használta.

Ha már a gyár áttért az angol kemény cserépgyártására, ennek diszítési módja elöl sem zárkozhatott el, 1789-ben már Holicson is lehúzott rézmetszetű képekkel kezdik a kemény cserepet diszíteni. Az első vésett rézlemezeket e végből Mansfeld bécsi rézmetszőtől szerzik be s a gyárnak kezdetben csak réznyomó embere és rézmetszet lehúzója van. De már 1789 őszén a szintén bécsi Schmalhofer Lipót rézmetsző telepedik le Holicson, aki később

BETTLERIN. Holicser sog. Englische-Waare. Kunstgewerbe-Museum, Budapest.

a gyárnak rézmetsző- és festő-igazgatója lesz. Ugyanez évben karolják föl a smaltéval és a barnakőmázzal ráfuvott diszítést, amelynek keretében pajzsokba foglalt rézmetszetű képekkel diszítik a kemény cserepet. Plasztikus tárgyakkal addig kemény cserepben csak pipákat állítottak elő. Egy nyilván még fayencehoz készült pipaminta szirénát (Meerfrayla) ábrázolt. Ennek gyártását kemény cserepben 1789-ben megszüntetik. Ugyanekkor kezdik a török zsidó ábrázoló pipákat gyártani, amelyeket a minták beválása után barna színre festve hoznak forgalomba.

1792-ben, nyilván amire már a berencsfalvi agyagnak jut a legnagyobb szerep a kemény cserépgyártásban, ennek üzeme már teljesen kifogástalan. Április 12-éről keltezve ezt olvashatjuk az egyik jelentésben: «Az angol cserépedények égetése most már mindig sikerül s az égetést

KÁVÉS CSÉSZE. Bécsi porcellán modoru, holicsi kemény cserép. Iparművészeti Múzeum, Budapest. Kaféschale in der Art des wiener Porzellan's. Holicser feine Fayence. Kunstgewerbe-Muzeum, Budapest.

tisztán és jól a tót Hrebenar Mihály, az előbbi frik-égető végzi, repedések nélkül.» Ugyanekkor a gyár művészi igazgatója Moser lesz, aki Bécsből kerül Holicsra s nyilván az ottani porcellángyárban is működött. Ez sok technikai újítást hoz be s nyilván ösztönzésére kísérletezik Tichler a porcellánnal.

1797-ben, január elején, legalább egy újonnan állítandó égetőkemencéről olvassunk, hogy ebben átlátszó edények égetésével próbálkozzék, amelyek jóval erősebb tüzet igényelnek, mint a kemény cserép. Két héttel később azonban Bécsből egy ládában valódi angol kemény cserépedényt kap a gyár mintának, a következő évben ismét egy csomó etruszk-edényt, amelyet Herkulánumban ástak ki s amelyet a gyár szintén mintának használ föl. A berencsfalvi agyag drága volta ismételt arra készíteti a gyár vezetőit, hogy a császári udvar jószágigazgatójának biztatására, olcsóbb agyagot keressen. Tichler azonban hiába kísérletezik a neki átadott agyagfajtákkal, végül 1801 tavaszán kijelenti, hogy a berencsfalvi agyag nélkül képtelen a gyárat üzemben tartani s egy év múlva ismételt kijelenti, hogy ez az agyag Ho-

70 licson nélkülözhetetlen

Mindazonáltal a morvaországi agyagnak még ezután is akadnak pártolói s még ez évben kísérleteznek ezzel. Az áru minősége azonban romlani kezd, amire Peschke, a faktor, saját találmányu új anyaggal és mázzal kísérletezik. Ebből Colloredo gróf számára egy asztali készletet, Migazzi bibcernoknak kávékészletet éget, mely utóbbi 36 darabból áll. Az égetés pompásan sikerül, de az anyag fele részben most is berencsfalvi agyag, azonban így is olcsóbbá lett az edények előállítására, mint amikor kizárólag a Selmecbánya vidékéről hozott agyaggal dolgoztak s Peschke új agyagkeverékéért 1802 végén 100 arany jutalmat kap. Egy 1804. évi följegyzésből értesülünk arról, hogy Peschke beleavatkozása óta miből állott a kemény cserepek anyaga. Berencsfalvi agyagból ez évben 300 mázsát, a morvaországból (brenditzi) 150 mázsát használtak föl. Kvarcot Brenditzből fuvaroztak, földpátot Pozsonyból, hamut a gyár kemencei szolgáltattak. Mindezen felül 35 mázsa miniumot, 75 mázsa ezüst glézet és 10 mázsa spanyol szódat vásároltak.

Az anyag megszerzésének könnyűsége tekintetében az ez időben keletkezett magyarországi kisebb kemény-cserépgyárak ugylátszik, előnyösebb helyzetben voltak s Holics tartani kezd versenyüktől. A gyár vezetői már 1803-ban kezdenek érdeklődni pesti raktárosuk útján a kassai kemény cserép iránt, amelynek versenyétől azonban egyelőre még nem félnek.

A gyár megrendülésének előjelei azonban egyre érezhetőbbek. 1805 őszén Windschügel gyári mester elbocsátását kéri, hogy Pápara mehessen, ahol, mint kerülő-uton megtudják, gróf Esterházy, gróf Tax és pesti kereskedők kemény-cserépgyárat alapítanak, ahová Windschügel fia, Kaiser Antal korongozó s a holicsi pék fia, Schneller Ferenc már elszegődtek.

A gyárban rendetlenség kap lábra, amely Bécsben rossz vért kelt s a császári jószágigazgatóság ráir Holicsra, hogy diszes edényeket ne igen gyártsanak többé, de az egyszerű árura helyezték a súlyt. Ennek megfelelően a darabszámra dolgozó festőlegények keresete mindinkább megcsappan. Ki is lépnek a gyárból.

A bécsi raktár 1805-ből való leltára

szerint addig kemény cserépből a következő fajtájú áruk kerültek Holicsról piacra : sima sárga edények, ugyanolyanok festett tájképekkel és rézmetszetű lenyomatokkal díszítve, továbbá feketébe foglalt barna és kék háttérű díszítéssel, finomabb angol edények fehér anyagból tarka rózsákkal festve, géppel áttört (auf der Maschine geringelt) és bélyegzőkkel díszített edények, kékkel festett török szelencék, aranyozott kávéscsészék, tarkán festett potpourrik, sima sárga virágvázák, hordóalaku sörös poharak, máz alatt kékkel festett edények, porcellánalaku edények, valamint tájképekkel és biborszegéllyel díszítettek.

A porcellánszerű edények, csészék és tányérok csak alakjukkal és díszítésük módjával emlékeztetnek az ó-bécsi porcellánra. Ilyen fajtájú kemény cserépedények Iparművészeti Muzéumunkban is láthatók. Hogy azonban porcellán szintén készült Holicsban, azt írott adatok bizonyítják, 1806-ban a bécsi porcellángyár arcanistája, Leithner működik s porcellánt gyárt. Az 1806-ban égetett porcellán azonban, amelyről a gyár naplói szólnak, alighanem ismét csak porcellánmázis kemény cserép volt, amiből számos emlék maradt reánk. Annak dacára, hogy 1807 végén az új kemencéből kiindulva, tűzvész pusztít a gyárban, a következő évben tovább folytatják a porcellánnal való kísérletezést. A kapkodás azonban a gyár vezetésében egyre szembetűnőbb s ez 1809-ben éri el tetőpontját, amikor a francia sereg tör be az országba. A gyár összes személyzetének fizetését ez okból megszüntetik s Hofrath Mayer, a császári uradalmak jószágigazgatója menekülését Bécsből arra használja föl, hogy sorra járja azokat a városokat, ahol akkoriban Magyarországon fayenceot és kemény cserepet gyártottak. Megfordul Kassán, Egerben, Budán, Tatán. Csaknem mindenütt talál munkásokat, akik Holicsban tanultak vagy dolgoztak.

A szintén Magyarországra menekült udvar ebédéin tatai fayence-tányérokra kell ennie, amelyek szerinte szépek, csak azt nem érti, honnan szerzi a tatai gyár az ónt és az ólmot.

A háborús veszedelem elmúltával a gyár ismét folytatja működését. 1810-ben a kemény cserép után nagy lesz a keres-

let, de a porcellánszerű anyagból is gyártanak, főleg kávékészleteket, különösen amikor Tichlernek sikerül az alapanyagának megfelelő szép fehér mázat föltalálnia Porcellánszerű anyagból addig csak pipában volt nagy a kereslet, amelyeken ezerszámmra adtak tul. 1821-ben megszüntetik a festett tájképes edények előállítását s az uradalmi igazgatóság inkább az alakos díszítést ajánlja. (Extramalerei) A fayenceokon azonban a finomabb festett díszítést, amelyért 4, 5, 6 forintot fizettek, 1813-ban teljesen megszüntette. 1816-ban

FEDELES VÁZA, holicsi keménycserép. Iparművészeti Múzeum, Budapest. — Deckelvase. Holics-er sog. Englische-Waare. Kunstgewerbe-Museum, Budapest.

HOLICS meghal Tichler, akinek a gyár második korszakában olyan szerepe volt, mint az elsőben Germainnek. Helyébe a cseh Wichlidka kerül igazgatónak, akinek idejében a jelentések és számadások angol kemény cserépről és kőanyagáruról tesznek említést. Haladásról innentől kezdve alig szerzünk tudomást. Annál inkább torzsalkodásról és áskálódásról, amely a gyári személyzet körében dul Amikor például 1824-ben Wichlidkától számon kéri egy rosszul sikerült égetését, azzal mentegetőzik, hogy valaki edényei anyagát titkon ebbe kevert ártalmas szerrel megrontotta. S anélkül, hogy az iratok ennek okait részletesebben elénk tárják, egy 1827. április 30-án kelt rendelettel megszüntetik a gyár működését.

Holics második korszakának szinte megszakítatlan folytonosságban ránk maradt írott adataival szemben eddigelé nem tudunk megfelelő emlékmagyarázatot fölmutatni. Ennek oka az, hogy részben Ruskin, részben a francia gyűjtők piéce unique hajhászásának hatása alatt, Holics kemény cserép-emlékeit, különösen a rézmetszetek levonataival diszítettek, a gyűjtők nálunk nem igen keresték. Az angol kemény cserépgyártása a XIX. században Holicsra bizonyára nem volt kisebb mértékű, mint az ónmázás fayenceé a XVIII. században. Iparművészeti Múzeumunkban, amely a legtekintélyesebb holicsi gyűjteménnyel dicsekedhetik, mégis a fayenceok nagy tömegével szemben alig egy-két üvegszekrényt megtöltő holicsi kemény-cserépgyűjtemény van. Az iratokban felsorolt sokfajta edénnyel és diszitésmóddal így nem is tudunk eddigelé megfelelő emlékmagyarázatot szembesíteni. Sőt például, amit az iratok Wichlidka működésével kapcsolatban említenek, kőanyag-árura példát Holicsról eddig még nem is ismerünk. Ennek oka azonban alighanem abban rejlik, hogy amikor a gyár porcellánkísérletei meddőknékné bizonyultak, a porcellánedények mintájára alakított és diszített edényeket nevezték el szerénységéből kőanyagárúnak.

Iparművészeti szempontból a holicsi kőcserépedények között épp úgy, mint a fayenceoknál, különbséget kell tennünk az előkelőbbek közvetlen megrendelésére készült asztali készletek és a tucatáru között. A kőcserépedények előbbi csoportjában a

festett, nyomtatott és domborműví diszitéstű emlékek művészi és műtörténelmi tekintetben semmivel sem állanak mögötte a művésziesebb ónmázás fayence-tárgyaknak. Különösen azok nem, amelyeket rézmetszeteivel és festményeivel Schmalhofer Lipót, a gyár festő-igazgatója diszített. O ugyan nem igen volt korszakalkotó talantum, de mégis kora művészi színvonalán álló és igen sokoldalú mester, aki a keramikához is alaposan értett s mint szobrász is működött. Nagy ambíciók nem igen gyötörték; sem társadalmi, sem művészi téren. Alig hogy Holicsra kerül, 1789-ben feleségül veszi a császári és királyi kastély kulcsárnőjét, aki özvegyasszony volt. S innentől kezdve hűségesen teljesíti a parancsokat, amelyekkel a felsőbbbség hozzáfordul. A fekete diszitéstű kemény cserépedények festője Kinsky Antal volt, aki 1787 - 1791 között dolgozik a gyárban s tengeri tájakat és alakokat fest. Schmalhofer a XVIII. század végéig csak leházásra szolgáló rézmetszeten dolgozik, amelyek finom rajzokkal, az angol edényeket utánzó antik-tárgyu diszitéseken kameókra emlékeztető plasztikus hatásukkal keltenek figyelmet. Mosernek Bécsbe való visszatérése után Schmalhofer, mint említettük, festő-igazgató lesz s 1804-től 1817-ig, amikor ugylátszik, meghal, a bécsi porcellánt utánzó legszebb holicsi edények festett diszitése az ő keze alól kerül ki s ezek egy részét nevével is megjelölte, mint például az osztrák Iparművészeti Múzeum pulykát ábrázoló tányérját 1810-ből.

Önállóságra törekedni Schmalhofernek épp oly kevésbé volt módjában, mint társainak sem a kemény cserépgyártás korában, amikor a holicsi gyár vezetése egyre bürokratikusabb jellegű lesz. Bécsből időről-időre egész mintagyűjteményeket küldenek Holicsra azzal a meghagyással, hogy ezeket utánozzák. A XVIII. század kilencvenes éveinek elején leküldött Wedgwood árut, 1796-ban trieszti kőcserépedények, 1799-ben herkulánumi minták követik, a XIX. század elején bécsi porcellánok, 1807-ben apró aranycsillagokkal diszített, faerezetet utánzó mázas mintaedények. A diszítés a XVIII. század végéig az angol-szabású keménycserépen szinte kizárólag monochrom, legfeljebb más színű háttérrel.

De bár Bécsből minduntalan leintik, a színesen festett diszitással is kísérletezik a gyár. 1788-ban Germain Miklós szerepel, mint tarka diszitést festő segéd a gyár keménycserép-osztályában. Ez a gyár első korszakabeli mesterének, Germainnek fia volt, akit Schirek hol apjával, hol ennek unokájával téveszt össze. Mint láttuk, az első Germain Miklós 1746-ban mint darabszámra díjazott festő szerepel, majd égető, végül gyári mester lesz. Hasonló nevű fia 1767-től festősegéd a gyárban, 1775-ben finom-festő (Feinmaler). Amire apja 1787-ben meghal, kiakarják turni a gyárból s 1788 őszen vonakodása ellenére végleg elbocsátják. Csak azt a szívességet teszik meg neki, hogy fia, aki szintén Miklós, télen át mint festőinas a gyárban maradhat. A II. Germain Miklós 1791-ben halt meg, fia azonban továbbra is a gyárban szerepel. 1800-ban az elbocsátandó festők névsorában sorolják fel, 1803-ban mindazonáltal még mindig a gyárban dolgozik. A II. Germain Miklós fia volt Germain József is, aki 1791-ben festőinas, 1793-ban, amikor bátyja megnősül, ez a gyár engedelmével házába fogadja, 1795-ben felszabadul. Innentől kezdve 1799-ig a keménycserép-osztályban mint festősegéd szerepel, de ekkor ugylátszik őt is elbocsátják. Germain József valószínűleg Csehországba bujdosott s azonos azzal a Germain Józseffel, aki a Znaim melletti fraini gyárban 1832-ben újfajta mázalatti festésével nagy erkölcsi és anyagi sikert arat. 1788 szeptember 1-én egy Germain Józsefné szerepel az iratokban, aki azt kéri, hogy férjét vegyék vissza a gyárba. Itt nyilvánvalóan névcserével van dolgunk, ez a Germain csakis Miklós, III. Miklós és József apja lehet.

A metszetek sorából, amelyek használata a kemény cserépedényeken a festett diszitést mindinkább háttérbe szorította s a festők közreműködését a gyárban feleslegessé tette, az iratok több rézmetszetet sorolnak fel, amelynek levonatával ránk maradt edényeken is találkozunk. Az 1789-től forgalomba kerülő áru rézmetszetű diszitése kezdetben a bécsi Mansfeld ducai nyomán készült, aki alkalmilag a XIX. század első tizedében is küld Holicsra rézmetszetű lemezeket. Ezek közül

irataink 1789-ben kávészékészlet számára való s virágokat és angyalokat ábrázoló rézlemezeket emelnek ki, továbbá egy angyalokat ábrázoló s tálak diszitésére való nagy rézlemez, tálca diszitésére szánt játszó angyalokat két részben s ismét nagyobb rézmetszeteket a Pálffy-service nagy edényei diszitésének modorában. Schmalhofermunkái közül, aki kezdetben Mansfeld irányítása mellett dolgozik s a nyomatok lehúzásánál is köteles segédkezni, 1797-ben négy herkulánumi arabeszket ábrázoló rézlemezről esik említés. A kemény cserépedényeket diszitő metszetlevonatokon gyakran névalírásával is találkozunk így az Ipar-

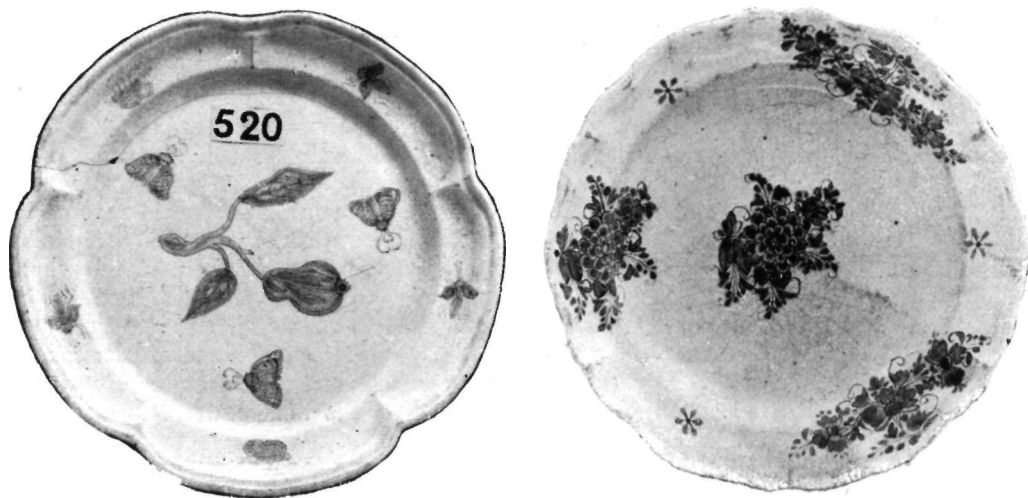

BARÁTOT ÁBRÁZOLÓ TINTATARTÓ.

Holicsi fayence.

Tintenzeug in der Gestalt eines Mönches.

A Szent-György-Czéh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete XXXIII. művészeti aukciója.

HOLICSI FAYENCETÁNYÉROK. - Holicser Fayence-Teller.
XXXIII. Kunstauktion der Sank-Georgs-Innung Vereinigung Ungarischer Kunstliebhaber.

művészeti Múzeumnak a holicsei feliratos ónmázás fayence-edényekhez hasonló alaku kancsóján, amelynek rézmetszetről rányomott, de azonfelül színezett képe földön ülő pásztort ábrázol kék kabátban, sárga nadrágban, violaszin köpenyegben, három juhval és kutyával s színes tájképi háttérrel. Ennek alján évszám: 1810 látható. A kép két oldalán a kancsót még festett virágbokréta is díszíti. Hasonlóképpen a »Schmalhofer sc.« jelzést olvashatjuk egy kerek levesestál réznyomatu képein, amelyek barna színben tájképet s ennek előterében nyulat ábrázolnak. Mint a feljebb említett kancsó bizonyítja, a kemény cserépedényekre lenyomott rézmetszetű képeket mázakkal színezték is, sőt a nyomtatott díszítést néha festett díszítéssel párosították. Általában a rézmetszetű díszítés színe a fekete, néha a vörösbarna. A hátteret gyakran kékre vagy vörhenyes színűre festették 1803 körül készültek vörös színben lenyomott rézmetszetekkel díszített edények is. Amikor a gyár 1827-ben megszűnik s felszerelését elárverezik, a rézmetszetű lemezeket Franki Mór veszi meg, aki a 61 font súlyú rézlemezéért 82 forintot fizetett. Bizonyos, hogy a ducok közül nem egy került kisebb hazai és csehországi kemény-cserépgyárakba, ahol ezeket tovább használták. S gyűjtőknek aligha lenne hálá-

datlan feladat az ilyen holicsei ducokkal díszített más gyárbeli cserépedények felkutatása és megszerzése. A plasztikai díszítésnek a kemény-cserépgyártásban kisebb szerepe volt, mint az ónmázás fayenceok virágzása idején. A mintázómesterek sorában, akik mint szobrászok is működtek, e téren Laitl János vált ki. 1784-ben mint új embert említik, de ugyálszik, már az ötvenes évek elején is Holicson dolgozott, 1787-ben edények mintázásán kívül mintázó inasok tanításával is foglalkozik s darabszám való fizetés helyett ettől fogva 20 forint havi díjat kap. A következő évben Bécsbe intézett kérvényében újabb pótlékot kér s 31 évi működésén kívül a gyárban arra is hivatkozik, hogy a mintákat és ezek eszközeit mind ő eszelte ki és készítette. 1792-ben tüdővészese felesége számára kér kedvezményeket, aki negyven év óta dolgozik a gyárban s akinek apja Pfeiffer Sebestyén szintén mintázó volt itt. A gyár vezetője melegen ajánlja s kijelenti, hogy Laitl a legügyesebb, legjobb s leginkább nélkülözhetetlen embere.

Az Iparművészeti Múzeum copf-stilű fedeles vázáján, amelyet pereme alatt rózsákkal váltakozva négy domborművű szatir-fej díszít, az edény lábán a máz alatt bekarcolva ez a felirat olvasható:

HOLICSI FAYENCEOK. - Holicser Fayencen.

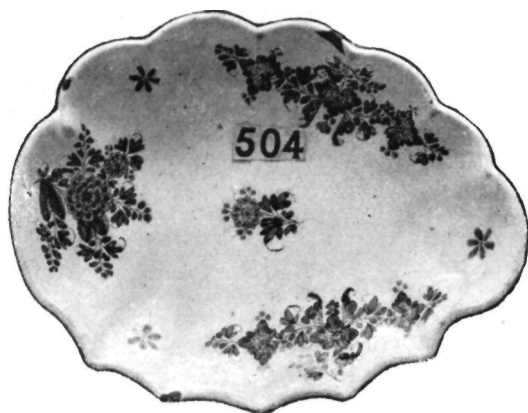
A Szent-György-Czéh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete XXXIII. művészeti aukciója.

Joan Laitl 8 May 1797. A váza fedelének belsejében ismét ez: Fecit Joan Laitl 1797. Laitl mestert 1810-ben már mint halott embert említik az iratok. Bizonyos, hogy a fülek helyett kecskefejekkel díszített levesestál Iparművészeti Múzeumunkban s más hasonlóan copf-stíli edények, amelyeket kisebb gyáraink szívesen utánóztak, szintén neki tulajdoníthatók.

Hogy szobrocskák is készültek Holicson kemény cserépből, azt a pipákra vonatkozó adatokon kívül, az előző fejezet végén már felemlítettük. Iparművészeti Múzeumunkban az ott ismertetett rongyos zsidó párt ábrázoló két kis alakon kívül még egy szobrocska van. Ez fogyatékos öltözetű nőt ábrázol. A morvaországi Iparmúzeumban, Brünnben egy római papnőt

ábrázoló kis alak látható antik szabású oltár előtt. A ránk maradt emlékek azonban távolról sem merítik ki mindazt, ami Holicson hajdan a gyár működésének második korszakában kemény cserépben készült s a gyűjtőkön mulik, hogy az idevágó anyagot az eddiginél nagyobb mértékben felkarolják. Ha ennek eredménye lesz s azonfelül, ha sikerül tisztázni azt a kapcsolatot, amely Holics s a többi kemény cserép- és fayence-gyárunk között fennállott, a fejedelmi alapítású gyár második korszaka műtörténelmi szempontból aligha fog kevésbé jelentősnek bizonyulni, mint aminő ennek első korszaka, az ónmázás fayenceok virágzása volt.

TÖRÖK KÁLMÁN

HOLICSI FAYENCETÁLAK. - Holicser Fayence-Schüssel.

XXXIII. Kunstauktion der Sankt-Georgs-Innung Vereinigung Ungarischer Kunstliebhaber.

NÉHÁNY ADAT A TATAI KERAMIKAI IPARRA VONATKOZÓLAG.

EINIGE DATEN BEZÜGLICH DER KERAMISCHEN INDUSTRIE IN TATA (TOTIS).

Rédey Miklósnak a tatai majolikáról szóló érdekes cikkéhez néhány adatot kell hozzátennem, amelyek technikai okokból nem voltak közvetlenül a cikk után közölhetők.

Schirek többször idézett könyvében, mely a holicsi gyár aktáit tárja elénk, olvassuk Dr. Pasteiner Gyula tanár urnak azt a közlését, hogy Schlögel János György, aki az ő nagyatyjának apósa volt, 1784. december 19-én kötött házasságot feleségével, született Hermann Teréziával. E házasságból 1812-ben egy leánygyermek — Pasteiner professzor ur nagy anyja — született. A tatai anyakönyv ez alkalomból Schlögel János Györgyöt »Fabricans Porcelianorum«-nak nevezi. Schirek közli a Schlögel házaspár képmását is, amelyet egyébként annak idején a Művészi Ipar is közölt.

Érdekesek Mayer Albert udvari tanácsosnak, a holicsi gyár igazgatójának jelentései, amelyeket 1809-ben Magyarországon tett utazásáról küldött. Háromszor is megemlékezik a tatai majolikáról, amelyet kétszer megdicsér, egyszer azonban csak nagyon közepesnek minősít. Ez esetben nyilván a konkurens beszél belőle, aki fájó szívvvel látta, hogy 1809-ben a háborus állapot következtében Holiccsban az üzemet egyidőre be kellett szüntetni, a tatai viszont legszebb napjait élhette, mert maga Ferenc király Tatán tartotta főhadiszállását, ami érthető élnékséget hozott a városkába. Mayer igazgató udvari ebédre is hivatalos volt, amelyet ugyancsak tatai edényen élvezett végig. Az is fejtörést okozott neki, honnan vehetik a tataiak az ónt és az ólmot, amely már Bécsben nem kapható. Tatán nyílt alkalma Mayernek arra is, hogy az uralkodóval a holicsi gyár sorsának további intézéséről tanácskozzék.

A holicsi akták között találjuk nyomát annak is, hogy a gyár vezetőségének 1785-ben a tatai és stomfai versenynyel

már számolnia kellett. A munkásokra vonatkozólag Mayer 1809-ben azt a megjegyzést teszi, hogy azok nagyrészt Holiccsból származnak. A holicsi aktákból névszerint csak Wodnarzik Vincére akadunk, aki 1785 körül dolgozott a tatai gyárban. Egy 1786-iki aktában arról van szó, hogy Wodnarziknak a tatai gyárból való elmenetelét semmi más nem gátolta, mint az a 15 forint, amelyet neki "Frau Hermannin" előlegezett. Minthogy Schlögel felesége Hermann leány volt, a valószínűség amellett szól, hogy itt Schlögel anyósáról, Hermannéről van szó, aki, úgy látszik, szintén részt vett a gyár vezetésében.

A székesfőváros levéltárában levő aktákból tudjuk, hogy Kuny Domokos, aki 1784-ben jött Budára, hol aztán majolika-gyárat alapított, megelőzőleg Tatán működött. Kuny fia volt a holicsi Cuny Domokosnak, akiről a holicsi akták 1757-ben elhallgatnak. Abból azonban, hogy fia Tatán tűnik fel, valószínű, hogy az idősebb Cuny is Holiccsból Tatára ment.

Végül néhány szót a tatai jelekről. A 3. alatt közölt bevájt P jelet — bevalom — még nem láttam; ellenben az Iparművészeti Múzeum anyaga alapján ismerem a Pasteinerék által használt kék vagy zöld színnel festett P jelet, melynek aljában egy kis vízszintes vonást is látni vélek, úgy, hogy az egész egy kis fantáziával egy megfordítva összefűzött nagy *p* és *t* betűnek tekinthető. Rendkívül érdekes az Iparművészeti Múzeum 1625. számú tatai szelencéje, amely a holicsi módra összefűzött TF (Totiser Fabrik) jelet mutatja.

A XIX. század második felében részben Tatán készült, részben csak ott dekorált herendi modoru porcellánok jele a magyar cimer — kissé hosszukásabb mint a herendieké — és egy T betű. Az összeolvasztott FD betű Fischer Dezsőt jelent.

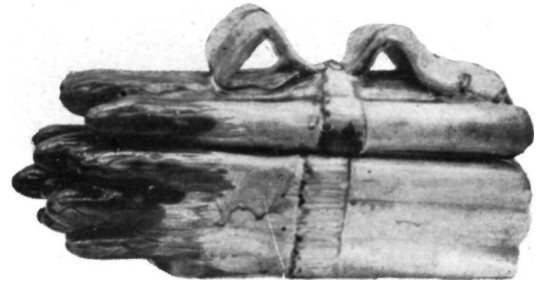
SIKLÓSSY LÁSZLÓ.

KÉPEK

ILLUSTRATIONEN

Fayence-ok a holicsi cs. kir. majolika edénygyárból.
Fayencen aus der k. k. Majolika-Geschirrfabrik in Holics. (1743 —1827).

Fayence-ok a holicsi cs. kir. majolika edénygyárból.
Fayencen aus der k. k. Majolika-Geschirrfabrik in Holics. (1743—1827).

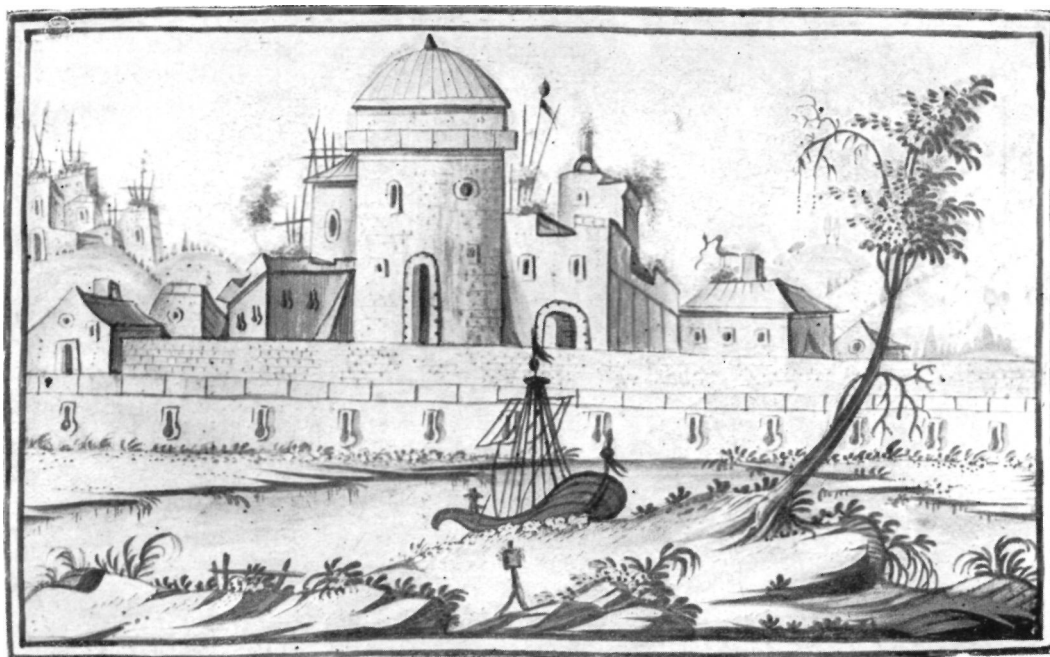

Fayence-ok a holicsi cs. kir. majolika edénygyárból.
Fayencen aus der k. k. Majolika-Geschirrfabrik in Holics. (1743 —1827).

IV.

Fayence-ok a holicsi cs. kir. majolika edénygyárból.
Fayencen aus der k. k. Majolika-Geschirrfabrik in Holics. (1743 — 1827).

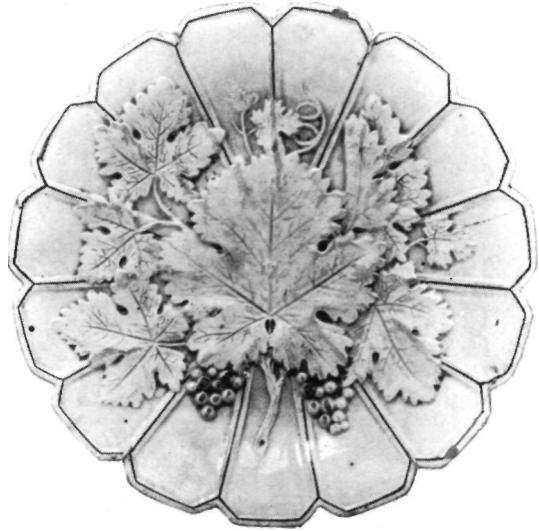

Fent: Holicsi kőedénytálak diszitményei. Lent: Tatai disztál diszitménye.
Oben : Ornamente von Steinguttellern aus der k. k. Majolika Geschirrfabrik in Holics.
Unten: Detail von einem Prachtschüssel aus der Fayencefabrik in Tata (Totis).

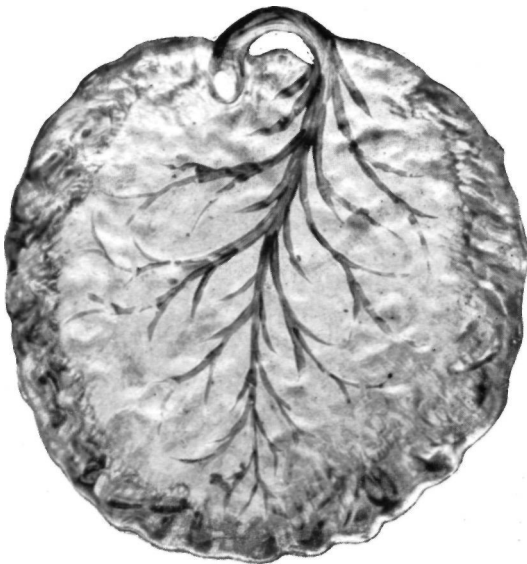
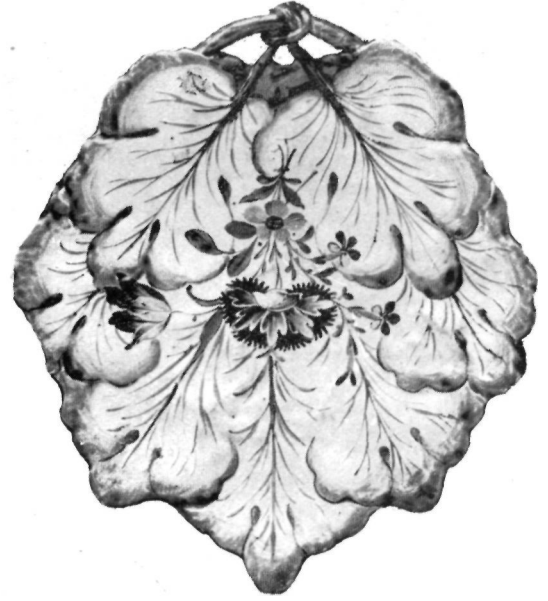

VI.

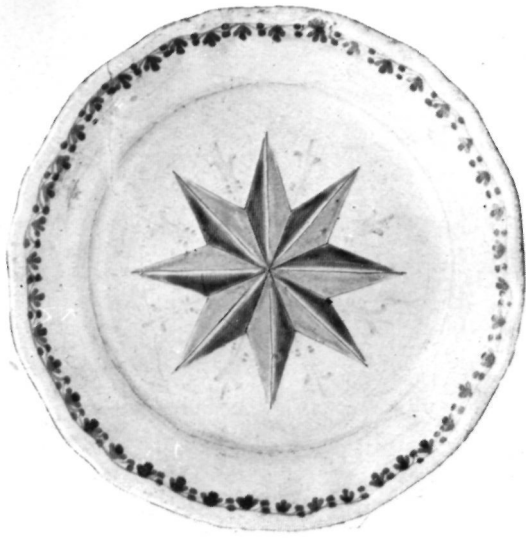
Fayence- és kőedénytányérok a holicsi cs. kir. majolikaedénygyárból.
Fayence- und Steingutteller aus der k. k. Majolikageschirrfabrik in Holics.

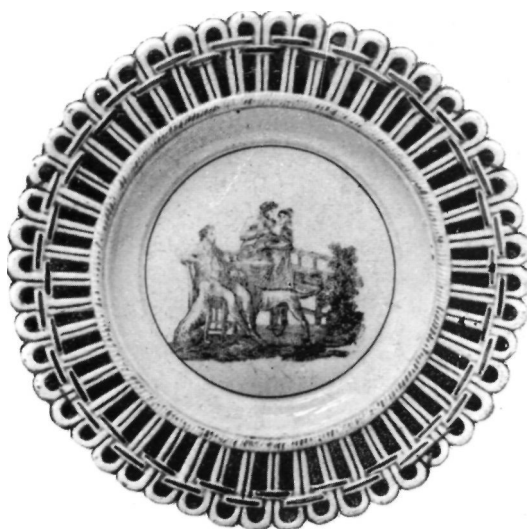
Holicsi, körmöczbányai és miskolczi tányérok. — Teller aus Holics, Körmöczbánya (Kremnitz) und Miskolcz.

Fent balról: Tatai tál. — Fent jobbról: Holicsi disztányér. — Lent balról: Budai disztányér. —
 A herendi korongosok tréfás céhkorsója.
 Oben links : Teller aus Tata. — Oben rechts: Teller aus Holics. — Unten links : Teller aus Ofen. — Unten
 rechts : Krug des Herender Dreherpersonals.

Stomfai fayence-ok. — Fayencen aus Stomfa (Stamfen).

X.

Lent balról: Iglói tányér. — A többi: Kőedénytányérok a pápai gyárból.
Unten links: Teller aus Igló. (Iglau, Zips, Ungarn.) — Die Übrigen: Steingutteller aus der Fabrik in Pápa.

Kinai motívumokkal díszített herendi porcellántányérok.
Herender Porzellanteller mit chinesischem Decor.

Balról fent: Csésze, Tata. — Jobbról fent: Csésze, Tata. — Balról lent : Csésze, Körmöcbánya.
 Jobbról lent: Csésze, Herend.
 Oben : Schalen aus Tata (Totis). — Unten links : Schale aus Körmöcbánya (Kremnitz).
 Unten Rechts : Schale aus Herend.

Herendi csészék. — Schalen aus der Fabrik in Herend.

XIV.

Herendi porcellánok. — Porzellane aus Herend.

Herendi porcellánok. — Porzellane aus Herend.

XVI.

Herendi porcellánok. — Porzellane aus Herend.

A SZENT-GYÖRGY~CZÉH

MAGYAR AMATŐRÖK ÉS GYŰJTŐK EGYESÜLETE

(alapított 1909-ben) tagjai díjtalanul kapják A Gyűjtő c. gazdagon illusztrált művészeti folyóiratot, ezenkívül évenként egy eredeti szignált grafikai művet. A Czéh művészeti sétákon mutatja be a magyarországi magángyűjteményeket és főúri palotákat; tagok e sétákra családtagjaikkal együtt hivatalosak. A Czéh kiállításokat és aukciókat rendez, melyeken a tagok mint vevők és eladók résztvehetnek; vételeknél nem tagokkal szemben előnyben részesülnek. Tagok a Czéh bibliophil-kiadványait kedvezményes áron szerezhetik meg. Tagoknak a Czéh készséggel szolgál szakvéleménnyel (expertise) és általában arra törekszik, hogy a gyűjtésben megnyilvánuló kulturális munkát nekik megkönnyítse. A tagság három évre kötelez; műkereskedők nem lehetnek tagok. Évi tagsági díj 25 K. Tagul jelentkezni egy levelezőlapon lehet az igazgatóságnál: Budapest, VIII., Üllői-ut 14. szám. Tel. 152—32, hol készséggel szolgálnak bővebb felvilágosítással és küldenek A Gyűjtőből mutatványszámot; ugyanott örömezt fogadják a művészet és a gyűjtés ügye iránt

☘ érdeklődők címét. ☘

A Czéh vezetősége a következő:

Elnök: ANDRÁSSY GYULA GR. Társelnök: BÁRCZY ISTVÁN. Másodelnökök: ALPÁRIGNÁC, GLÜCKFRIGYES, KOHNER ADOLF BR. Alelnökök: APPONYI SÁNDOR GR., BATTHYÁNY GYULA GR., HADIK-BARKÓCZY ENDRE GR., HATVANY KÁROLY BR., HERZOG MÓR BR., RADVÁNSZKY ANTAL BR., SZÁPÁRY LÁSZLÓ GR., TELEKI SÁNDOR GR., ZSOLNAY MIKLÓS. Igazgatók: BABES TITUSZ DR., BAUMGARTEN NÁNDOR DR., RUSTERBÉLA, FARAGÓ ÖDÖN, NEUMANN MIKSADR., WILDNER ÖDÖN DR., SIKLÓSSY LÁSZLÓ DR. (ügyvezető).

Ára 10 K.

Pápai Ernő műintézete, Budapest.